

อิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก่อ
ตำบลก่อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

THE INFLUENCE OF BELIEFS OF LOCAL LITERATURE OF PING
RIVER BASIN ON BAN KOR COMMUNITY'S WAYS OF LIFE
KOR SUB-DISTRICT, LI DISTRICT, LAMPHUN PROVINCE

ธวิทย์ ทอเตี้ย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

พ.ศ. 2565

หัวข้อวิทยานิพนธ์

อิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิต
ชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

ผู้วิจัย

ธวิทย์ ทอเตี้ย

สาขาวิชา

ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์สนิท สัตโยภาส

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

รองศาสตราจารย์ศรีวิไล พลมณี

คณะกรรมการสอบ

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. สนม ครุฑเมือง)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สนิท สัตโยภาส)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ศรีวิไล พลมณี)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฐ พลวัน)

วันที่ เดือน พ.ศ.

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : อิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อ
วิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

ผู้วิจัย : ธวิทย์ ทอเคียว

สาขาวิชา : ภาษาไทย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

: รองศาสตราจารย์สนธิ์ สัตโยภาส

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

: รองศาสตราจารย์วิไล พลมณี

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ 1) เพื่อรวบรวมและจำแนกวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่ปรากฏในชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน 2) เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน โดยอาศัยแนวคิดด้านคติชนวิทยา วรรณกรรมท้องถิ่น ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม ทฤษฎีบทบาทหน้าที่และคุณค่าด้านคติชน และทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ การศึกษาครั้งนี้รวบรวมข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงได้ทั้งหมด 33 เรื่อง นำมาจำแนกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ 1) ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และบุคคลในประวัติศาสตร์ 3 เรื่อง 2) ตำนานเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา 8 เรื่อง 3) ตำนานเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ 10 เรื่อง และ 4) ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ 12 เรื่อง

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง โดยใช้ทฤษฎีคติชนวิทยาว่าด้วยบทบาทหน้าที่สำคัญของคติชนของวิลเลียม บาสคอม (William Bascom) พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีบทบาทหน้าที่ต่อชาวชุมชนบ้านก้อ 5 ประการ คือ 1) ให้ความบันเทิงเริงใจ 2) ให้ความรู้ ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมอันดีงาม 3) ถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม 4) อธิบายความคับข้องใจของบุคคล และ 5) สืบทอดประเพณีและวัฒนธรรม และพบว่า มีอิทธิพลความเชื่อต่อชาวชุมชนบ้านก้อ 4 ประการ ได้แก่ 1) อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือศาสนา 2) อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ 3) อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อประเพณีและพิธีกรรม และ 4) อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการใช้ชีวิตประจำวัน

คำสำคัญ : วรรณกรรมท้องถิ่น, อิทธิพลความเชื่อ, วิถีชีวิตชุมชน, ลุ่มน้ำปิง, บ้านก้อ

The Title : The Influence of Beliefs of Local Literature of
Ping River Basin on Ban Kor Community's Ways of Life
Kor Sub – district, Li District, Lamphun Province

The Author : Tawit Tortia

Program : Thai

Thesis Advisors

: Associate Professor Sanit Satayopas Chairperson

: Associate Professor Sriwilai Ponmanee Co – advisor

ABSTRACT

The purposes of this thesis were: 1) to collect and classify the Ping River basin local literature appeared in Ban Kor community, Kor subdistrict, Li district, Lamphun province; 2) to study roles, functions and influence of beliefs of the Ping River basin local literature towards the ways of life on Ban Kor community, Kor subdistrict, Li district, Lamphun province, based on the concept of a folklore, local literature, functionalism, folklore theory and a cultural ecology theory as a guideline for analyzing. In this study, a total of 33 pieces of local literature of the Ping River Basin were collected and classified into four categories: 1) three myths about history and historical figures, 2) eight myths about religious beliefs, 3) ten myths about supernatural, and 4) 12 myths about places.

From the analysis of the Ping River basin local literature by applying the folklore theory related to William Bascom's essential roles and functions of the folklore, it was found that the Ping River basin local literature provides five roles and functions to the villagers of Ban Kor, namely 1) to entertain, 2) to educate and instill ethics, 3) to relay beliefs and rituals, 4) to explain personal frustrations, and 5) to inherit traditions and culture. Moreover, it was found that there were four influences of beliefs on the villagers in Ban Kor which are: 1) beliefs on religion, 2) beliefs on supernatural, 3) beliefs on traditions and rituals, and 4) beliefs on daily life.

Keywords : Local Literature, Influence of Beliefs, Community Way of Life, Ping River Basin, Ban Kor

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เพราะความรัก ความเมตตา การสนับสนุนส่งเสริม ติดตามความก้าวหน้าของวิทยานิพนธ์ จากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก คือ รองศาสตราจารย์สนิท สัตโยภาส “แม่ครู” ของข้าพเจ้าที่ประทับใจอย่างซาบซึ้ง และจะยึดถือเป็นแบบอย่างในการครองตน ครองงานต่อไป ลูกศิษย์ขออุทิศความรู้ความสามารถทั้งหมด เพื่อการสร้างสรรค์วิชาการ ความดีใดที่เกิดขึ้นต่อจากนี้ไป ลูกศิษย์ขอระลึกไว้เป็นเครื่องบูชา ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณด้วยความเคารพอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

อีกท่านหนึ่งที่ข้าพเจ้าจะต้องกราบขอบพระคุณ คือ รองศาสตราจารย์ศรีวิไล พลมณี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ได้ให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษา ให้ข้อเสนอแนะ และปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่ง ทั้งยังเป็นผู้ที่เปี่ยมล้นไปด้วยปียวาจา สร้างความประทับใจอย่างยิ่งแก่ผู้วิจัย จึงขอกราบขอบพระคุณ เป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้เช่นกัน

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สนม ครุฑเมือง ที่ให้ความกรุณาเป็นประธานสอบเค้าโครงวิทยานิพนธ์และสอบวิทยานิพนธ์ โดยให้คำแนะนำ และเสริมความรู้ ทำให้งานวิจัยมีทิศทางและแนวทางในการวิจัยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งได้ติดตาม ตรวจสอบ และปรับปรุงเค้าโครงวิทยานิพนธ์และวิทยานิพนธ์ด้วย ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบพระคุณบิดามารดา คุณพ่อปิ่นแก้ว ทอเตี้ย คุณแม่จันแก้ว ทอเตี้ย ที่ได้มอบชีวิตจิตใจ สติปัญญา และเป็นกำลังใจให้ลูกเรื่อยมา ขอให้ความคิดเป็นความงามประดับบารมีของท่านตลอดไป นอกจากนี้ ขอขอบคุณอาจารย์ชวิน ไกรเทพ อาจารย์มณีนันท์ นันธิสิงห์ ที่คอยดูแลช่วยเหลือและให้ความร่วมมือทางวิชาการ ตลอดจน ผู้ที่เกี่ยวข้องท่านอื่น ๆ ที่ไม่ได้กล่าวนามในที่นี้ที่มีส่วนช่วยให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ธวิทย์ ทอเตี้ย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ข
ABSTRACT	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
โจทย์วิจัย	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ประโยชน์ที่รับจากการวิจัย	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
2 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	6
ประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านก่อ	6
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นและวรรณกรรมล้านนา.....	10
วิธีวิทยาในการรวบรวมข้อมูลทางคดีชน	30
ทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่น	35
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	37
3 วิธีดำเนินการวิจัย	43
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	43
ข้อมูลและแหล่งข้อมูล	43
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	44
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	44
การวิเคราะห์ข้อมูล	44

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	46
ตอนที่ 1 ผลการศึกษา รวบรวม จัดประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่น ลุ่มน้ำปิงตั้งแต่อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่จนถึงอำเภอ สามเงา จังหวัดตาก	46
ตอนที่ 2 บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่น ลุ่มน้ำปิง	80
5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	88
สรุปผลการวิจัย	88
อภิปรายผล	89
ข้อเสนอแนะ	93
บรรณานุกรม	95
ภาคผนวก	99
ภาคผนวก ก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	100
ภาคผนวก ข หนังสือขออนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย	103
ภาคผนวก ค รูปภาพการเก็บข้อมูลในการวิจัย	106
ภาคผนวก ง รูปภาพสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง	109
ประวัติผู้วิจัย	114

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
2.1	ข้อมูลจำนวนประชากรในชุมชนบ้านก่อ	8

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทุกสังคมบนโลกนี้มีมรดกทางสังคมที่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษของแต่ละกลุ่มชนได้สร้างสรรค์ขึ้นมาในอดีต ผู้คนในสมัยต่อมาจะได้รับตกทอดมาจากผู้คนรุ่นก่อนและสืบทอดต่อกันมาเป็นเวลาช้านานจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน ผลผลิตทางวัฒนธรรมดังกล่าวจึงสะท้อนวิถีทางการดำเนินชีวิตของบุคคลหรือกลุ่มชน รวมถึงมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรม ความคิด ความเชื่อของบุคคล (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543, น. 9) ดังนั้น การศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชนจึงอาจเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำพาให้คนรุ่นหลังพบกับคำตอบว่า คนในยุคสมัยก่อนนั้นมีความคิดอย่างไร โดยการศึกษาผ่านตัวบทของวัฒนธรรมนั้น ๆ

วรรณกรรมมุขปาฐะ เป็นหนึ่งในวัฒนธรรมของมนุษย์ที่พบอย่างแพร่หลายทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นเพลงพื้นบ้าน กวีนิพนธ์พื้นบ้าน สุภาษิต คำพังเพย ปริศนาคำทาย เป็นต้น และ “เรื่องเล่าพื้นบ้าน” เช่น นิทาน ตำนาน เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะกลุ่มใหญ่ที่สุด (ริชาร์ด เอ็ม. คอร์สัน อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543, น. 135) แม้คำว่าเรื่องเล่าพื้นบ้านจะสามารถแบ่งประเภทได้อย่างหลากหลาย แต่ก็ขึ้นอยู่กับผู้ศึกษาว่าจะกำหนดขอบเขตไว้อย่างไร

ชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง เช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ในดินแดนล้านนา ที่มีจะเลือกทำเลในการอยู่อาศัยและตั้งบ้านเรือนกันตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ ดังที่สร้อยดี อ่องสกุล (2561, น. 29) กล่าวไว้ว่า การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มเมืองในภาคเหนือจะอยู่ตามแอ่งหรือที่ราบลุ่มยาวไปตามแม่น้ำ ซึ่งบริเวณดังกล่าวนี้จะมีชุมชนหนาแน่นมากกว่าที่อื่น ๆ เหตุผลหลักในการเลือกทำเลดังกล่าวคือความอุดมสมบูรณ์ แม่น้ำปิงช่วงที่ชุมชนบ้านก้อตั้งถิ่นฐานอยู่นี้มีเกาะแก่ง หน้าผา และถ้ำต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ดังที่อาจารย์เจริญ บุญรัตน์ ได้เคยเขียนเล่าเอาไว้ในหนังสือล่องแก่งแม่น้ำปิง (2510) อย่างน่าสนใจยิ่ง นอกจากนี้ ยังมีบันทึกการเดินทางคราวล่องแม่น้ำปิงเสด็จกลับจากเชียงใหม่ในปีพุทธศักราช 2464 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2534, น. 1 – 17) ที่ได้บรรยายให้เห็นภาพการเดินทาง ตลอดจนเส้นทาง จุดแวะพัก เกาะแก่งต่าง ๆ ในแม่น้ำปิงที่มีมากถึง 32 แก่ง พร้อมกับบันทึกการยื้อยื้องแก่ง และแบ่งความยากง่ายของการเดินทางผ่านแก่งเป็น 3 ระดับ คือ แก่งชั้น 1

เป็นแก่งที่ผ่านยากที่สุด ต้องใช้ความระมัดระวังอย่างสูง แก่งชั้น 2 เป็นแก่งที่ต้องระมัดระวังในการพายเรือหรือแพลง แต่ไม่อันตรายเท่ากับแก่งชั้น 1 และแก่งชั้น 3 เป็นแก่งที่เรือแพสามารถพายลงได้โดยง่าย นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงหลายพื้นที่ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างน่าสนใจด้วยเช่นกัน ประกอบกับที่สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (2543) ได้กล่าวไว้ในวารสารเมืองโบราณ เดือนกรกฎาคม - กันยายน 2543 ฉบับที่ 3 ปีที่ 26 เกี่ยวกับการใช้แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางสัญจรตั้งแต่ครั้งอดีตของนายแพทย์แดเนียล แมคกิลวารี มิชชันนารีชาวอเมริกัน ที่ได้กล่าวถึงความยากลำบากในการเดินทางมาเยือนเชียงใหม่ เมื่อปีพุทธศักราช 2407 ว่าการเดินทางขึ้นมาในครั้งนั้นใช้เวลานานถึง 49 วัน เพราะต้องทวนน้ำขึ้นไป ในขณะที่เดียวกันนั้น แม่น้ำปิงก็เต็มไปด้วยเกาะแก่ง และโขดหิน รวมไปถึงกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวเป็นช่วง ๆ ด้วย จะเห็นได้ว่าการเดินทางในแม่น้ำปิงในสมัยก่อนนั้นเป็นไปด้วยความยากลำบากมาก ก่อนที่แม่น้ำปิงจะไหลราบเรียบสู่ที่ราบภาคกลาง โดยเฉพาะช่วงบ้านวังคูน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ผ่าน “แก่งป้อก” อันเป็นแก่งแรก จนถึงแก่งสุดท้ายคือ “แก่งส้มป่อย” ในอำเภอสางเภาจังหวัดตาก เพราะแม่น้ำปิงได้เลี้ยวถัดไปตามช่องเขา บางตอนก็มีหน้าผาใหญ่ชะโงกจ่อออกมา บางตอนก็มีหน้าผาหรือโขดหินขวางกั้นปะทะน้ำ บางตอนน้ำก็ไหลเชี่ยวมาก บางตอนน้ำก็นิ่งเป็นวังน้ำลึก และบางตอนกระแสน้ำก็ปั่นป่วนอย่างมาก หากคนเรือหรือแพไม่มีความชำนาญในการถ่อก็อาจจะต้องประสบอันตราย (ชาวบ้านในตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, 25 กุมภาพันธ์ 2563)

หลังจากการสร้างเขื่อนภูมิพล บริเวณเขาแก้ว ทางตอนใต้ของตำบลบ้านนา อำเภอสางเภา จังหวัดตาก ประชาชนที่อยู่เหนือเขื่อนต้องอพยพย้ายถิ่นฐานในปีพุทธศักราช 2506 ทำให้ชุมชนบ้านก้อเดิม จำนวน 4 หมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่เรียงรายไปตามลำห้วยแม่ก้อถึง “สบก้อ” หรือตรงบริเวณที่ปากลำห้วยแม่ก้อไหลมารวมกับแม่น้ำปิง เมื่อเรียงลำดับจากหมู่บ้านที่อยู่เหนือสุดของลำห้วยแม่ก้อ ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง และบ้านก้อท่า ซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง บริเวณปากห้วยแม่ก้อ ต้องอพยพโยกย้ายครัวเรือนมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ณ ที่ดินที่รัฐบาลจัดสรรให้ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ห้วยโป่ง” มีเพียงบ้านก้อทุ่งเท่านั้นที่ไม่ต้องอพยพ เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่เหนือสุดของลำห้วยแม่ก้อ มีความสูงเพียงพอที่น้ำท่วมไม่ถึง จึงถือเป็นชุมชนดั้งเดิม เพราะไม่มีการอพยพไปตั้งชุมชนใหม่ นอกจากนี้แล้วยังมีหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงห่างจากบริเวณนี้ไปอีก ได้แก่ บ้านหาดหยวก บ้านผาตา บ้านอุมป่าด บ้านเสริม บ้านหาดจี๋หมู บ้านแก่งปวง บ้านแก่งสร้อย ซึ่งต่างก็ได้อพยพหนีน้ำท่วมไปตั้งถิ่นฐานใหม่เช่นกัน (ชาวบ้านในตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2563) การปิดเขื่อนในครั้งนั้นยังทำให้สภาพภูมิศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก เกาะแก่ง หน้าผา ถ้ำ และภูเขาหลายแห่งจมลงสู่ใต้ทะเลสาบแม่น้ำปิงไปสิ้น

ผู้วิจัยได้มารับราชการครูอยู่ที่โรงเรียนบ้านก้อจัดสรร ซึ่งเป็นโรงเรียนเพียงแห่งเดียวของชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน เมื่อต้องลงเรือเดินทางไปยังโรงเรียนบ้านก้อจัดสรร สาขาห้องเรียนเรือนแพ ก็ได้มีโอกาสฟังเรื่องเล่าต่าง ๆ เกี่ยวกับสถานที่ในแม่น้ำปิงที่คนเฒ่าคนแก่จะให้ฟัง โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับหน้าผาต่าง ๆ ที่อยู่ระหว่างทาง ทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจใฝ่ถามและไปศึกษาเพิ่มเติม จึงพบว่ามีวรรณกรรมท้องถิ่นอีกหลายเรื่องที่มีความน่าสนใจยิ่ง และใกล้จะเลือนรางหายไปกับกาลเวลาเต็มที เพราะจากสภาพการณ์ในปัจจุบันทำให้เราไม่อาจพบเห็นแม่น้ำปิงที่เต็มไปด้วยเกาะแก่งต่าง ๆ ได้อีกต่อไปแล้ว เนื่องจากภูมิประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปมาก หากแต่หน้าผา ถ้ำ และภูเขาบางแห่งยังพอหลงเหลือให้เห็นอยู่บ้าง ซึ่งบางแห่งก็ได้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวไปโดยปริยาย

จากความสำคัญและความสนใจในวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่เกิดจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมจากความคิด ความเชื่อของคนในท้องถิ่น ตกทอดต่อกันเรื่อยมาจนกลายเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมของชุมชน จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยจึงมุ่งที่จะศึกษารวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง เพื่อจะได้ทราบว่วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง ที่ชาวลุ่มน้ำปิงได้เล่าสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนเหล่านั้นจะหลงเหลืออยู่มากน้อยเพียงใด มีบทบาทและอิทธิพลความเชื่อต่อการดำรงชีวิตของผู้คนอย่างไร เพื่อวางรากฐานด้านการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงให้แก่ชุมชนบ้านก้ออย่างทรงคุณค่าสืบไป

โจทย์วิจัย

1. วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่ปรากฏในชุมชนบ้านก้อปัจจุบันมีเรื่องอะไรบ้าง แต่ละเรื่องเป็นอย่างไร
2. วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้ออย่างไรบ้าง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อรวบรวม และจำแนกวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่ปรากฏในชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
2. เพื่อวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ของชุมชนบ้านก้อ
2. ทำให้เข้าใจในบริบทของชุมชนและวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ
3. ได้รวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงจากนอกพื้นที่ชุมชนบ้านก้อ
4. ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาวัฒนธรรมของชุมชนบ้านก้อ
5. ได้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการประยุกต์ใช้ส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ 3 ด้าน คือ

ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล

1. ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่ศึกษารวบรวมจากการสัมภาษณ์ประชาชนในชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน โดยมีพื้นที่เป้าหมาย คือ หมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง
2. ข้อมูลทุติยภูมิ ได้จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ประกอบด้วยหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย บทความ วารสารวิชาการ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเอกสารของทางราชการทั้งในและนอกพื้นที่จังหวัดลำพูน

ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากร ได้แก่ ประชาชนจาก 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง จำนวน 984 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 2,419 คน ข้อมูล ณ 20 มกราคม 2564
2. กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนในชุมชนบ้านก้อ 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง และเรือนแพ ที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไป โดยต้องเป็นผู้ที่มีชีวิตหรือเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนบ้านก้อ ก่อนปีพุทธศักราช 2506 จำนวน 20 คน และใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง

ขอบเขตด้านเนื้อหา

งานวิจัยเรื่องนี้จะทำการรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง ตั้งแต่อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ จนถึงอำเภอสางเา จังหวัดตาก มาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และประเมินค่าวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีบทบาทหน้าที่ และอิทธิพลความเชื่อต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ จากข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ โดยใช้แนวคิด ทฤษฎีและวิธีวิทยาทางคติชนวิทยา วรรณกรรมพื้นบ้าน ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นิยามศัพท์เฉพาะ

ชุมชนบ้านก้อ หมายถึง บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง รวมถึงกลุ่มผู้อยู่อาศัยในเรือนแพ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง ค่านานพื้นบ้านในกลุ่มน้ำปิงที่ชาวชุมชนบ้านก้อ เล่าสืบทอดต่อกันมารุ่นสู่รุ่น อาจจะเป็นรูปแบบมุขปาฐะหรือลายลักษณ์ก็ได้

ลุ่มน้ำปิง หมายถึง ลำน้ำแม่ปิง รวมถึงพื้นที่ริมสองฝั่งของลำน้ำแม่ปิง ตั้งแต่อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ถึงอำเภอสามเงา จังหวัดตาก

วิถีชีวิตชุมชน หมายถึง ทักษะคติ ค่านิยม คุณธรรม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

อิทธิพลความเชื่อ หมายถึง แบบแผนพฤติกรรมอันเนื่องมาจากความเกรงกลัว ความหวัง และความเชื่อถือ ที่แสดงออกในรูปแบบของการนับถือศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติ การประกอบพิธีกรรม และการสืบทอดประเพณีของชาวชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษารวบรวม และวิเคราะห์ประเภทของตำนานท้องถิ่น นอกจากนี้ยังใช้เป็นกรอบความคิดในการวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวชุมชนบ้านก้อ โดยจะนำเสนอตามลำดับหัวข้อ ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านก้อ
2. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นและวรรณกรรมล้านนา
 - 2.1 นิทานพื้นบ้าน
 - 2.2 ตำนานพื้นบ้าน
 - 2.3 ภูมินาม
3. วิธีวิทยาในการรวบรวมข้อมูลทางคดีชน
4. ทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่น
 - 4.1 ทฤษฎีทฤษฎีหน้าที่นิยม
 - 4.2 ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
 - 4.3 ทฤษฎีบทบาทหน้าที่และคุณค่าด้านคดีชน
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประวัติความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชนบ้านก้อ

ประวัติความเป็นมา

ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านก้อ เริ่มจากการตั้งชุมชนมาตั้งแต่สมัยโบราณของชาวลัวะหรือชาวละว้า ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองเดิมของล้านนาที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงและใกล้กับลำห้วยแม่ก้อ ที่ ๆ เป็นที่ตั้งของบ้านก้อจัดสรรในปัจจุบัน เรียกว่า “ห้วยโป่ง” ก่อนที่ชาวไทยวนที่เรียกตนเองว่า “คนเมือง” ซึ่งมีวัฒนธรรมสูงกว่าจะเข้ามาอยู่อาศัยแทนและตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งลำห้วยแม่ก้อ ชุมชนบ้านก้อในอดีตถือว่าเป็นชุมชนบ้านป่าเพราะตั้งอยู่

กลางป่าใหญ่ การมีป่าไม้จำนวนมากทำให้ในอดีตมีบริษัทยาขอสัมปทานป่าไม้และได้รับสัมปทาน สิทธิจากรัฐบาล ได้แก่ บริษัท บอมเบย์เบอร์มา จำกัด และบริษัท ราไพพรรณา จำกัด วิถีชีวิตของ ชาวบ้านในยุคบ้านป่าจึงเป็นวิถีชีวิตที่อยู่อาศัยกับธรรมชาติ ชาวบ้านมีอาชีพหาของป่า ลำสัตว์ ประมง และทำการเกษตรเพื่อยังชีพ

ต่อมารัฐบาลได้สร้างเขื่อนภูมิพลขึ้นที่เขาแก้ว ตำบลยันฮี อำเภอสามเงา จังหวัดตาก และได้ประกาศให้ประชาชนที่อยู่เหนือเขื่อนอพยพในปีพุทธศักราช 2506 ชาวชุมชนบ้านก้อ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งลำห้วยแม่ก้อ ได้แก่ บ้านก้อท่า บ้านก้อหนอง และบ้านก้อจอก ต้องอพยพ มาอยู่ ณ ที่ดินที่รัฐบาลจัดสรรให้ ยกเว้นชาวบ้านก้อทุ่งที่ยังคงอยู่ที่เดิม เพราะน้ำท่วมไม่ถึง ยุคที่ชาวบ้านมาอยู่บ้านจัดสรร หลังจากมาอยู่บ้านจัดสรรได้ไม่นานผลผลิตทางการเกษตร ไม่เพียงพอต่อความต้องการ ชาวบ้านจึงหันมาตัดไม้สัก เพื่อนำไปแปรรูปขายสร้างรายได้ ต่อมา วิถีชีวิตได้เปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง เพราะมีการประกาศปิดป่าในทุกกรณี และมีการตั้งอุทยาน แห่งชาติแม่ปิงและกำหนดเขตอุทยานขึ้น เริ่มมีการบังคับใช้กฎหมายอย่างจริงจังกับชาวบ้าน ที่ฝ่าฝืน ทำให้ชาวบ้านหันกลับมาทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีการปลูกข้าวโพด ถั่วเขียว มะขาม และ เริ่มมีการออกไปหางานทำนอกชุมชน เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

สภาพทั่วไป

ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนบ้านก้อเป็นที่ราบเชิงเขา เอียงลาดลงไปทางฝั่งแม่น้ำปิง ซึ่งไหลผ่านห่างจากชุมชนไปราว 8 กิโลเมตร มีภูเขาและป่าไม้ล้อมรอบ สภาพที่ตั้งทางกายภาพ จึงมีลักษณะคล้ายกับแอ่งกระทะ มีลำห้วยขนาดใหญ่ชื่อว่า “ห้วยแม่ก้อ” ไหลผ่านกลางชุมชน ซึ่งเป็นลำห้วยหลักของชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการทำการเกษตร แต่สภาพปัจจุบันเกิดปัญหา การชะพังทลายของตลิ่ง ทำให้ลำห้วยตื้นเขิน ส่งผลให้น้ำแห้งแล้งไม่ไหลตลอดทั้งปี ผิดกับอดีต ที่ผ่านมา แม้ว่าชุมชนบ้านก้อจะอยู่ตั้งอยู่ท่ามกลางเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิง แต่พื้นที่ที่อยู่อาศัย และทำกินของชุมชนก็ได้ถูกกันออกจากเขตอุทยานแห่งชาติอย่างชัดเจน

ชุมชนบ้านก้อมีอาณาเขตบริเวณกว้างขวาง มีพื้นที่ประมาณ 531.921 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 332,450 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ทางทิศเหนือ ส่วนทิศใต้ติดต่อกับเขตอำเภอแม่พริก จังหวัดลำปาง ทิศตะวันออกติดต่อกับเขตอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง และทิศตะวันตกติดต่อกับเขตอำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่

ด้านสภาพอากาศมีอากาศที่ร้อนอบอ้าว แต่ก็แบ่งเป็น 3 ฤดูเช่นเดียวกัน ได้แก่ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว ฤดูร้อนตั้งแต่ช่วงเดือนมีนาคม – เดือนมิถุนายน อุณหภูมิเฉลี่ย ประมาณ 29.04 องศาเซลเซียส ฤดูฝนช่วงเดือนกรกฎาคม – เดือนตุลาคม อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ

27.88 องศาเซลเซียส และฤดูหนาวจะอยู่ในช่วงเดือนพฤศจิกายน – เดือนกุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 23.26 องศาเซลเซียส (เทศบาลตำบลก้อ, 2563)

ส่วนสภาพเศรษฐกิจ ชาวชุมชนบ้านก้อส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ส่วนชาวบ้านที่อยู่เรือนแพจะทำอาชีพประมงพื้นบ้าน มีการปลูกพืชประเภทไม้ผล และพืชไร่ ได้แก่ ลำไย ข้าวโพด มันสำปะหลัง ถั่ว และมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย รายได้หลักจึงมาจากการขายผลผลิตด้านการเกษตร โดยเฉลี่ยแล้วประชากรมีรายได้/คน/ปี ประมาณ 75,543.77 บาท พื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่อยู่เชิงเขาซึ่งติดเขตอนุรักษ์ป่าไม้ มักจะมีปัญหาในเรื่องเอกสารสิทธิ์ (เทศบาลตำบลก้อ, 2563)

ชุมชนบ้านก้อในปัจจุบันเป็นชุมชนใหม่ที่เกิดจากการจัดสรรที่ดินของรัฐบาล เนื่องจากการสร้างเขื่อนภูมิพล ซึ่งชาวบ้านได้อพยพมาปีพุทธศักราช 2506 ส่วนมากเป็นผู้คนที่อยู่อาศัยในชุมชนบ้านก้อเดิมซึ่งเป็นชาวไทยวน (คนเมือง) ในการจัดสรรที่ดินครั้งนั้นปรากฏว่าผู้ที่ออกไปอยู่อาศัยนอกชุมชนก็มีสิทธิ์จับจองด้วย ดังนั้น ในชุมชนบ้านก้อจึงมีชาติพันธุ์และคนพื้นที่อื่น ๆ ผสมผสานบ้างแต่พบในอัตราที่น้อย โดยมากเกิดจากการสมรส ปัจจุบันชุมชนบ้านก้อ ประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน 1 ชุมชน มีราษฎรทั้งสิ้น 984 ครัวเรือน 2,419 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 20 มกราคม 2564) รายละเอียด ดังนี้

ตารางที่ 2.1 ข้อมูลจำนวนประชากรในชุมชนบ้านก้อ

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวน		จำนวนราษฎร (คน)	
		ครัวเรือน	ชาย	หญิง	ทั้งสิ้น
1	ก้อทุ่ง	249	361	358	719
2	ก้อหนอง	173	220	228	448
3	ก้อจอก	225	285	285	570
4	ก้อท่า	337	329	353	682
รวม		984	1,195	1,225	2,419

หมายเหตุ 1 ชุมชน คือ ชุมชนเรือนแพ เป็นราษฎรจากหมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้านที่ไปอาศัยอยู่ในเรือนแพ

ประชาชนชาวชุมชนบ้านก้อนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลัก มีวัดจำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดก้อยิน เป็นศาสนสถานของชาวบ้านก้อหนอง และบ้านก้อจอก วัดก้อท่า เป็นของคณะศรัทธาบ้านก้อท่า ส่วนชาวบ้านก้อทุ่งก็จะประกอบศาสนกิจกันที่วัดก้อทุ่ง นอกจากนี้ ยังมีวัดโพธิธรรมาราม

(วัดจามเทวี) ที่นอกจากจะเป็นแหล่งรวมใจของประชาชนในตำบลก้อแล้ว ยังแหล่งปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนจากภายนอกทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศด้วย ในขณะที่ชาวบ้านต่างก็นับถือพระพุทธศาสนานั้น ได้มีการผสมผสานความเชื่อเรื่องผี อันเป็นความเชื่อดั้งเดิม จะเห็นได้จากประเพณีการเลี้ยงผีประจำปี การบูชาเสาไ้บ้าน การบูชาผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อวัด เป็นต้น ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนบ้านก้อ เกิดขึ้นเป็นประจำและตามโอกาสอันสมควรตลอดทั้งปี เช่นเดียวกันกับชุมชนคนไทยวนอื่น ๆ ในล้านนา ดังนี้

เดือนที่ 1 เดือนเกียง (ราวเดือนตุลาคม) มีประเพณีออกพรรษา สลากภัต (दानก้วยสลาก)

เดือนที่ 2 เดือนยี่ (ราวเดือนพฤศจิกายน) มีลอยกระทง (ประเพณียี่เป็ง) เทศน์มหาชาติ (ตั้งธรรมหลวง) ทอดผ้าป่า

เดือนที่ 3 เดือนอ้าย (ราวเดือนธันวาคม) มีประเพณีเทศน์มหาชาติ แต่งงาน (กินแขก) เรียกขวัญข้าว

เดือนที่ 4 เดือนสี่ (ราวเดือนมกราคม) มีประเพณีทานข้าวใหม่ (ที่บ้านก้อจะถวายทานเป็นข้าวหลาม) ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ทานหัวพระเจ้า

เดือนที่ 5 เดือนห้า (ราวเดือนกุมภาพันธ์) มีประเพณีปอยหลวง ตั้งขันหลวง

เดือนที่ 6 เดือนหก (ราวเดือนมีนาคม) มีประเพณีทำบุญปอยน้อย บวชนาค ขึ้นพระธาตุสมโภชน์พระพุทธรูป

เดือนที่ 7 เดือนเจ็ด (ราวเดือนเมษายน) มีประเพณีปีใหม่มือง (สงกรานต์) บวชลูกแก้ว เลี้ยงผีปู่ย่า พิธีสู่ขวัญ สืบชะตาบ้านเมือง

เดือนที่ 8 เดือนแปด (ราวเดือนพฤษภาคม) มีประเพณีบวชนาค วิสาขบูชา ไหว้พระธาตุ

เดือนที่ 9 เดือนเก้า (ราวเดือนมิถุนายน) มีประเพณีไหว้พระธาตุ

เดือนที่ 10 เดือนสิบ (ราวเดือนกรกฎาคม) มีประเพณีเข้าพรรษา

เดือนที่ 11 เดือนสิบเอ็ด (ราวเดือนสิงหาคม) มีประเพณีตานข้าวคนเฒ่าจำศีล

เดือนที่ 12 เดือนสิบสอง (ราวเดือนกันยายน) มีประเพณีตานสลากภัตจากะข้าว (อุทิศถึงผู้ล่วงลับ)

สรุปได้ว่าชุมชนบ้านก้อเดิมทีเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ชาวลัวะอาศัยอยู่มาก่อน ต่อมาชาวไทยวนหรือคนเมืองเข้ามาอยู่อาศัย ภายหลังต้องย้ายชุมชนมาตั้งอยู่บนที่ดินจัดสรร เนื่องจากน้ำท่วมจากการปิดเขื่อนภูมิพ ที่อยู่ปัจจุบันของชุมชนบ้านก้อเป็นเชิงเขาล้อมรอบด้วยป่าไม้ ประกอบไปด้วยหมู่บ้าน 4 หมู่ ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อหนอง บ้านก้อจอก และบ้านก้อท่า ประชาชน ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยวนและนับถือพุทธศาสนา และยังคงรับเอาความเชื่อเรื่องผี อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมเข้ามาผสมผสานด้วยอย่างลงตัว

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นและวรรณกรรมล้านนา

ความหมายของวรรณกรรมท้องถิ่น วรรณกรรมพื้นบ้าน และวรรณคดีท้องถิ่น

คำว่า วรรณกรรม ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ระบุความหมายไว้ว่า “งานหนังสือ งานประพันธ์ บทประพันธ์ทุกชนิดทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ วรรณกรรมของเสฐียรโกเศศ วรรณกรรมฝรั่งเศส วรรณกรรมประเภทสื่อสารมวลชน” จะเห็นได้ว่า คำว่าวรรณกรรม มีความหมายที่ครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างมาก ส่วนคำว่า ท้องถิ่น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายไว้ว่า “ท้องที่ใดท้องที่หนึ่งโดยเฉพาะ เช่น เวลาท้องถิ่น ประเพณีท้องถิ่น” ดังนั้น เมื่อนำคำว่า “วรรณกรรม” มารวมกับคำว่า “ท้องถิ่น” ก็อาจมีความหมายว่า งานเขียนหรือบทประพันธ์ของท้องที่ใดท้องที่หนึ่ง แต่ที่ผ่านมาก็มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่นจำนวนมาก และได้ให้ความหมายหรือคำจำกัดความของ วรรณกรรมท้องถิ่นเอาไว้ เช่น ธวัช ปุณโณทก (2551, น. 2) กล่าวว่า “วรรณกรรมท้องถิ่น” หมายถึง “ผลผลิตจากภูมิปัญญาของนักปราชญ์พื้นบ้านที่สร้างสรรค์ขึ้นมาในรูปแบบต่าง ๆ อันได้แก่ เพลง ภาษิต เรื่องเล่า นิทาน คำสอน และข้อเขียน เพื่อสนองความต้องการของคนในสังคม ทั้งด้านความบันเทิงและการเสนอสาระความรู้อื่น ๆ โดยเฉพาะการสอดแทรกคติสอนใจ”

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2543, น. 19 – 21) ได้อธิบายความหมายของ “วรรณกรรมพื้นบ้าน” ไว้ว่า วรรณกรรมพื้นบ้านจัดได้ว่าเป็นผลงานที่เก่าแก่ที่สุดอย่างหนึ่งของมนุษย์ มีภาษาเป็นเครื่องมือสื่อสาร มีทั้งภาษาที่เป็นถ้อยคำและไม่ใช่ถ้อยคำ แต่ลักษณะเด่นของวรรณกรรมพื้นบ้านคือความเป็นมุขปาฐะ ถ่ายทอดสู่กันฟังด้วยวิธีปากต่อปาก ตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนกระทั่งมีตัวอักษรใช้ ตัวบทของวรรณกรรมจึงมีการเปลี่ยนแปลง ไม่ตรงกันทุกคำพูดหรือตัวอักษร เพราะการสืบทอดวรรณกรรมพื้นบ้านขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น ทักษะการเล่า อิทธิพลของสังคม อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ดังนั้น นิทาน คำสอน บทเพลง บทกวีนิพนธ์ ภาษิต ปริศนา คำกล่าว เป็นต้น ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้านทั้งสิ้น เสาวลักษณ์ยังได้กล่าวอีกว่า วรรณกรรมพื้นบ้าน มีความแตกต่างจากวรรณกรรมทั่ว ๆ ไปตรงที่ว่า วรรณกรรมพื้นบ้านเป็นประสบการณ์ร่วมของคนส่วนใหญ่และรับรู้ร่วมกัน จึงไม่มีใครทราบและระลึกได้ว่าผู้แต่งคนแรกคือใคร ในขณะที่วรรณกรรมนั้นเป็นความคิดของบุคคลหนึ่ง ที่แต่งขึ้นเพื่อให้คนอ่าน อย่างไรก็ตามวรรณกรรมพื้นบ้านก็อยู่ในสังคมมาเป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งนี้ก็เพราะว่าวรรณกรรมพื้นบ้านสามารถตอบสนองความต้องการทางอารมณ์ให้แก่คนทุกกลุ่มในสังคม

ส่วนสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 31 เรื่องที่ 3 ได้กล่าวถึงความหมายของ “วรรณคดีท้องถิ่น” เอาไว้ว่า เรื่องเล่าที่แต่งขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งที่ถ่ายทอดด้วยปากและที่ถ่ายทอดเป็นตัวหนังสือ ผู้แต่งก็เป็นคนในท้องถิ่นและใช้ภาษาท้องถิ่น หากเป็นลายลักษณ์ ก็มักใช้ตัวอักษรที่ใช้ในท้องถิ่นด้วย

จะเห็นได้ว่า คำว่า “วรรณกรรมท้องถิ่น” “วรรณคดีท้องถิ่น” หรือ “วรรณกรรมพื้นบ้าน” ล้วนแล้วแต่มีความหมายและขอบเขตที่เป็นลักษณะเดียวกัน ดังนั้น เราอาจจะใช้คำใดแทนกันก็ได้ เพราะเมื่อเทียบกับภาษาอังกฤษแล้ว คำทั้ง 3 คำนี้ ก็คือคำว่า “Folk Literature” เหมือนกัน และสรุปได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง เรื่องราวที่สร้างขึ้นด้วยภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น ภายใต้แนวคิด ค่านิยม สังคม วัฒนธรรม สภาพแวดล้อมในท้องถิ่น นำเสนอผ่านภาษาถิ่นในรูปแบบของการเล่าแบบปากต่อปากมาก่อนที่จะมีการบันทึกเป็นตัวหนังสือ ดังนั้น จึงเป็นธรรมชาติของวรรณกรรมท้องถิ่นที่ผู้เล่าหลายคนอาจจะเล่าไม่ตรงกัน หรือวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ อาจมีหลายสำนวนได้

ประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่น

ในการแบ่งประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นนั้น นักวิชาการมักจะแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วรรณกรรมมุขปาฐะ และวรรณกรรมลายลักษณ์

1. วรรณกรรมมุขปาฐะ หมายถึงวรรณกรรมที่เล่ากันปากต่อปาก และสืบทอดด้วยการจดจำ จนถือว่าเป็นมรดกทางสังคม เป็นแบบแผนประเพณี และไม่อาจสืบหาผู้ที่เป็นคนเริ่มเล่าคนแรกได้
2. วรรณกรรมลายลักษณ์ หมายถึงวรรณกรรมมุขปาฐะที่ได้รับการบันทึกให้เป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยต่อมาโดยใช้ภาษาถิ่นนั้น ๆ ในการบันทึกเป็นตัวอักษรของท้องถิ่นนั้น ๆ ต่อมาเมื่อการศึกษาของส่วนกลางแพร่หลายทั่วถึงตามชนบทในท้องถิ่นต่าง ๆ ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงมาบันทึกด้วยตัวอักษรภาษาไทย ซึ่งอาจจะบันทึกโดยใช้ภาษาถิ่นหรือภาษาไทยก็ได้

ลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่น

วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นผลงานของคนในท้องถิ่นที่สร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อวัตถุประสงค์ที่ต่าง ๆ กันไป วรรณกรรมท้องถิ่นมีลักษณะสำคัญ แบ่งเป็น 5 ประเภท (ธวัช ปุณโณทก, 2551, น. 2-3) ดังนี้

1. มีวัดเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่
2. เป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ แต่สอดแทรกกลศธรรม
3. ใช้ภาษาและสำนวนท้องถิ่น
4. ปราศกฏปรัชญาพุทธศาสนาและจาริตท้องถิ่น

5. ใช้ถ้อยคำสำนวนที่เรียบง่าย ไม่เคร่งครัดจนทลัษณ์

ด้านภทรา ตั้งคำ (2529, น. 10) ได้อธิบายว่า วรรณกรรมท้องถิ่นมีที่มาจากชาวบ้าน แม้ว่าในช่วงแรกจะเป็นที่นิยมเล่ากันทั่วไปในหมู่บ้านในรูปแบบของมุขปาฐะ แต่ภายหลังก็อาจจะได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรก็ได้ วรรณกรรมพื้นบ้านจะไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง หากว่าปรากฏชื่อผู้แต่งก็มักจะเป็นวรรณกรรมประเภทลายลักษณ์

สรุปว่า วรรณกรรมท้องถิ่นจะต้องเป็นวรรณกรรมที่เกิดขึ้นจากบุคคลในท้องถิ่น แม้ไม่อาจจะระบุได้ว่าเป็นใคร เกิดขึ้นเมื่อใด วรรณกรรมเหล่านั้นจะสะท้อนสภาพสังคม วัฒนธรรม และสิ่งที่แวดล้อมของท้องถิ่นนั้น ๆ ผ่านภาษาและสำนวนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่าหรือการเขียนเป็นตัวหนังสือก็ตาม

รูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมท้องถิ่น

รูปแบบของวรรณกรรมท้องถิ่นในแต่ละภาคมีความหลากหลายแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความนิยมของลีลาการอ่าน และท่วงทำนองในท้องถิ่นนั้น ๆ ดังนั้น แต่ละภาคจึงมีฉันทลักษณ์ที่แตกต่างกันออกไป เช่น ภาคกลางจะนิยมฉันทลักษณ์ที่ไม่ซับซ้อน ไม่เคร่งครัด ไม่นิยมคำศัพท์ที่ยาก ไวยากรณ์ที่ง่าย สือความหมายได้ดี ทั้งนี้ ก็เพื่อให้เอื้อต่อการอ่านทำนองเสนาะในการแสดงได้ เช่น กลอนสวด กลอนนิทาน กลอนบทละครนอก กลอนแหล่ เป็นต้น ในขณะที่ภาคใต้ก็ใช้ฉันทลักษณ์ตรงกันกับภาคกลางด้วย แต่จะนิยมกลอนสวดเป็นส่วนมาก มีกลอนนิทานเป็นส่วนน้อย ฉันทลักษณ์อื่น ๆ ที่พบมาก ได้แก่ กาพย์ ส่วนโคลงและฉันท์ พบไม่แพร่หลายเท่ากาพย์ (ประพนธ์ เรืองณรงค์, 2541, น. 137 – 147) ส่วนในภาคเหนือจะแตกต่างจากภาคกลางและภาคใต้มาก มีฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นอยู่ 3 แบบ คือ โคลง (กะโลง) คำว่า ร่าย กาพย์ และคำร่ำ (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543, น. 77) ซึ่งในภาคอีสานก็พบว่านิยมใช้ฉันทลักษณ์อยู่ 3 แบบเช่นกัน มีลักษณะคล้ายกับของภาคเหนือ แต่ก็เป็นฉันทลักษณ์เฉพาะของภาคอีสาน ได้แก่ โคลงสาร กาพย์ และร่าย (ธวัช ปุณโณทก, 2550, น. 70 – 74) ฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมท้องถิ่นในแต่ละภาคจะไม่ซับซ้อน ไม่เคร่งครัด และใช้โวหารเรียบง่ายเช่นเดียวกัน

ในด้านเนื้อหา วรรณกรรมท้องถิ่นมักจะมีวัตถุประสงค์หลัก ๆ คือ การให้ความบันเทิงใจแก่ผู้ฟัง ผู้อ่าน และโดยมากวรรณกรรมท้องถิ่นแต่ละภาคจะนำเอาปรัชญาพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการเวียนว่ายตายเกิด กุศลกรรมและอกุศลกรรมมาเป็นแก่นของเรื่อง โดยเฉพาะวรรณกรรมที่มาจากชาดกและนิทานคติธรรม ดังนั้น วรรณกรรมท้องถิ่นจึงมีบทบาทในการสอนคุณธรรมด้วย นอกจากนี้ยังมีลักษณะเป็นนิทานมหัศจรรย์ หรือ “นิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ” ซึ่งแสดงให้เห็นความทุกข์ยากของตัวเอก การผจญภัย ของวิเศษ ผู้มีอิทธิฤทธิ์ การได้รับเคราะห์กรรมของตัวร้าย และการได้ดีของตัวเอกในภายหลัง (ธวัช ปุณโณทก, 2551, น. 12 – 15) นอกจากเรื่องศาสนา

คติธรรมคำสอน บาปบุญคุณโทษแล้ว เรายังพบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นปรากฏความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาล ผิ และธรรมชาติด้วย แต่ละภาคจึงมีนิทานที่มีโครงเรื่องคล้ายกัน หรือเป็นเรื่องเดียวกันปรากฏอยู่ นั่นก็เป็นเพราะว่า วรรณกรรมท้องถิ่นได้แพร่กระจายอยู่ทั่วไป สะท้อนให้เห็นว่าคนไทยในแต่ละภูมิภาคมีโลกทัศน์และค่านิยมที่คล้ายคลึงกัน

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่นจะมีรูปแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ใช้คำภาษาถิ่นง่าย ๆ ขึ้นอยู่กับสภาพสังคมและค่านิยมของท้องถิ่นนั้น ๆ ทั้งนี้ มักจะสร้างขึ้น เพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้รับรู้ และแฝงไปด้วยคติธรรม ความเชื่อ บนพื้นฐานของสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นเพื่อการอบรมสั่งสอนผู้คนในทางอ้อมด้วย

คุณค่าและอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นต่อสังคม

วรรณกรรมท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อสังคม และมีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของผู้คนเป็นอย่างมาก ศาสตราจารย์รัช ปุณโณทก (2551, น. 9 – 12) ได้กล่าวถึงคุณค่าและอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีต่อสังคมและวิถีชีวิต ไว้ดังนี้

1. วรรณกรรมท้องถิ่นมีคุณค่าต่อศิลปะการแสดงพื้นบ้านโดยตรง กล่าวคือผู้แสดงหรือขับร้องเพลงพื้นบ้าน ได้นำแบบอย่างจากฉันทลักษณ์ การขับร้อง และเนื้อเรื่องจากวรรณกรรมท้องถิ่นมาใช้
2. วรรณกรรมท้องถิ่นมีคุณค่าต่อการอธิบายความเป็นมาของชุมชนและเผ่าพันธุ์ เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ตำนานพระเจ้าเจ็ดตน นิทานเรื่องพระยาทองพระยาพาน นิทานเรื่องท้าวแสนปม นิทานเรื่องปฐมมฤต ปฐมกัลปนา เป็นต้น ล้วนแล้วแต่อธิบายความเป็นมาของบรรพบุรุษของผู้คนในภาคต่าง ๆ ทั้งสิ้น
3. วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นสื่อกลางในการจูงใจให้ชาวบ้านนิยมไปวัด ในอดีตผู้คนมักจะไปศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นกันที่วัด เพราะเชื่อว่าการฟังธรรมในรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงรูปแบบของวรรณกรรมท้องถิ่นจะได้รับอานิสงส์สูงมาก นอกจากนี้ ยังเชื่อว่าการเขียนหนังสือที่เกี่ยวกับธรรมะถวายวัดก็จะได้รับกุศลผลบุญที่มากเช่นกัน
4. วรรณกรรมท้องถิ่นมีอิทธิพลและคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านฟังหรืออ่านวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งโดยมากจะเป็นเรื่องที่มีคติธรรมหรือหลักพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคอีสานที่ได้ผสมผสานกับความเชื่อพื้นบ้านเข้าไปด้วยอีก ก็จะเกิดการซึมซับพร้อม ๆ กับความบันเทิง ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อ และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของตนเอง นอกจากนี้ยังใช้ในการอบรมสั่งสอนบุตรหลานด้วย

5. วรรณกรรมท้องถิ่นมีอิทธิพลและคุณค่าต่อศิลปกรรมพื้นบ้าน โดยมากแล้วจะเป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาและชาดก เช่น พุทธประวัติ ทศชาติชาดก สุวรรณหอยสังข์ (สังข์ทอง) เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านจะนำเนื้อหามาเขียนเป็นงานจิตรกรรมบนฝาผนังโบสถ์ วิหาร เป็นต้น

สรุปได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่น คือ เรื่องราวที่เกิดขึ้นในแต่ละท้องถิ่น เริ่มต้นจากการเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะมาก่อน และได้รับการบันทึกให้เป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง โดยทั่วไปแล้วมีวัตถุประสงค์หลัก คือ ให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านและผู้ฟัง แต่ในขณะเดียวกันก็ให้แนวทางในการดำเนินชีวิตผ่านคติธรรมที่สอดแทรกมาพร้อมกันนั้นด้วย วรรณกรรมท้องถิ่นจึงมีคุณค่าและอิทธิพลต่อสังคมเป็นอย่างมาก วรรณกรรมท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ล้วนแล้วแต่มีความเหมือน คล้ายคลึง หรือแตกต่างกัน ถือว่าเป็นปกติวิสัยของวรรณกรรมพื้นบ้าน ซึ่งมีการแพร่กระจายอยู่แล้ว การศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นจะช่วยให้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับรากฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง และท้องถิ่นอื่น ๆ ได้ดีขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้เราเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาอันสำคัญยิ่งอีกด้วย

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือหรือวรรณกรรมล้านนา

วรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ หรือบางครั้งอาจเรียกว่าวรรณกรรมล้านนา เป็นวรรณกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาของชาวล้านนา หากจะพิจารณาจริง ๆ อาณาจักรล้านนาหมายรวมไปถึงดินแดนบางส่วนของประเทศพม่าและประเทศจีนด้วย แต่ในที่นี้จะหมายถึง 8 จังหวัดในภาคเหนือตอนบน ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำพูน จังหวัดแม่ฮ่องสอน จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา จังหวัดแพร่ และจังหวัดลำปาง วัฒนธรรมล้านนารุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยของพญามังราย ทำให้เกิดวรรณกรรมขึ้นหลายประเภท โดยเฉพาะวรรณกรรมที่เกิดจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543, น. 6)

ประเภทของวรรณกรรมล้านนา

ช่วงเวลาที่ผ่านมา ได้มีผู้ศึกษาและแบ่งประเภทของวรรณกรรมล้านนาไว้หลายท่าน เช่น ลมูล จันทน์หอม (2538, น. 8) และอุดม รุ่งเรืองศรี (2546, น. 27) ได้แบ่งประเภทของวรรณกรรมล้านนาเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามลักษณะของการสืบทอด คือ วรรณกรรมที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร (วรรณกรรมมุขปาฐะ) และวรรณกรรมที่เป็นลายลักษณ์อักษร (วรรณกรรมลายลักษณ์) ซึ่งมักจะบันทึกด้วยตัวอักษรไทยวน อักษรฝักขาม หรืออักษรไทยนิตย (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543, น. 14) แตกต่างจากที่ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (2545, น. 36 – 43) ได้แบ่งวรรณกรรมล้านนาเป็น 2 ประเภทตามภาษาที่ใช้ ได้แก่ วรรณกรรมภาษาบาลี และวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา ในขณะที่สังกะ วรรณสัย (อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2543, น. 9 – 13) ได้แบ่งวรรณกรรมล้านนาตามเนื้อเรื่องเป็น 2 ประเภท ได้แก่ วรรณกรรมทางศาสนา และ

วรรณกรรมทางโลก และได้แบ่งวรรณกรรมทางโลกเป็น 2 สมัย คือ สมัยก่อนรัตนโกสินทร์ และ สมัยรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาวมาก แต่เนื่องจากวรรณกรรม ล้านนา มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นเวลานาน จึงแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท เช่นเดียวกับที่ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (2545, น. 36 – 43) ได้แบ่งไว้ดังกล่าว

ที่มาของวรรณกรรมล้านนา

วรรณกรรมท้องถิ่น เกิดจากการสั่งสมความรู้ ความคิด ประสบการณ์ โลกทัศน์ ของคนในท้องถิ่น ประกอบกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ แล้วสร้างเป็นเรื่องราวเล่าสืบต่อกันมา ชาวล้านนาได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและคติความเชื่อการตะในพุทธศตวรรษที่ 15 – 16 (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540, น. 74) ประกอบกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาที่มีความเชื่อเกี่ยวกับ กำเนิดของมนุษย์และชนชาติ อำนาจของความอุดมสมบูรณ์ การนับถือผี อุดมคติและการปลดปล่อย และความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2535, น. 50 – 67) ความเชื่อดังกล่าวอาจเป็น แรงผลักดันส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวล้านนาคิดสร้างเรื่องราวขึ้นมาเล่า เพื่อเหตุผลในการสืบทอด ประเพณีและพิธีกรรม นอกจากนี้ วรรณกรรมล้านนายังสร้างขึ้นเพื่อความบันเทิง เพื่อถ่ายทอด อารมณ์ ความคิด ความรู้สึกต่าง ๆ หรือเพื่อบันทึกเรื่องราว เหตุการณ์ต่าง ๆ ในสังคมเอาไว้ด้วย

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าวรรณกรรมล้านนาเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมของ ชาวล้านนาอย่างหนึ่ง มีที่มาจากความคิด จินตนาการ อารมณ์ ความรู้สึก และความต้องการสะท้อน ภาพสังคม โดยมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตของชาวล้านนาอย่างแนบแน่น

1. นิทานพื้นบ้าน

นิทานพื้นบ้านเป็นข้อมูลทางคติชนวิทยา สืบทอดจากวรรณกรรมมุขปาฐะ ซึ่งมี เนื้อหาสาระเป็นจำนวนมาก นิทานพื้นบ้านปรากฏอยู่ในทุกสังคม เพราะนิทานมีความสำคัญต่อ การดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอีกด้วย ที่ผ่านมามีผู้ศึกษาเกี่ยวกับ นิทานพื้นบ้านไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งนักวิชาการไทยและต่างประเทศ ผู้วิจัยได้ศึกษาต่อจากท่าน เหล่านั้นเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิจัย ดังนี้

ความหมายของนิทานพื้นบ้าน

สตีธ ธอมป์สัน (Stith Thompson) กล่าวว่า แม้คำว่า “Folktales” มักจะใช้ในการ กล่าวถึงนิทานที่เล่ากันในครอบครัวหรือเทพนิยายก็ตาม แต่คำนี้สามารถนำไปใช้ในขอบเขต ที่กว้างกว่า คือ การรวมเอาเรื่องราวเล่าทุกแบบ ทั้งที่เป็นมุขปาฐะหรือลายลักษณ์ ซึ่งสืบทอด ต่อ ๆ กันมาผ่านช่วงเวลาต่าง ๆ เพราะความสำคัญจริง ๆ คือความเป็นปรัมปราของข้อมูล นักเล่านิทานจะไม่เหมือนกันกับนักเขียนที่จะพยายามสร้างเรื่องราวขึ้นมาเป็นขั้นเป็นตอน

ในขณะที่นักเล่านิทานจะรู้สึกยินดีกับการเล่าเรื่องราวที่ได้รับฟังมาอีกทอดหนึ่งให้ผู้ฟังมากกว่า (Thompson, 1977, p. 4 อ้างถึงในเสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2563, น. 34 – 35)

ส่วนสารานุกรมบริตานิกา (Encyclopedia Britannica) อธิบายว่า นิทานพื้นบ้าน คือ นิทานบันเทิงที่สืบทอดกันแบบมุขปาฐะมีความเก่าแก่ มีความเป็นสากล ผู้คนจะเล่าเรื่องที่ธรรมดาที่สุด และจะเล่านิทานที่พิสดารที่สุด ในขณะที่เดียวกันเราจะพบผู้เล่าและผู้ฟังที่มีพื้นฐานแบบเดียวกันได้ทุกที่ นิทานให้เสรีภาพในการเล่าแม้เรื่องนั้นจะเป็นไปไม่ได้เลย ต่างจากตำนานตรงที่ว่าผู้คนมักเชื่อกันว่าตำนานเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง (Encyclopedia Britannica, p. 458 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2563, น. 36)

กึ่งแก้ว อรรถากร (2514, น. 8) ได้อธิบายว่า นิทานเป็นเรื่องเล่าทั่วไป ไม่จำกัดเฉพาะเด็กหรือผู้ใหญ่ มีจุดประสงค์หลักเพื่อความบันเทิง ไม่ได้มุ่งหมายหรือจงใจจะอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของสิ่งใด บางครั้งนิทานอาจจะมีคติสอนใจแทรกอยู่ องค์ประกอบของนิทาน รวมถึงการเล่าจะไม่ซับซ้อนมาก และค่อนข้างตรงไปตรงมา อย่างไรก็ตามก็มิมีบทบาทในการสร้างเสริมบุคลิกภาพ มีพลังโน้มน้าวจิตใจของผู้คนและสังคมให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมได้ ในขณะที่เดียวกันนิทานยังทำให้เกิดความเข้าใจในสิ่งแวดล้อมและคตินิยมของสังคมได้ด้วยเช่นกัน

กุหลาบ มลลิกะมาส (2509, น. 99 – 100) กล่าวถึงนิทานพื้นบ้านไว้ว่า นิทานพื้นบ้านเป็นเรื่องเล่าทุกชนิด สืบทอดกันด้วยปากมาหลายชั่วอายุคน ภายหลังปรากฏว่ามีที่บันทึกเป็นลายลักษณ์ด้วย ในการเล่าจะเล่าเป็นร้อยแก้วด้วยถ้อยคำธรรมดาสามัญ อย่างไรก็ตาม จะไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้แต่งนิทานเรื่องนั้น

ประคอง นิมมานเหมินท์ (2528, น. 59) ได้กล่าวถึงความหมาย และลักษณะของนิทานในเชิงคติชนวิทยาเอาไว้ว่า นิทานเป็นเรื่องที่เล่าสืบทอดกันมาจนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งมีคำใช้เรียกหลายคำ เช่น นิทานพื้นบ้าน นิทานชาวบ้าน นิทานพื้นเมือง แต่คำเหล่านี้จะมีความหมายแคบกว่าคำว่านิทาน ประคอง นิมมานเหมินท์ ยังได้สรุปว่า ลักษณะสำคัญของนิทานพื้นบ้านคือความเป็นมุขปาฐะ และไม่ทราบผู้แต่ง แต่จะบอกว่าได้นิยามมาจากผู้อื่นอีกทีหนึ่ง

ดังนั้น พอสรุปได้ว่า นิทานพื้นบ้านเป็นประเพณีปรัมปรา เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง เป็นเรื่องเล่าของชาวบ้านที่สร้างขึ้นเพื่อความสนุกสนาน และเล่าสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งถือเป็นลักษณะสำคัญยิ่ง แม้ว่าในสมัยต่อมาจะมีการบันทึกไว้ก็ตาม และจะเห็นได้ว่านิทานพื้นบ้านมีความเป็นสากล เพราะเราสามารถนำความหมายและคำจำกัดความเหล่านี้ไปใช้ได้กับทั่วโลก

ลักษณะของนิทานพื้นบ้าน

มีนักวิชาการได้ศึกษาถึงลักษณะของนิทานพื้นบ้านไว้หลายท่าน ดังนี้

กุหลาบ มลลิกะมาส (2518, น. 42) ได้กล่าวว่า นิทานพื้นบ้านจะเล่าด้วยปากเป็นร้อยแก้ว และจดจำสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน ภายหลังถึงได้รับการบันทึกขึ้น อย่างไรก็ตามเราไม่อาจทราบได้เลยว่า ผู้แต่งหรือผู้เล่าคนแรกคือใคร ซึ่งผู้เล่าก็มักจะอ้างว่าได้ยินมาอีกทอดหนึ่ง

กิ่งแก้ว อรรถากร (2519, น. 12) ก็ได้อธิบายไว้อย่างคล้ายคลึงกันว่า นิทานจะเล่าด้วยภาษาที่เป็นร้อยแก้ว ไม่ใช่ร้อยกรอง สืบทอดกันมาเป็นเวลานาน โดยวิธีการมุขปาฐะ และผู้ฟังหรือแม้แต่ผู้เล่าเองจะไม่ทราบว่าผู้เล่าคนแรกคือใคร

สุกัญญา ภัทรราชย์ (2532, น. 2 – 3) ได้กล่าวไว้อย่างสอดคล้องกับที่กุหลาบ มลลิกะมาส และกิ่งแก้ว อรรถากร กล่าวไว้ แต่ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า นิทานพื้นบ้านจะมีเนื้อเรื่องที่ไม่คงที่ กล่าวคือในการเล่าครั้งหนึ่ง ๆ เนื้อเรื่องของนิทานพื้นบ้านอาจถูกตัดออก เพิ่มขึ้น เปลี่ยนแปลงเนื้อหาหรือโครงเรื่องก็ได้ โดยไม่มีรูปแบบที่ตายตัว เพราะในขณะที่เล่านั้น ผู้เล่าจะทำหน้าที่เป็นผู้แต่งไปด้วย

สรุปได้ว่า นิทานพื้นบ้าน เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ ที่เล่าด้วยภาษาร้อยแก้วอันเรียบง่าย ไม่ทราบว่าผู้เล่าคนแรกคือใคร ส่วนเนื้อหาของนิทานพื้นบ้านก็จะขึ้นอยู่กับผู้เล่าจะคิดแปลงแต่งเติม

ประเภทของนิทานพื้นบ้าน

ปัจจุบันนักคติชนวิทยาสามารถแบ่งประเภทของนิทานเป็นรูปแบบต่าง ๆ หรืออาจจะจัดกลุ่มอย่างไรก็ได้ แล้วแต่เกณฑ์ที่จะนำมาใช้จำแนก ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งตามเนื้อหาของนิทาน ตัวเอกของเรื่อง อนุภาคของเรื่อง เป็นต้น สติธ ธอมป์สัน (Stith Thompson) ได้กล่าวถึงวิธีการจำแนกนิทานพื้นบ้านออกเป็น 4 วิธี (Thompson อ้างถึงใน กฤษณา แดงสีแก้ว, 2559, น. 17) ได้แก่

1. จำแนกตามเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์
2. จำแนกตามรูปแบบของนิทาน
3. จำแนกตามแบบเรื่องของนิทาน
4. จำแนกตามอนุภาคของนิทาน

แต่ธอมป์สัน (Thompson) มีความเห็นว่าการแบ่งนิทานตามรูปแบบนั้น จะทำให้จำได้ง่ายและมีความสะดวกในการศึกษามากกว่า ซึ่งธอมป์สัน (Thompson) ได้แบ่งนิทานไว้เป็น 11 รูปแบบ ตามประเภทของนิทาน (Thompson อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2563, น. 156) ดังนี้

1. เทพนิยาย
2. นิทานชีวิต
3. นิทานวีรบุรุษ
4. ตำนาน
5. นิทานอธิบายเหตุ
6. นิทานปรัมปรา
7. นิทานสัตว์
8. นิทานอุทาหรณ์
9. เรื่องำขันหรือเกร็ด
10. ตำนานนักบุญ
11. นิทานผจญภัยในยุควีรบุรุษ

การแบ่งประเภทของนิทานของธอมป์สัน (Thompson) ข้างต้น เป็นการแบ่งตามประเภทนิทานของตะวันตก จะเห็นได้ว่ามีนิทานไทยที่ไม่เข้าประเภทที่ธอมป์สัน (Thompson) แบ่งหลายประเภท จึงมีนักวิชาการไทยที่ได้ศึกษาและแบ่งประเภทนิทานของไทยไว้ ดังนี้

กุหลาบ มลลิกะมาส (2518, น. 44) ได้เสนอแนวคิดการจำแนกประเภทของนิทานไว้ 4 แบบ ได้แก่

1. จำแนกตามเขตพื้นที่
2. จำแนกตามรูปแบบของนิทาน
3. จำแนกตามชนิดของนิทาน
4. จำแนกตามสาระของนิทาน

กุหลาบ มลลิกะมาส ได้แบ่งประเภทของนิทานพื้นบ้านตามรูปแบบของนิทานเอาไว้ ดังนี้

1. นิทานปรัมปรา
2. นิทานท้องถิ่น ซึ่งสามารถแยกเป็นประเภทย่อย ๆ ได้อีก ดังนี้
 - 2.1 นิทานประเภทอธิบาย
 - 2.2 นิทานเกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ
 - 2.3 นิทานเกี่ยวกับสมบัติที่ฝังไว้และลายแทง
 - 2.4 นิทานวีรบุรุษ
 - 2.5 นิทานคติสอนใจเป็นเรื่องสั้น ๆ
 - 2.6 นิทานเกี่ยวกับนักบวชต่าง ๆ

3. เทพนิยาย

4. นิทานเรื่องสัตว์ แบ่งเป็นประเภทย่อยได้ 2 ประเภท ได้แก่

4.1 นิทานประเภทสอนคติธรรม

4.2 นิทานเล่าซ้ำไม่รู้จบ

5. นิทานมุกตลก

กึ่งแก้ว อัตถากร (2519, น.12 – 14) จำแนกรูปแบบของนิทานไว้ 8 ประเภท ได้แก่

1. นิทานเทพนิยาย

2. นิทานชีวิต

3. นิทานวีรบุรุษ

4. นิทานประจำท้องถิ่น

5. นิทานอธิบายเหตุ

6. ตำนานและเทพปกรณัม

7. นิทานเรื่องสัตว์

8. นิทานมุกตลก

ส่วนประคอง นิมมานเหมินท์ (2528, น. 58 – 59) ได้จัดประเภทของนิทานตามรูปแบบไว้ 11 ประเภท คือ

1. นิทานมหัศจรรย์

2. นิทานชีวิต

3. นิทานวีรบุรุษ

4. นิทานประจำถิ่น

5. นิทานอธิบายเหตุ

6. เทปกรณัม

7. นิทานสัตว์

8. นิทานมุกตลก

9. นิทานศาสนา

10. นิทานเรื่องผี

11. นิทานเข้าแบบ

จะเห็นได้ว่านักวิชาการแต่ละคน ก็มีแนวคิดที่ใช้ในการจำแนกประเภทนิทานตามรูปแบบที่แตกต่างกัน ดังนั้น สรุปได้ว่าผู้ศึกษานิทานพื้นบ้านควรจำแนกนิทานพื้นบ้าน โดยใช้เกณฑ์ที่เหมาะสม และต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาหรือนำไปใช้ด้วย

คุณค่าของนิทานพื้นบ้าน

นิทานพื้นบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า นอกจากจะเล่าเพื่อให้เกิดความบันเทิงใจแล้ว ยังสอดแทรกแนวคิดและค่านิยมต่าง ๆ เอาไว้ด้วย นับเป็นคุณค่าอย่างหนึ่งของนิทานพื้นบ้าน ที่ผ่านมามีผู้ศึกษาและกล่าวถึงคุณค่าของนิทานพื้นบ้านไว้หลายท่าน ดังนี้

พรศักดิ์ พรหมแก้ว (2529, น. 176) ได้กล่าวถึงคุณค่าของนิทานพื้นบ้านไว้ 6 ประการ ได้แก่

1. นิทานพื้นบ้านให้คุณค่าทางปัญญา
2. คุณค่าทางการสำราญอารมณ์
3. คุณค่าทางสังคมสัมพันธ์
4. คุณค่าทางการศึกษาศัพท์
5. คุณค่าในการปลูกฝังค่านิยม จริยธรรม และความเชื่อ
6. คุณค่าทางการศึกษาสังคมและวัฒนธรรม

บุญส่ง ครุศรี (2537, น. 2) กล่าวถึงคุณค่าของนิทานพื้นบ้านเอาไว้ว่า ในแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะของนิทานพื้นบ้านที่แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญา หรือสภาพภูมิประเทศของแต่ละท้องถิ่น แต่ยังคงมีคุณค่าของนิทานพื้นบ้านอันเป็นลักษณะร่วมกันสรุปได้ดังนี้

1. ให้ความบันเทิงเริงรมย์ เพราะเนื้อเรื่องของนิทานส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่ฟังแล้วรู้สึกสบายใจ นอกจากนี้ยังมีเกร็ดความรู้หรือคติธรรมแฝงไว้ด้วย
2. สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรม เพราะนิทานพื้นบ้านเป็นเรื่องราวของท้องถิ่น และเล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน จึงสะท้อนให้เห็นประเพณีวิถีชีวิตของกลุ่มชนนั้น ๆ
3. ให้ความรู้ด้านสำนวน ศัพท์ภาษา เพราะการเล่านิทานพื้นบ้านจะเล่า โดยใช้คำและสำนวนของท้องถิ่นนั้น ๆ ทำให้ผู้ฟังได้เรียนรู้ผ่านความบันเทิง ถือเป็นการอนุรักษ์ภาษาท้องถิ่นไปในขณะเดียวกัน
4. สอนจริยธรรม จะเห็นว่าเนื้อหาของนิทานโดยมากแล้วจะสร้างเสริมองค์ความรู้ต่าง ๆ และแฝงไปด้วยคติ ข้อคิดต่าง ๆ ที่จะเป็แนวทางในการใช้ชีวิตให้ดีงาม และอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุข
5. สืบทอดวัฒนธรรมให้ยั่งยืน การสืบทอดนิทานพื้นบ้าน จะเป็นการปลูกฝังและถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรมของคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งได้

6. ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น การนำนิทานพื้นบ้านไปแต่งเป็นวรรณคดี บทร้องและ การแสดงต่าง ๆ การนำนิทานพื้นบ้านไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนรู้ของครูผู้สอน เป็นต้น

วิเชียร เกษประทุม (2536, น. 9 – 10) ได้กล่าวถึงคุณค่าของนิทานพื้นบ้านไว้ 5 ประการ ได้แก่

1. นิทานให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน ผ่อนคลายอารมณ์และความรู้สึก ที่ตึงเครียดของผู้คนได้ เพราะเนื้อหานิทานมักจะสร้างขึ้นมาให้มีความสนุกสนาน ประกอบกับ ความสามารถของผู้เล่านิทาน นิทานจึงเป็นสื่อบันเทิงอย่างหนึ่งที่มักเล่ากันในเวลาว่างหรือ ทำงานเสร็จ

2. นิทานช่วยกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัว ในสมัยก่อนนิทานนิยมใช้เล่ากันใน เวลาที่คนในครอบครัวมาชุมนุมกัน เช่น หลังจากรับประทานอาหารเย็น ดังนั้น นิทาน จึงช่วยให้คนในครอบครัวได้มีกิจกรรมร่วมกัน และเกิดความสนิทสนมกันมากขึ้น

3. นิทานให้การศึกษาและสร้างจินตนาการ เพราะนอกจากนิทานจะให้ความ สนุกสนานแล้ว ยังมีเนื้อหาสาระต่าง ๆ ที่จะชวนให้ผู้ฟังติดตามเนื้อเรื่องของนิทานนั้นด้วย

4. นิทานให้ข้อคิดและคติเตือนใจ นิทานจำนวนมากมีแฝงไปด้วยข้อคิด คติเตือนใจ คุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ ที่เป็นที่ยึดประสงค์ของสังคม นิทานจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะส่งเสริม ใ้บุคคลอยู่บนบรรทัดฐานของสังคมได้

5. นิทานสะท้อนภาพของสังคมในอดีต เพราะในเนื้อหาของนิทานมักจะปรากฏ ลักษณะสังคม วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม แนวคิด ค่านิยม และความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งเป็นของผู้คน ในอดีต

โดยสรุปแล้ว นิทานจะมีคุณค่าหลัก ๆ คือเป็นสิ่งที่ให้ความบันเทิงเริงรมย์ ซึ่งจะแฝง ไปด้วยวิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม คติธรรม และข้อคิดข้อเตือนใจต่าง ๆ ผ่านการดำเนินเรื่อง และ พฤติกรรมของตัวละครเอก จึงอาจกล่าวได้ว่านิทานมีส่วนช่วยสร้างสรรค์สังคมในแง่ต่าง ๆ เช่น การให้การศึกษา การช่วยเสริมสร้างจินตนาการ การสืบทอดประเพณี การควบคุมสังคม ตลอดจน ช่วยสะท้อนภาพสังคมในอดีตได้อีกด้วย

จากการศึกษาเรื่องนิทานพื้นบ้าน ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบถึงแนวคิดเกี่ยวกับนิทาน พื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์กับสังคม และช่วยให้ผู้วิจัยสามารถแยกแยะวรรณกรรมท้องถิ่นได้ว่า เรื่องใดเป็นนิทาน และเป็นนิทานประเภทใด ซึ่งจะได้นำประโยชน์ในการจำแนกวรรณกรรม ท้องถิ่นที่ใช้ในการศึกษาวิจัยต่อไป

2. ตำนานพื้นบ้าน

ตำนานพื้นบ้านเป็นข้อมูลทางคติชนวิทยาอีกประเภทหนึ่ง สืบทอดจากวรรณกรรม มุขปาฐะเช่นเดียวกับนิทาน ตำนานพื้นบ้านปรากฏอยู่ในทุกสังคม และมีความพิเศษตรงที่ตำนานจะทำให้ผู้คนเชื่อว่ามีเค้ามาจากเรื่องจริง ตำนานจึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม ที่ผ่านมามีผู้ศึกษาเรื่องตำนานไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งนักวิชาการไทยและต่างประเทศ ผู้วิจัยได้ศึกษาต่อจากท่านเหล่านั้น เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิจัยดังนี้

ความหมายของตำนาน

วิลเลียม บาสคอม (William Bascom) กล่าวว่า ตำนานเป็นเรื่องร้อยแก้ว ซึ่งผู้คนต่างเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงเช่นเดียวกับนิทานปรัมปรา แต่แตกต่างตรงที่ว่าตำนานเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นไม่นานมานี้ กล่าวคือฉากในตำนานเป็นโลกมีลักษณะเช่นเดียวกับปัจจุบัน ตัวละครเป็นมนุษย์ มักเล่าถึงการอพยพ สงคราม วีรบุรุษของท้องถิ่น อันมีลักษณะเป็นประเพณีปรัมปราที่ใช้ถ้อยคำเสมอเหมือนกับประวัติศาสตร์ลายลักษณ์ ในขณะที่นิทานปรัมปราจะเกิดขึ้นในอดีตอันไกลโพ้นในโลกที่ไม่ได้ใกล้เคียงกับความจริง ตัวละครมักไม่ใช่มนุษย์ และสร้างขึ้นเพื่อตอบความไม่รู้ด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ อันไม่สามารถหาคำตอบได้จริง จึงต้องอาศัยความศรัทธาของผู้ฟังด้วย (William Bascom, 1984, p. 9 – 10 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2558, น. 13 – 14)

เซอร์เจมส์ จอร์จ เฟรเซอร์ (Sir James George Frazer) บาสคอม (Bascom, 1984, p. 26 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2558, น. 16) กล่าวว่า ตำนานเป็นประเพณีปรัมปราที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์หรืออาจจะไม่ใช่มนุษย์ที่มีชีวิตอยู่จริงในอดีต แต่เกิดขึ้นในสถานที่จริงบนโลกนี้ หากแต่ตำนานไม่ใช่ประวัติศาสตร์ ดังนั้น ตำนานจึงมีทั้งส่วนที่เป็นจริงและไม่เป็นจริง แต่โดยมากแล้วความไม่จริงในตำนานจะปรากฏเด่นชัดกว่า

ในวงวิชาการของไทย ได้กำหนดขอบเขตความหมายของตำนานอย่างกว้างขวาง ซึ่งคำว่าตำนานนี้มีใช้ในทางประวัติศาสตร์ด้วย และจะเห็นได้ว่ามีความแน่นอนและชัดเจนกว่าในทางคติชนวิทยา เช่น ตำนานเชียงแสน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

อุดม รุ่งเรืองศรี (2542, น. 2412) อธิบายว่า ตำนาน มาจากคำภาษาบาลีว่า “ตณาล” หมายถึง ท่อนหรือตอน ส่วนคำว่าตำนานที่แปลว่า เรื่องราวในอดีต สันนิษฐานว่ามาจากคำภาษาขอมที่ว่า “ถุณาล” หรือ “ตณาล” ในภาษาสันสกฤตจะเรียกว่า “พื้น” เช่น พื้นเมืองเชียงใหม่ บางครั้งก็ใช้ร่วมกันทั้งสองคำเป็น “ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่”

วรรณิ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน (2531, น. 123 – 124) ได้อธิบายว่า ตำนาน คือนิทานเกี่ยวกับบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์ที่มักจะเชื่อว่าเป็นจริง มีอยู่จริง ผู้เล่าอาจจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ได้ แต่ในการเล่าจะเล่าให้ผู้ฟังเชื่อว่าเป็นจริง แตกต่างจากเทพนิยายที่ทั้งผู้เล่าและผู้ฟัง

ต่างทราบดีว่า เป็นเรื่องสมมติจากจินตนาการ บ่งบอกได้ว่าทัศนคติของผู้เล่าตำนานกับเทพนิยายนั้นแตกต่างกัน

ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2547, น. 94 – 108) กล่าวว่า ตำนาน หมายถึงเรื่องเล่าสั้น ๆ ที่เล่าสืบทอดกันมาเป็นเวลานานของท้องถิ่นหนึ่ง ๆ มีเนื้อหาที่น่าสนใจ สนุกสนาน แฝงไปด้วยข้อมูลข่าวสารบางอย่าง และผู้คนต่างเชื่อว่าเหตุการณ์หรือตัวละครในตำนานนั้นเกิดขึ้นจริงและมีอยู่จริง จึงเป็นเหตุผลที่ผู้คนโดยทั่วไปมักเล่าและฟังตำนานกันมาก

ปฐม หงส์สุวรรณ (2550, น. 1 – 3) กล่าวว่า ตำนาน หมายถึง เรื่องราวซึ่งมาจากความคิด อันเป็นความเชื่อที่มีความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องของพระเจ้า อำนาจเหนือธรรมชาติ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในตำนานอาจมีเรื่องเล่าอธิบายถึงกำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และกำเนิดชุมชนสังคม ตำนานมีบทบาทเป็นแบบแผนสำหรับแสดงออกในเชิงจารีตและพิธีกรรม เป็นแหล่งความรู้ของสังคมในหลายวัฒนธรรม ดังนั้น ตำนานจึงไม่ใช่เรื่องเล่าทั่ว ๆ ไป

ปฐม หงส์สุวรรณ (2556, น. 175) ยังกล่าวอีกว่าตำนานสามารถสื่อให้เห็นถึงวิธีคิดของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของเรื่องเล่าเหล่านั้นได้ในฐานะข้อมูลทางวัฒนธรรมประเภทหนึ่ง ทั้งนี้วิธีคิดดังกล่าวอาจมีหลากหลายลักษณะไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ โลกทัศน์ ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นขนบแบบแผน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ตำนานอาจมีที่มาจากคำภาษาบาลีว่า “ตณฺหา” หมายถึง ท่อนหรือตอน หรืออาจมาจากคำภาษาขอมที่ว่า “ทฺณฺหา” หรือ “ตณฺหา” ซึ่งหมายถึงเรื่องราวในอดีต ในทางคติชนวิทยาถือว่าตำนานเป็นประเพณีปรัมปรา เป็นเรื่องเล่าที่เล่าเป็นภาษาร้อยแก้ว ซึ่งแฝงไปด้วยความสนุกสนาน ความน่าสนใจ และข้อมูลข่าวสารบางอย่าง และเชื่อกันว่าเรื่องนั้นเกิดขึ้นจริง ตัวละครในตำนานก็เคยมีตัวตนอยู่จริง ตำนานสามารถสะท้อนให้เห็นความคิด ความเชื่อ ทัศนะของคนในท้องถิ่นนั้นได้อย่างแท้จริง

ตำนานพื้นบ้าน

ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้นว่า การสืบทอดตำนานนั้นมีลักษณะเป็นมุขปาฐะ แม้ว่าภายหลังจะมีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม นักวิชาการยังได้กล่าวไว้ว่า ในบรรดาเรื่องเล่าพื้นบ้าน 3 กลุ่ม ได้แก่ นิทานปรัมปรา นิทานพื้นบ้าน และตำนานนั้น ตำนานเป็นเรื่องเล่าที่มีจำนวนมากที่สุด และยังสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นได้ต่อไปอีก ตรงข้ามกับนิทานปรัมปราที่มีการคงที่ ไม่มีการเพิ่มขึ้นแล้ว (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2554, น. 47)

เสวลักษณ์ อนันตสานต์ (2554, น. 47 – 48) กล่าวว่า ตำนานพื้นบ้านคงอยู่กับกลุ่มพื้นบ้านมาเป็นเวลานาน และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ตำนานพื้นบ้านจึงสะท้อนให้ผู้ศึกษาได้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของกลุ่มชน แม้ว่าตำนานพื้นบ้านจะแตกต่างกันไปตามสภาพของท้องถิ่น แต่ก็มืบทบาทและจุดประสงค์หลัก ๆ เหมือนกัน คือให้ความบันเทิงเรีงรมย์แก่ผู้ฟัง นอกจากนี้ยังตอบสนองความต้องการแก่ผู้คนที่อยากรู้เรื่องราวในอดีต โดยเฉพาะเรื่องราวของกลุ่มชนของตนเอง ดังนั้น ตำนานจึงถูกเผยแพร่ไปด้วยการเล่าในการศึกษาตำนานพื้นบ้านจึงควรศึกษาถึงภูมิหลังทางวัฒนธรรมเป็นอันดับแรก เพราะตำนานแต่ละเรื่องมีลักษณะที่เป็นภูมิหลังร่วมกัน และภูมิหลังนี้เองที่จะช่วยอธิบายข้อเท็จจริง สารสาระในเนื้อหาของตำนานเรื่องนั้น ๆ ด้วย

แม้ว่าเหตุการณ์ในตำนานนั้นเชื่อกันว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต แต่ตำนานเองก็มีลักษณะเฉพาะตรงที่มีความเป็นปัจจุบันเสมอ ภูมิหลังของตำนานที่เป็นลักษณะร่วมที่นักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาเอาไว้ และเสวลักษณ์ อนันตสานต์ (2554, น. 48 – 61) นำมาเรียบเรียงไว้มีดังต่อไปนี้

1. ความรักและความภาคภูมิใจในบุคคลหรือความเชื่อในผู้มีบุญ
2. ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์
4. ความลึกลับ
5. ข่าวลือและเรื่องโจษจัน
6. ความบันเทิงใจและจินตนาการ
7. ความเชื่อทางศาสนา

ส่วนประกอบของตำนาน

โดยทั่วไปแล้วผู้คนมักเชื่อว่าตำนานเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง แม้ว่าตำนานจะเป็นเรื่องแต่ง และมีความผิดปกติกจากธรรมชาติก็ตาม ส่วนประกอบหลักของตำนานมี 2 ประการ ได้แก่ ตัวละคร และฉาก พอสรุปได้ ดังนี้

1. ตัวละคร ตัวละครในตำนาน มีทั้งตัวละครที่เป็นมนุษย์แบบธรรมดาสามัญ และเป็นมนุษย์แบบพิศดารธรรมชาติ หรืออาจจะไม่ใช่มนุษย์เลยก็ได้ ตัวละครมนุษย์ส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์
2. ฉาก มีขอบเขตรวมถึงสถานที่ เวลา และสภาพแวดล้อมด้วย ฉากในตำนานมักจะเป็นสถานที่เฉพาะ และอาจจะบอกเวลาที่แน่นอน ถ้าเป็นฉากที่อยู่ในโลกปัจจุบัน ก็จะเป็นชุมชนของผู้เล่าตำนานอาศัยอยู่ หรือรู้จัก หรือเคยเดินทางไป เพราะชีวิตประจำวันของผู้เล่า

ได้ดำเนินอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมเหล่านี้ ตัวผู้เล่าและตัวผู้ฟังจะอยู่ศูนย์กลางของฉากเสมอ แต่หากเป็นโลกอื่นที่ไม่ใช่โลกปัจจุบัน ผู้เล่าจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของฉาก แต่จะกล่าวแบบคลุมเครือมากกว่า เมื่อกล่าวถึงตัวละครบางประเภทที่ไม่ใช่มนุษย์จะไม่บอกที่มาของตัวละครนั้น

ประเภทของตำนาน

การจำแนกประเภทของตำนาน มีการดำเนินการในระดับนานาชาติ ในการประชุมที่บูดาเปสต์ มีการตั้งคณะกรรมการเพื่อจัดจำแนกตำนาน เพื่อให้ได้ใช้เป็นสากล ในครั้งแรก คณะกรรมการได้กำหนดประเภทของตำนานไว้ 6 ประเภท แต่ก็ได้ตัดตำนานท้องถิ่น และตำนานปริศนากับภูติผีปิศาจออกไป ทำให้เหลือเพียง 4 ประเภท ดังนี้

1. ตำนานอธิบายเหตุและตำนานเกี่ยวกับวาระสุดท้ายของสิ่งต่าง ๆ
2. ตำนานประวัติศาสตร์และตำนานของประวัติศาสตร์อารยธรรม ซึ่งตำนาน

ในกลุ่มนี้สามารถแบ่งย่อยออกไปได้อีก 6 ประเภท คือ

- 2.1 ความเป็นมาของสถานที่และเครื่องใช้เกี่ยวกับอารยธรรม
- 2.2 ตำนานเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน
- 2.3 ตำนานเกี่ยวกับยุคก่อนประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ยุคแรก
- 2.4 สงครามและความหายนะ
- 2.5 บุคลิกลักษณะแบบพิเศษ
- 2.6 การละเมิดคำสั่ง

3. ตำนานเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตเหนือธรรมชาติและพลังอำนาจหรือความลึกลับ ตำนาน

กลุ่มที่ 3 นี้แบ่งเป็นประเภทย่อยได้ 13 ประเภทคือ

- 3.1 โชคชะตา
- 3.2 ความตายและคนตาย
- 3.3 สถานที่สยองขวัญและการถูกผีหลอก
- 3.4 กองทัพผีและการรบ
- 3.5 การเดินทางไปสู่โลกอื่น
- 3.6 วิญญาณตามธรรมชาติ
- 3.7 ภูตผีในสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรม
- 3.8 สิ่งมีชีวิตที่แปลงร่างได้
- 3.9 ปิศาจ
- 3.10 ภูตแห่งความชั่วร้ายและความเจ็บป่วย
- 3.11 บุคคลผู้มีพรสวรรค์และพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ

3.12 สัตว์และพืชลึกลับ

3.13 สมบัติ

4. ตำนานเกี่ยวกับศาสนาหรือเรื่องราวของพระเจ้าและวีรบุรุษ เจน ฮาโรลด์ (Jan Harold Brunvand) แบ่งประเภทของตำนานไว้ในหนังสือ The Study of American Folklore (Brunvand, 1968) เป็นกลุ่มใหญ่ ๆ 4 กลุ่ม (Brunvand, 1968, pp. 87 – 99 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2554, น. 89) คือ

4.1 ตำนานเกี่ยวกับศาสนา

4.2 ตำนานเหนือธรรมชาติ

4.3 ตำนานบุคคล

4.4 ตำนานท้องถิ่น

ส่วนคาร์ล ลินดาห์ล เจ. แซนฟอร์ด ไรคูน และอีเลน. เจ. ลอว์เลส (Carl Lindahl J. Sanford Rikoon and Elaine J.) แบ่งประเภทของตำนานไว้ใน “A Basic Guide to Fieldwork for Beginning Folklore Students” (1979) มี 5 กลุ่ม (Lindahl, Rikoon and Lawless, 1979, pp. 14 – 17 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2554, น. 89) คือ

1. ตำนานอธิบายเหตุ

2. ตำนานประวัติศาสตร์ แยกเป็น

2.1 ตำนานชื่อสถานที่

2.2 ตำนานท้องถิ่น

2.3 ตำนานเกี่ยวกับบุคคลของชาติ สงคราม และความหายนะ

3. ตำนานความเชื่อ แบ่งได้เป็น

3.1 ตำนานเกี่ยวกับความตายและคนตาย

3.2 ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ผีสิง

4. ตำนานสยองขวัญสมัยใหม่

5. ตำนานเกี่ยวกับศาสนา

จะเห็นได้ว่าประเภทของตำนานที่นักวิชาการตะวันตกได้แบ่งเอาไว้ นั้น มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง แต่จะเห็นได้อีกว่าประเภทของตำนานบางประเภทไม่ปรากฏในประเทศไทย แม้แต่ประเภทของตำนานที่คณะกรรมการในระดับนานาชาติกำหนดขึ้น เพื่อให้ได้ใช้เป็นสากล ก็ยังไม่อาจจัดตำนานของไทยลงไปบางประเภทได้

ดังนั้น จึงมีนักวิชาการไทยคือ ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2545, น. 95 – 96) ได้แบ่งประเภทของตำนานเอาไว้ 4 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และบุคคลในประวัติศาสตร์ เป็นตำนานที่เชื่อว่าเกิดขึ้นจริง ๆ ในอดีต เพราะสามารถระบุตัวบุคคล เวลา และสถานที่ได้อย่างชัดเจน ตำนานประวัติศาสตร์นิยมเล่าถึงผู้นำชุมชน วีรบุรุษของชาติ และเล่าถึงเหตุการณ์ที่มีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น

2. ตำนานเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา เป็นเรื่องที่เล่าถึงเทพเจ้า นักบุญ ความเชื่อในศาสนา ความศรัทธาของคนในชุมชน ผู้คนในทุกชุมชนย่อมมีความผูกพันอยู่กับศาสนา จึงมีการเล่าเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และวัตถุศักดิ์สิทธิ์มากมาย

3. ตำนานเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติของชาวบ้าน เช่น เรื่องผีตาง วิญญาณ เทวดา นางฟ้า อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์บางอย่างที่ไม่ได้เกิดในชีวิตประจำวัน

4. ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ เป็นการอธิบายที่มาของชื่อสถานที่ต่าง ๆ ว่าเหตุใดจึงมีชื่อเช่นนั้น เช่น วังบัวบาน มีหญิงสาวชื่อบัวบานกระโดดน้ำตาย เป็นต้น

พวงผกา หล็กเมือง (2552, น. 9) แบ่งประเภทของตำนานออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. ตำนานศาสนา คือ ตำนานที่มีแก่นเรื่องเพื่อนำเสนอเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา
2. ตำนานเมือง คือ ตำนานที่มีแก่นเรื่องเพื่อนำเสนอเรื่องราวของบ้านเมือง ได้แก่ ตำนานที่เกี่ยวกับการสร้างบ้านแปงเมือง

3. ตำนานพระธาตุ คือ ตำนานที่มีเนื้อหาการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้า

4. ตำนานบุคคล คือ ตำนานที่มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับบุคคลต่าง ๆ ในการสร้างบ้านแปงเมือง การบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียสถาน การลำดับราชวงศ์

5. ตำนานปักษะหรือตำนานเบ็ดเตล็ด คือ ตำนานที่มีเนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเรื่องนั้น ๆ เช่น ตำนานดาวควัน ตำนานดาวฤกษ์ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการจำแนกประเภทของตำนานไม่มีหลักเกณฑ์ที่ตายตัว ผู้ศึกษาสามารถแบ่งประเภทของตำนานโดยใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาตามความเหมาะสม และจุดมุ่งหมายของการศึกษาเรื่องนั้น ๆ ซึ่งอาจจะพิจารณาจากเนื้อหา แก่นเรื่อง จุดประสงค์ เป็นต้น ก็ได้ ในการศึกษาวิเคราะห์ และจำแนกประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นกลุ่มน้ำปิงครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดการจำแนกตำนานของประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2545, น. 95 – 96) มาเป็นแนวทางในการกำหนดประเภทของตำนานเพื่อใช้ในการศึกษาครั้งนี้

ลักษณะของตำนานล้านนา

พรสวรรค์ อัมรานนท์ (2526, น. 168) ได้ศึกษาและอธิบายลักษณะของตำนานในภาคเหนือ สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับอย่างแน่นแฟ้นกับชาวล้านนา โดยพื้นฐาน ดังนั้น ตำนานเรื่องต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ หรือปาฏิหาริย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า อิทธิฤทธิ์และความมหัศจรรย์ต่าง ๆ จะช่วยให้คนอ่านหรือคนฟังเกิดความเบื่อหน่าย ดังนั้น ตำนานประวัติศาสตร์และตำนานพระพุทธศาสนาในล้านนา มักจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าเลียบโลก โดยที่พระพุทธองค์ได้เสด็จมาและมีพุทธทำนายต่าง ๆ เกี่ยวกับสถานที่นั้น ๆ จนมีการตั้งชุมชนขึ้นมา ปัจจุบันแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของชาวล้านนาก็ยังคงทอดมาถึงผู้คนในยุคสมัยนี้

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2523, น. 63 – 64) กล่าวถึงลักษณะทั่วไปของตำนานล้านนาสรุปสาระสำคัญเป็นข้อ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. ตำนานโดยทั่วไปจะไม่ทราบว่าจะขึ้นเมื่อใดและไม่ทราบว่าผู้แต่งเป็นใคร
2. ตำนานส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา
3. ตำนานมีพุทธทำนายปรากฏในตำนานจำนวนมาก
4. ตำนานมักขึ้นต้นด้วยคำมัสการหรือบทไหว้ครู
5. ตำนานจะความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์

ดังนั้น สรุปได้ว่า ลักษณะของตำนานที่ปรากฏในภาคเหนือ หรือล้านนา ส่วนมากจะเป็นตำนานที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เพราะชาวล้านนาต่างก็นับถือศรัทธา และมีความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นในบวรพระพุทธศาสนาอยู่แล้ว ตำนานล้านนายังปรากฏความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ภายในเรื่องเพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายในการอ่านหรือการฟังชวนให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังคอยติดตามเหตุการณ์ต่อไปเสมอ ซึ่งตำนานต่าง ๆ เหล่านี้ไม่สามารถบอกได้ว่าผู้แต่งคือใคร และแต่งมาตั้งแต่ยุคสมัยใด ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปของเรื่องเล่ามุขปาฐะอยู่แล้ว

ตำนานกับการดำรงชีวิต

อนุก พุ่มหมั่น (2548, น. 34 – 36) ได้กล่าวถึงบทบาทของตำนานต่อสังคมไทย ดังนี้

1. ตำนานช่วยบันทึกความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น
2. ตำนานสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมในอดีต
3. ตำนานสะท้อนให้เห็นความเป็นมนุษย์
4. ตำนานสะท้อนให้เห็นความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่น
5. ตำนานช่วยอธิบายเรื่องต่าง ๆ ด้วยความเชื่อ

6. ดำเนินการให้ข้อคิดด้านจริยธรรม

7. ดำเนินการทำให้คนในท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจ

ปรีกัฏฐ์ เนืองเยาว์ (2563) ได้ให้ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับการดำรงชีวิตไว้ว่า

1. ตำนานเป็นการอธิบายสภาพการดำรงชีวิตของกลุ่มชนในท้องถิ่น

2. ตำนานสะท้อนบทบาทของชายหญิงในการเป็นผู้นำผู้ตาม โดยผู้ชายจะเป็นผู้นำ ผู้หญิงจะเป็นผู้ตาม (ยกเว้นเรื่องจามเทวี)

3. ตำนานสะท้อนประวัติศาสตร์การต่อสู้ของเผ่าพันธุ์มนุษย์

4. ตำนานสะท้อนความเชื่อเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว และการตั้งสัจยอริยฐาน

5. ตำนานเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามความเชื่อ

6. ตำนานให้ข้อคิดเรื่องการทำความดี

7. ตำนานสร้างความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง

อาจกล่าวได้ว่า ตำนานมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คน เป็นประเพณีปรัมปราที่สืบทอดกันต่อมา ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ตำนานจึงสะท้อนสิ่งต่าง ๆ ของสังคมให้เราทราบ ไม่ว่าจะเป็นประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ ตลอดจนความคิดความเชื่อของผู้คนในสังคมนั้น ๆ นอกจากนี้ ตำนานยังมีส่วนในการควบคุมสังคม ดังจะเห็นได้ว่าตำนานหลายเรื่องมักจะแฝงไปด้วยข้อคิด คติธรรม และค่านิยมต่าง ๆ ที่สังคมพึงประสงค์อีกด้วย

3. ภูมินาม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2556, น. 576) ระบุว่า ภูมินาม หมายถึง ชื่อของแผ่นดิน สำหรับความหมายที่ใช้กันโดยทั่วไป นอกจากนี้ยังรวมถึงชื่อของสถานที่ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วย คำว่า “ภูมินาม” ในบางครั้งก็จะมีผู้ใช้เรียกว่า “ชื่อบ้านนามเมือง” คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องอีกคำหนึ่งคือ คำว่า “ภูมินามวิทยา” ซึ่งหมายถึง วิชาที่ว่าด้วยการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมือง

สุจริตลักษณ์ ศีผดุง (2543, น. 75) ได้กล่าวถึง ภูมินาม (Toponymy) ซึ่งหมายถึง การศึกษาชื่อของสถานที่เอาไว้ว่า ภูมินามเป็นส่วนหนึ่งวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาเกี่ยวกับชื่อของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาษา หรือที่เรียกว่า ภูมินามวิทยา นอกจากจะมุ่งเน้นการศึกษาประวัติความเป็นมา และความสำคัญของชื่อเรียกสถานที่นั้น ๆ แล้ว ภูมินามยังมุ่งเน้นการศึกษาเพื่อให้เห็นในท้องถิ่นเกิดความสนใจ และตระหนักถึงคุณค่าของท้องถิ่น ตลอดจนเห็นคุณค่าของขนบธรรมเนียม วิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

โอพาร รัตนภักดี และวิมลศิริ กลิ่นบุปผา (2551) ได้กล่าวว่า ภูมินามของหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นลักษณะทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรมของ เช่น ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ตลอดจนสภาพสังคมและวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม เป็นต้น ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับภูมินามของหมู่บ้านจึงมีความสำคัญมากเพราะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจลักษณะต่าง ๆ ได้ดีขึ้น

อุดม วโรตม์สถิตติ์ (2543, น. 58 – 59) ได้กล่าวว่า การศึกษาภูมินามจะทำให้เราทราบถึงสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับมนุษย์ซึ่งสะท้อนมาจากชื่อ ส่วนมากจะมีที่มาจากขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพุทธ มีหลายชื่อที่มีความสัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศ และภูมินามหลายแห่งมีความหมายบ่งบอกถึงความแตกต่างของพื้นที่ที่ภูมินามต่าง ๆ

ไพฑูรย์ พงสะบุตร (2542, น. 1) ได้กล่าวว่า การศึกษาภูมินาม จะให้ประโยชน์ในด้านความรู้เกี่ยวกับความหมายของชื่อสถานที่ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังให้ประโยชน์ในการทราบประวัติความเป็นมาของสถานที่ต่าง ๆ อีกด้วย

จากที่มีผู้ได้ศึกษาไว้ สามารถสรุปความหมาย คุณค่า และความสำคัญของภูมินามได้ว่า ภูมินาม หมายถึง ชื่อของสถานที่ต่าง ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ภูมินามมีความสัมพันธ์กับท้องถิ่น การศึกษาภูมินามจะทำให้เราทราบถึงสภาพภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ประเพณี แนวคิด ค่านิยมของคนในท้องถิ่นอีกด้วย

วิธีวิทยาในการรวบรวมข้อมูลทางคติชน

วรรณกรรมท้องถิ่นถือว่าเป็นข้อมูลทางคติชนอย่างหนึ่ง ซึ่งสืบทอดต่อกันมารุ่นสู่รุ่นด้วยวิธีการมุขปาฐะ คือ เล่าสืบทอดกันด้วยปากต่อปาก และเพ็ญจะได้รับบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยต่อมา ดังนั้น การเก็บข้อมูลทางคติชนอย่างเป็นระบบระเบียบก็จะช่วยให้ผู้รวบรวมข้อมูลได้ข้อมูลที่ครบถ้วนตรงตามวัตถุประสงค์ บุปผา บุญทิพย์ (2552, น. 27 – 61) และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2548, น. 312 – 339) ได้กล่าวถึง หลักเกณฑ์ในการรวบรวมข้อมูลคติชนไว้ว่า

ข้อมูลทางคติชนชนนั้นมี 2 ประเภท คือ ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่รวบรวมได้โดยตรงจากหลักฐาน ปากคำ หรือการสังเกต และข้อมูลทุติยภูมิ คือข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ตำรา หรือภาพถ่ายที่มีผู้บันทึกไว้แล้ว ข้อมูลปฐมภูมิจะเป็นข้อมูลที่มีคุณค่ามากกว่าข้อมูลทุติยภูมิ เพราะเชื่อถือได้ พิสูจน์ได้จากผู้เก็บข้อมูลว่าได้รับข้อมูลนี้มาอย่างถูกต้อง ไม่ได้มีการดัดแปลง แต่ก็มีข้อเสียในเรื่องด้านเวลา ทุนทรัพย์ และกำลังแรง ส่วนข้อมูลแบบทุติยภูมิ จะไม่ต้องเสียทั้งเวลา กำลังทรัพย์ และกำลังแรงเท่ากับการเก็บข้อมูลปฐมภูมิ แต่ก็มีข้อเสียตรงที่ข้อมูลที่ได้มานั้นอาจจะถูกดัดแปลงหรือเสริมเติมแต่งมาแล้วก็ได้

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีจุดมุ่งหมายหลายประการด้วยกัน ได้แก่ เพื่อเก็บรักษา เพื่อเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นพลวัต และเพื่อให้เห็นแนวโน้มที่เป็นสากล เนื่องจากการศึกษาแต่ละครั้ง ผู้ศึกษาต่างก็มีจุดประสงค์ที่แตกต่างกันไป ดังนั้น การเลือกกลุ่มคนที่ศึกษา อาจจะพิจารณาได้จากวัฒนธรรมย่อย 4 กลุ่ม ได้แก่ วัฒนธรรมย่อยทางเชื้อชาติ วัฒนธรรมย่อยตามเกณฑ์อายุ วัฒนธรรมย่อยตามท้องถิ่น วัฒนธรรมย่อยเชิงอาชีพ (อานนท์ อาภาภิรม, 2519 อ้างถึงใน บุญผา บุญทิพย์, 2552, น. 31) จากหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ สามารถนำมาประกอบการเลือกกลุ่มเป้าหมายที่จะเก็บข้อมูลได้ เพราะกลุ่มวัฒนธรรมย่อยย่อมมีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไปและมีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม สถานที่หรือเป้าหมายที่จะเก็บข้อมูลอาจแบ่งได้เป็น 1) สถานที่ที่เป็นกลุ่มเก่า 2) สถานที่ที่มีความขัดแย้งกัน 3) กลุ่มพหุวัฒนธรรม และ 4) กลุ่มเฉพาะอาชีพ หรืออาจจะแบ่งเป็น กลุ่มครอบครัวของเราเอง กลุ่มเชื้อชาติ กลุ่มสังคม กลุ่มอาชีพ กลุ่มรองหรือกลุ่มทุติยภูมิ กลุ่มไม่มีตัวตน เป็นต้น (Lindahl, Rikoon & Lawless, 1979 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2548, น. 315 – 317)

ในการเก็บข้อมูลมาศึกษา เราอาจตั้งปัญหาว่าอยากทราบ อยากศึกษาอะไร อย่างไร ซึ่งอาจจะเจาะจงกันกว่าเรื่องราวคติชนในที่ ๆ ยังไม่เคยมีใครศึกษามาก่อน หรืออาจจะกลับไปสำรวจ หรือเก็บข้อมูลอีกครั้ง เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความเปลี่ยนแปลงจากที่เคยมีผู้ศึกษามาก่อน หรืออาจจะศึกษาค้นคว้าเพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ตั้งไว้เกี่ยวกับคติชนนั้น ๆ ก็ได้

การเก็บข้อมูลภาคสนาม จะประกอบไปด้วยบุคคล 2 ฝ่าย คือ ผู้เก็บรวบรวมข้อมูล และวิทยากรซึ่งเป็นผู้สืบทอดประเพณีปรัมปรา และจะมีบทบาทในการถ่ายทอดข้อมูลให้แก่ผู้เก็บรวบรวม สองฝ่ายนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายรับและฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายให้ การปฏิบัติงานภาคสนามเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน สองฝ่ายนี้จึงจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน (เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2548, น. 312 – 313)

สตีซ ธรอมป์สัน (Thompson, 1977 อ้างถึงใน บุญผา บุญทิพย์, 2552, น. 34) ได้กล่าวว่า คุณสมบัติของผู้เก็บรวบรวมข้อมูล คือ จะต้องเป็นผู้มีความรู้และทักษะในการเก็บรวบรวมข้อมูล รวมไปถึงสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ ทั้งนี้ ผู้รวบรวมข้อมูลจะต้องรู้จักเลือกใช้อุปกรณ์และเข้าหาวิทยากรด้วยความมั่นใจ สนใจ จริงใจ และเข้าใกล้กับตัวบทนั้น ๆ นอกจากนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์กับข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลนั้นมีความถูกต้องและมีคุณค่าในทางการศึกษาอย่างสูงสุด

ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหรือวิทยากร ควรจะเป็นผู้สูงอายุที่รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ มากพอสมควร ซึ่งหมายความว่าต้องเป็นคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย (หากศึกษากลุ่มคนที่เป็นกลุ่มเก่า) และไม่จำเป็นว่าวิทยากรจะต้องตอบคำถามเราทุกวัน ผู้คนนั้นท้องถิ่นนั้น ๆ อาจจะเป็นวิทยากรให้กับเราได้ นอกจากนี้ควรพยายามเลือกวิทยากรที่รู้สึกว่าเป็นกันเอง ต้องมีมนุษยสัมพันธ์และ

เคารพในตัววิทยากร และศึกษาภูมิหลังของวิทยากรนั้นให้ละเอียดเสียก่อน หากเริ่มต้นจากกลุ่มที่เรารู้จัก ก็อาจจะช่วยส่งเสริมให้เราได้ข้อมูลที่อยู่ในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติมากที่สุดเช่นกัน (Lindahl, Rikoon & Lawless, 1979 อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ อนันตสานต์, 2548, น. 314 – 315)

หมู่บ้านหรือชุมชนที่จะศึกษานั้น ควรจะเป็นใจกลางหรือศูนย์กลางของพื้นที่ (ตำบล) มีขนาดที่ไม่แคบหรือกว้างเกินไป เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมในละแวกนั้นได้ดี มีจำนวนประชากรที่ไม่มากหรือน้อยจนเกินไป และสามารถอ่านออกเขียนได้บ้าง

วิธีการเก็บข้อมูลทางคดีชนอาจทำได้โดยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การสังเกต เป็นต้น ในการสัมภาษณ์และสังเกตนั้น อาจใช้วิธีการโดยการจดบันทึกธรรมดา การจดบันทึกโดยใช้ตัวอักษร อาจจะเป็นบันทึกเสียงหรือบันทึกภาพ ทั้งภาพนิ่งหรือภาพเคลื่อนไหวร่วมด้วยก็ได้ ในการสัมภาษณ์วิทยากรที่จะให้ข้อมูลประเภทที่ใช้คำพูด เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายรูปหรือกล้องถ่ายภาพเคลื่อนไหวมีความจำเป็นมาก เพราะจะช่วยบันทึกภาพต่าง ๆ ช่วยเตือนความจำของผู้รวบรวมข้อมูล และจะเป็นหลักฐานประกอบข้อมูลได้อย่างถูกต้องชัดเจนมากยิ่งขึ้น

สำหรับการจดบันทึกข้อมูล จะต้องใช้กระดานขนาดมาตรฐานเดียวกัน เพื่อสะดวกต่อการเก็บและการจำแนกข้อมูล การจัดหมวดหมู่ แบบฟอร์มในการบันทึกข้อมูล อาจใช้แตกต่างกันไปบ้าง นอกจากข้อมูลที่พบก็มักจะบันทึกรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้

1. สัมภาษณ์ครั้งที่เท่าไร
2. หมายเลขวัสดุหรือไฟล์ที่บันทึกเสียง
3. สถานที่ที่เก็บข้อมูล
4. วันเวลาที่เก็บข้อมูล
5. ชื่อวิทยากรผู้ให้ข้อมูล รวมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ
6. ชื่อผู้รวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูลภาคสนามควรระบุด้วยว่าวิทยากรได้ข้อมูลนี้มาอย่างไร จากใคร ที่ไหน เมื่อไร และควรเขียนประเภทของเรื่องหรือหมวดเรื่องไว้ด้วย ถ้าผู้ให้ปากคำใช้ภาษาถิ่นจะต้องจดบันทึกเป็นภาษาถิ่น และสอบถามความหมายแล้วบันทึกเป็นคำอธิบายไว้เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้อง เพราะฉะนั้นผู้เก็บข้อมูลควรเข้าใจภาษาของกลุ่มชนที่จะไปเก็บข้อมูลในระดับหนึ่ง

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ก็ถ่ายข้อมูลจากเสียงที่บันทึกไว้ถ่ายออกมาทุกคำพูด แม้แต่เสียงหัวเราะก็ให้ระบุไว้ด้วย เพื่อผู้อ่านจะได้เข้าถึงอารมณ์ของวิทยากร บางทีผู้เล่าอาจจะหัวเราะประชดบางทีหัวเราะเพราะขบขัน ส่วนการที่ผู้เล่าแสดงสีหน้าท่าทางประกอบอย่างไร ควรบันทึกไว้ในข้อสังเกตให้ละเอียด ถ้ามีผู้เล่าหลายคน ก็มีผู้เล่าหลักและผู้เล่ารองอยู่ในกลุ่ม และพูดชัดหรือ

แทรกขึ้นระหว่างผู้เล่าเอกกำลังเล่าอยู่ ก็จะต้องบันทึกแทรกไว้ด้วยทุกตอนทุกคำพูด เพื่อการทราบข้อมูลอย่างละเอียดพอที่จะศึกษาชุมชนนั้น ๆ ได้อย่างสมบูรณ์

หลักเกณฑ์การเลือกหมู่บ้าน การให้รายละเอียดเกี่ยวกับหมู่บ้านเป็นการเก็บข้อมูลในแหล่งกลุ่มเก่า (Old Folk) ส่วนการเก็บข้อมูลในแหล่งที่เป็นกลุ่มชนเฉพาะอาชีพ ซึ่งไม่คำนึงถึงการตั้งบ้านเรือนว่าจะอยู่ในอาณาเขตเดียวกันหรือไม่ จะให้รายละเอียดต่างไปจากที่กล่าวแล้ว ข้อมูลที่เก็บจากกลุ่มชนเฉพาะ เช่น นักศึกษา กรรมกร กลุ่มชนผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน เช่น ครู อาจารย์ นายแพทย์ วิศวกร นักธุรกิจ เป็นต้น

ในการเก็บข้อมูลจากกลุ่มเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายโดยทั่ว ๆ ไป คือ

1. เพื่อศึกษาว่าคนในกลุ่มอาชีพนั้น ๆ มีคตินอะไรบ้าง มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มหรือไม่
2. เพื่อศึกษาว่าคตินของกลุ่มเฉพาะอาชีพ หรือกลุ่มที่ศึกษานั้น ๆ มีความเปลี่ยนแปลงเหมือนหรือแตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ หรือไม่ ในข้อนี้จะต้องอาศัยการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ
3. เพื่อรวบรวมคตินอันเป็นมรดกของวัฒนธรรมมิให้สูญหายไปในการเก็บข้อมูลจากกลุ่มชนใหม่ ควรบอกรายละเอียด ดังนี้

- 3.1 ขอบเขตของการศึกษารวบรวม
- 3.2 วิทยาการ และรายละเอียดของวิทยาการ
- 3.3 วิธีการ และเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล
- 3.4 จำนวนข้อมูลที่ได้

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า ให้บอก

- 1) ประเภทข้อมูลที่จะเก็บ จะเก็บข้อมูลประเภทใดบ้าง เช่น นิทาน ปริศนา คำทาย การละเล่นของเด็ก จะเก็บเพียงประเภทเดียวหรือกี่ประเภท
- 2) กลุ่มผู้ให้ปากคำ จะเก็บจากกลุ่มใดให้จำกัดให้ชัดเจน และไม่กว้างขวางจนเกินไป กลุ่มนี้ต้องเก็บได้จริง
- 3) วิทยาการ ให้บอกรายละเอียดของวิทยาการ ดังนี้ อายุ เพศ ศาสนา เชื้อชาติ สัญชาติ ภูมิฐานะเดิม การศึกษา

วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล อาจใช้หลายวิธี และอาจใช้แบบสอบถามกับกลุ่มอาชีพได้ โดยดูจากการศึกษาว่าเขาสามารถเข้าใจและจะตอบลงในแบบสอบถามได้หรือไม่ หากใช้แบบสอบถาม ควรมีคำถามเปิดให้ผู้ตอบได้ตอบเองด้วย วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลก็ควรเลือกให้เหมาะกับข้อมูลที่เก็บ

ปัญหาที่พบในการเก็บข้อมูล

- 1) วิทยากรไม่เข้าใจจุดมุ่งหมายของผู้รวบรวม ทำให้ขาดความร่วมมือ
- 2) ผู้รวบรวมข้อมูลไม่เข้าใจภาษาของวิทยากร
- 3) วิทยากรเหนียวอายที่จะเล่า หรือบางครั้งหวงแหนวิชาบางอย่าง
- 4) ปัญหาเกี่ยวกับอุปกรณ์ที่เตรียมไปขาดตกบกพร่อง
- 5) ปัญหาความปลอดภัยของผู้เก็บข้อมูล
- 6) ปัญหาเรื่องความไม่สะดวกอื่น ๆ เช่น ที่พัก อาหาร เป็นต้น

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลทางคติชนมาได้แล้ว ก็จะต้องนำมาเก็บรวมกันไว้ในการจัดข้อมูลทางคติชนเพื่อเข้าในแหล่งเก็บข้อมูลนั้นจะต้องต่อเนื่องจากการรวบรวมเป็นขั้นตอน คือ

- 1) การรวบรวมข้อมูล (Collecting)
- 2) การจำแนกข้อมูล (Classifying)
- 3) การจัดหมวดหมู่ (Cataloguing)
- 4) ศึกษาข้อมูลในเชิงต่าง ๆ คือ
 - 4.1) ศึกษาเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Method)
 - 4.2) สังเคราะห์หาเหตุผลต่าง ๆ (Synthesizing All the Results) นอกจากการศึกษาข้อมูลในเชิงต่าง ๆ แล้ว ข้อสำคัญของการศึกษาก็คือ
- 5) วิจัยคุณค่า
- 6) สามารถนำไปใช้ได้

สรุปได้ว่าการเก็บรวบรวมข้อมูลทางคติชนวิทยามีหลายวิธี มีรายละเอียดซับซ้อนพอสมควร ผู้เก็บรวบรวมจะต้องเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบ เลือกใช้วิธีการให้เหมาะสม มีความรอบคอบในการเก็บข้อมูลโดยเฉพาะตัวบท ข้อมูลของวิทยากร และอาภัพกิจอื่น ๆ ที่ต้องคอยสังเกต เมื่อเก็บข้อมูลมาแล้วควรจะจำแนก จัดหมวดหมู่ และศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล รวมถึงประเมินค่าข้อมูลนั้นเพื่อนำไปใช้อย่างมีคุณค่าต่อไป

ทฤษฎีที่ใช้ในการวิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่น

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่และอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง ที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน จึงจำเป็นต้องใช้ทฤษฎีทางคติชนวิทยาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ดังนี้

ทฤษฎีหน้าที่นิยม

โบรนิสลาฟ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน พัฒนาทฤษฎีนี้ขึ้น โดยทำวิจัยสนามทางมานุษยวิทยาในเกาะนิวกินี ความคิดหลักของทฤษฎีหน้าที่นิยม คือ วัฒนธรรมตอบสนองความต้องการจำเป็นของปัจเจกบุคคล มาลินอฟสกี (Malinowski) อธิบายว่าวัฒนธรรมมีพัฒนาการจากความต้องการจำเป็นของมนุษย์ 3 ชั้น (งามพิศ สัตย์สงวน, 2551, น. 32 – 34) คือ

ขั้นที่ 1 ความต้องการจำเป็นขั้นพื้นฐานเพื่อการมีชีวิตอยู่ เช่น ความต้องการปัจจัย 4

ขั้นที่ 2 ความต้องการจำเป็นด้านสังคม ในการร่วมมือกันเพื่อแก้ปัญหา และตอบสนองความต้องการจำเป็นเบื้องต้นได้

ขั้นที่ 3 ความต้องการจำเป็นทางด้านจิตใจ เพื่อความมั่นคงทางด้านจิตใจ เช่น ความสงบทางใจ ความกลมกลืนกัน ใจสังคมและเป้าหมายของชีวิต

มาลินอฟสกี (Malinowski) ได้กล่าวอีกว่า วัฒนธรรมทุกด้านมีหน้าที่ คือ การตอบสนองความต้องการจำเป็นของมนุษย์ขั้นใดขั้นหนึ่ง หรือทั้งสามขั้น ทฤษฎีนี้มีลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การศึกษาวัฒนธรรมด้านหนึ่งจะนำไปสู่การศึกษาระบบวัฒนธรรมทั้งหมด

ทฤษฎีเนเวศวิทยาวัฒนธรรม

ทฤษฎีเนเวศวิทยาวัฒนธรรมคิดขึ้นโดยเลสลี เอ. ไวท์ (Leslie A. White) แนวคิด คือ สภาพแวดล้อมมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมมากที่สุด และวัฒนธรรมคือการปรับตัวเพื่อมีชีวิตอยู่และการสืบทอด

จูเลียน สจ๊วต (Julian Steward) สนใจศึกษาทฤษฎีนี้โดยมองว่า วัฒนธรรมเป็นกระบวนการพื้นฐานที่ตอบสนองต่อการปรับตัวของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และคิดว่าวัฒนธรรมอาจมีความเจริญเลื่อนไหลไปได้ในหลายทิศทาง และการอธิบายขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมสามารถพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ระดับของเทคโนโลยี และแบบแผนการทำงานในสังคมนั้น ๆ (งามพิศ สัตย์สงวน, 2551, น. 36 – 37)

สจ๊วต (Steward) (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537, น. 133 – 135) ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อม และได้เสนอความคิดเห็นว่า

1. ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม สามารถศึกษาได้จากการปรับตัวของสังคม
2. การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม จะเกี่ยวกับอิทธิพลของสภาพแวดล้อมหรือไม่ก็ได้
3. การศึกษานิเวศวิทยาชีวภาพคือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมที่มีชีวิต
4. การศึกษานิเวศวิทยากายภาพคือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต
5. การศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรมคือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม มุ่งกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมในสังคม ได้ศึกษาวิธีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพของวัฒนธรรมแต่ละประเภท โดยเฉพาะการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมนั้น

ทฤษฎีบทบาทหน้าที่ของคตินในสังคม

โบรนิสลาฟ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) ได้กล่าวไว้ว่า “ตัวบทของเรื่องเล่า ก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างมาก แต่ถ้าปราศจากบริบทตัวบทนั้นก็จะเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต... เรื่องเล่าทั้งหลายมีชีวิตอยู่ในสังคมของชาวบ้าน ไม่ได้มีชีวิตอยู่บนกระดาษ” (Malinowski, 1954, p. 104)

ทฤษฎีนี้มองว่าคตินมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในหลาย ๆ ด้านคตินที่เป็นเรื่องเล่าประเภทต่าง ๆ หน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทางด้านจิตใจ และช่วยสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงทางวัฒนธรรมให้แก่แต่ละสังคม ดังนั้น การศึกษาคตินจึงควรศึกษาในบริบททางสังคมนั้น ๆ เพื่อให้เห็นความสำคัญของคตินที่มีต่อสังคม (ศิริพร ณ ถลาง, 2548, น. 318)

วิลเลียม บาสคอม (William Bascom) ได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคตินในภาพรวมไว้ 4 ประการ คือ 1) ใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม 2) ทำหน้าที่ให้การศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีบอกเล่า 3) รักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม และ 4) ให้ความเพลิดเพลิน และเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคล (Bascom, 1965, pp. 281 – 298)

ศิริพร ณ ถลาง (2548, น. 320 – 368) ประยุกต์บทบาทหน้าที่ของคติน 4 ประการของบาสคอม (Bascom) และได้ปรับบทบาทและหน้าที่ของคตินไว้เป็น 3 ประการ คือ 1) บทบาทคติน ในการอธิบายต้นกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม 2) บทบาทคตินในการให้

การศึกษา อบรมระเบียบสังคม และรักษามาตรฐานพฤติกรรมของสังคม 3) บทบาทคติชนในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

ธัญญ์ กาวิ (2558) ได้ศึกษาเรื่องนิทาน ตำนาน ภูมิปัญญาและประวัติศาสตร์ : บทบาทหน้าที่คุณค่า และอัตลักษณ์ของชุมชนท่าผาป่า อำเภอมะนังน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลการวิจัย พบว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนบ่งบอกถึงที่มาของผู้คนในชุมชน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชนในหลาย ๆ ด้าน ความเชื่อที่แสดงออกผ่านพิธีกรรม แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นแกนยึดโยงให้คนในชุมชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และจากการศึกษาด้านาน ภูมิปัญญา และประวัติศาสตร์ของชุมชนพบว่ามีบทบาทหน้าที่ 4 ประการ คือ 1) บทบาทอธิบายกำเนิดของกลุ่มชนและพิธีกรรม อธิบายถึงที่มาเหตุผลของสิ่งต่าง ๆ 2) บทบาทในการให้การศึกษา อบรมระเบียบพฤติกรรมแบบแผน และรักษามาตรฐานทางสังคมและท้องถิ่น การสร้างข้อห้ามให้คนในชุมชนต้องประพฤติปฏิบัติตาม 3) บทบาทในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคม 4) การให้ความบันเทิงแก่คนในสังคม และพบคุณค่า 5 ประการ คือ 1) คุณค่าด้านความบันเทิง 2) คุณค่าด้านปัญญา 3) คุณค่าด้านกระชับความสัมพันธ์ภายในครอบครัว 4) คุณค่าด้านคุณธรรมจริยธรรม และ 5) คุณค่าด้านการศึกษาเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม

ศิริวรรณ มูลใจ (2563) ได้วิจัยเรื่องเจ้าพ่อโมกขละ: ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวปกาสัยกะญอ หมู่บ้านห้วยปลากอง ตำบลชะเนือ อำเภอมะนัง จังหวัดตาก ผลการวิจัยแบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือ 1) ผลการศึกษาประวัติความเป็นมาของเจ้าพ่อโมกขละหมู่บ้านห้วยปลากอง 2) ผลการศึกษาพิธีกรรมการสักการบูชาเจ้าพ่อโมกขละของชาวบ้านหมู่บ้านห้วยปลากอง และ 3) บทบาทของเจ้าพ่อโมกขละที่มีต่อชาวบ้านหมู่บ้านห้วยปลากอง สรุปได้ว่า ศิริวรรณ มูลใจพบประวัติความเป็นมาของเจ้าพ่อโมกขละ 4 ส่วน ทิ้งหมดมีโครงเรื่องตรงกัน คือ มีการกล่าวถึงเจ้าพ่อโมกขละในฐานะผู้ศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ที่ดอยเลว และทำหน้าที่คุ้มครองดูแลคนในพื้นที่ ในอดีตพิธีกรรมการสักการบูชาเจ้าพ่อโมกขละมี 3 รูปแบบ แต่เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอดเป็นป้อโซ (ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม) ประกอบกับอิทธิพลของศาสนาคริสต์และสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้พิธีกรรมการสักการบูชาเจ้าพ่อโมกขละทั้ง 3 รูปแบบหายไป จนเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2555 ชาวบ้านหมู่บ้านห้วยปลากองได้รื้อฟื้นพิธีกรรมการสักการบูชาเจ้าพ่อ

โมกขละขึ้นมาอีกครั้ง โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมให้เรียบง่ายขึ้นสอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบัน ในด้านบทบาทของเจ้าพ่อโมกขละที่มีต่อชาวบ้านหมู่บ้านห้วยปลา มี 4 ประการ ได้แก่ 1) บทบาทในการช่วยเหลือ ปกป้องคุ้มครองและเป็นที่พึ่งทางใจให้กับคนในชุมชน 2) บทบาทในการอธิบายที่มาของพิธีกรรมและยืนยันความสำคัญของพิธีกรรม 3) บทบาทในการควบคุมพฤติกรรม และ 4) บทบาทในการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของชุมชน

ชื่อชู่ย (Zhishui, 2558) รวบรวมและจัดประเภทนิทานพื้นบ้านไทลื้อและศึกษาวิถีชีวิตทางสังคมวัฒนธรรม รวมถึงศึกษาอิทธิพลของนิทานพื้นบ้านที่มีต่อการดำรงอยู่ของชาวไทลื้อชุมชนม่านเปี่ยน ตำบลเมิ่งฮั่น อำเภอเมิ่งไห่ จังหวัดสิบสองปันนา พบว่า นิทานที่ชาวไทลื้อนิยมเล่าคือ นิทานประจำถิ่น ซึ่งได้ออกเล่าถึงความเป็นอยู่ ความเชื่ออันเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน และนิทานที่พบน้อยที่สุดคือ นิทานศาสนาและนิทานเรื่องผี นิทานเหล่านี้ได้สะท้อนวิถีชีวิตของชาวไทลื้อได้เป็นอย่างดีทั้งในด้านการดำรงชีวิต คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ทำให้เห็นความเป็นอยู่แบบพอเพียงและพึ่งพาธรรมชาติ ในด้านครอบครัว ได้พบค่านิยมในครอบครัว ด้านประเพณี ได้สะท้อนประเพณีเก่าแก่ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาในชุมชน ด้านความเชื่อได้สะท้อนความเชื่อดั้งเดิมตั้งแต่ครั้งอพยพมาตั้งถิ่นฐาน และในด้านค่านิยมที่มีส่วนในการปลูกฝังจริยธรรมอันดีงามให้แก่คนในชุมชน ภาพสะท้อนที่ปรากฏนี้ทำให้เห็นถึงความเป็นมาที่ยาวนาน และเอกลักษณ์เฉพาะตัวและการอยู่ร่วมกันของชุมชนเล็ก ๆ ที่ยังคงส่งผ่านจากนิทานมาสู่วิถีชีวิตของชาวไทลื้อในปัจจุบัน

ซู (Su, 2562) ได้ศึกษานิทานพื้นบ้านยะไข่ และพบว่านิทานพื้นบ้านยะไข่มีบทบาทในการบันทึกสภาพสังคมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวยะไข่ สามารถจำแนกได้ 5 ประการ คือ บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับสังคมพุทธศาสนาแบบผสมผสานความเชื่อดั้งเดิม บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมยะไข่ บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับระบบการศึกษาและระบบการดูแลสุขภาพโรคในสังคมยะไข่ และบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ยาเสพติดในสังคมยะไข่

พระคงศักดิ์ สิริคุตโต (หมั่นวิชา) (2560) ได้ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมที่มีต่อประเพณีงานบุญบั้งไฟของชุมชนบ้านธาตุ ตำบลบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานีพบว่า ชาวพุทธส่วนใหญ่ยังคงมีความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ และสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือวัดวาอาราม รวมถึงวัดอุ้มคงที่มีความเชื่อว่าจะเป็นสิ่งที่ทำให้มีกำลังใจ จะทำให้เกิดสิริมงคลแก่ชีวิต ความเชื่อและพิธีกรรมต่อประเพณีงานบุญบั้งไฟของชุมชนบ้านธาตุ เกิดจากความเชื่อและพิธีกรรมที่มีต่อประเพณีบุญบั้งไฟเพื่อบูชาองค์พระศรีมหาธาตุ และบูชาปู่ย่าคำไหล มีการขนานานสืบทอดมาเพื่อให้ชีวิตของชุมชนมีความสุขความเจริญในหน้าที่การงาน ความสงบสุขของครอบครัว เมื่อประสบความสำเร็จก็จะจุดบั้งไฟ เพื่อเป็นการถวายแด่องค์พระศรีมหาธาตุ หรือบางกลุ่มก็มีความเชื่อว่าเป็นบูชาพระยาแถน เพื่อให้ฟ้าฝนตกตามฤดูกาลในชุมชนนั้น ๆ ทำให้เกิดคุณค่าของ

ประเพณีงานบุญบั้งไฟที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชนบ้านธาตุ ทั้ง 5 ด้าน คือ ด้านจิตใจ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการเมืองการปกครองท้องถิ่น และด้านการสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรม

ศุภชัย ภักดี และสนม ครุฑเมือง (2551) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง นกกระเต็นดอน : วิเคราะห์ความเชื่อและภาพสะท้อนของสังคม ผลการวิจัย พบว่า ผู้แต่งได้สะท้อนภาพของสังคมในวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องนี้ประกอบไปด้วยสภาพความเป็นอยู่การเมืองการปกครอง ประเพณีและคตินิยม ด้านความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนกกระเต็นดอน พบความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากที่สุด รองลงมาคือความเชื่อเรื่อง ฤกษ์ยาม โชคเคราะห์ ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ความเชื่อเรื่องบุคคล ความเชื่อเรื่องภูตผีปิศาจ ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง ไสยศาสตร์ ความเชื่อเรื่องสุขภาพ และสวัสดิภาพความเชื่อเรื่องหมอดูโหราศาสตร์ และความเชื่อเรื่องสิ่งแวดลอมตามลำดับ สำหรับความเชื่อที่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้แก่ ความเชื่อเรื่องเพศ และความเชื่อเรื่องความฝัน

ปาร์ค เกียง อิน (2549) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง วิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเกาหลี ผลการวิจัยพบภาพสะท้อนสังคม ดังนี้ 1) ด้านวิถีชีวิต คือสะท้อนภาพการประกอบอาชีพ อาหารการกิน การสร้างบ้านเครื่องมือเครื่องใช้ การศึกษา การคมนาคม และยาพื้นบ้าน 2) ด้านประเพณี สะท้อนภาพประเพณีการเกิด ประเพณีการสมรส ประเพณีการตาย และประเพณีการเซ่นไหว้บรรพบุรุษ 3) ด้านแนวคิด สะท้อนภาพแนวคิดเรื่องความกตัญญู แนวคิดเรื่องความเมตตากรุณา แนวคิดเรื่องความเจตียาฉลาด แนวคิดเรื่องความซื่อสัตย์ แนวคิดเรื่องการเชื่อฟัง แนวคิดเรื่องการเสียสละ แนวคิดเรื่องความกล้าหาญ แนวคิดเรื่องความขยันหมั่นเพียร แนวคิดเรื่องความพอเพียง แนวคิดเรื่องการมีมารยาท แนวคิดเรื่องความบริสุทธิ์ของสตรี แนวคิดเรื่องการรักพี่น้อง แนวคิดเรื่องความเป็นแม่บ้าน แนวคิดเรื่องความอดทนของสตรี และแนวคิดเรื่องการยึดถือความถูกต้อง 4) ด้านความสะท้อนภาพความเชื่อเรื่องโลก ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องเลข 3 ความเชื่อเรื่องพระเจ้าฮานอนิม ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าซันชิน ความเชื่อเรื่องฮวงซุ้ย ความเชื่อเรื่องเจ้าที่ ความเชื่อเรื่องข้อห้าม ความเชื่อเรื่องการพยากรณ์ และความเชื่อทางศาสนา สรุปได้ว่า นิทานพื้นบ้านเกาหลีสะท้อนให้เห็นสังคมเกาหลีในสมัยโบราณ โดยเฉพาะสังคมชนชั้นสามัญเป็นอย่างดี ซึ่งมีวิถีชีวิต ประเพณี แนวคิด และความเชื่อหลายอย่างนั้นที่ยังคงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวเกาหลียุคปัจจุบัน

โสรัจ นามอ่อน, วรวัฒน์ ราชวงศ์, พูลศักดิ์ หอมสมบัติ, ไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน และพระมหาจิตนเรศ วุฑฒิชุมโม (2551) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพล จากนิทานพื้นบ้านหนังสือผูกใบลานอักษรธรรมอีสานในจังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัย พบว่า นิทานพื้นบ้านอีสานทำให้ทราบถึงแนวคิดอันล้ำลึกกว้างไกล วิจิตรพิสดารที่แสดงออกผ่านทาง สื่อกลาง

คือ วรรณกรรมโบราณ อันเป็นประจักษ์พยานที่ยังคงหลงเหลือไว้เป็นมรดกตกทอดอันล้ำค่าทางสังคมให้เกิดความภาคภูมิใจ ไม่น้อยหน้าชนชาติใด ทั้งยังให้ทราบวิธีการดำเนินชีวิตประจำวัน การอยู่ร่วมกันในสังคมอันเป็นส่วนใหญ่ของประเทศ นอกเหนือจากความรู้ ความเพลิดเพลิน สนุกสนาน หลักพุทธปรัชญา แนวคิดและหลักศีลธรรม แนวทางยึดถือประเพณีปฏิบัติ ในชีวิตประจำวันซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของนิทานพื้นบ้านอื่น ๆ อยู่แล้ว การศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านอีสานในด้านอื่น ๆ อาทิ ด้านผลกระทบทางความประพฤติ การแสดงออกนอกกระเปาะแบบแผน ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรมจริยธรรมอันดีงาม ที่เป็นสิ่งช่วยชูในทางสังคมปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ที่มาของเหตุการณ์รุนแรงในสังคมปัจจุบันที่น่าเป็นห่วงยิ่งจึงควรนำเข้าสู่ระบบการสอนในสถาบันสอนนอกระบบ และสอนตามอัธยาศัย อันเป็นการอนุรักษ์เผยแพร่นิทานพื้นบ้านให้เข้าสู่กลุ่มเยาวชนให้หันมาสนใจมากยิ่งขึ้น

ณัฐพร จาตุยางโทน (2556) ได้ทำวิจัยในหัวข้อ การวิเคราะห์ภูมิปัญญาภูมิวัฒนธรรม ผลการศึกษาพบว่านิทาน ตำนานหมู่บ้าน ตลอดจนภูมิวัฒนธรรมในชุมชนภาคเหนือ ได้สะท้อนวิถีชีวิตของชุมชนตามความหมายที่ชุมชนแสดงออกในการเลือกพื้นที่ทำกิน การถ่ายทอดวัฒนธรรม การปรับตัวเพราะความผันผวนในชีวิตและภูมิวัฒนธรรม ต้องอพยพ โยกย้ายแสวงหาถิ่นที่อยู่ใหม่ สร้างวัฒนธรรมให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และเป็นกลไกในการสร้างความสมัคสมานกลมเกลียวของคนในชุมชน พื้นฐานความเชื่อที่สลับซับซ้อนเป็นตัวกำหนดการยอมรับหรือไม่ยอมรับสิ่งใด ๆ ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็น 6 ประเด็น คือ 1) ความสัมพันธ์ของชุมชน 2) ภูมิวัฒนธรรมกับการการทำมาหากิน 3) อัตลักษณ์ชุมชน 4) การปรับตัวการตัดสินใจก่อตั้งชุมชน 5) เชื่อมโยงประวัติศาสตร์อันไกลโพ้น และ 6) ภูมิปัญญากับการสะท้อนวิถีชีวิตความเชื่อของคนและบอกวิถีชีวิตชุมชน

สุทธาดี หนูนภักดี (2542) ได้เขียนบทความวิจัย เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์นิทานพื้นบ้านลาวพวนจากจังหวัดสุพรรณบุรี โดยใช้ทฤษฎีของสตีธ ทัมป์สัน (Stith Thompson) และวลาดิมีร์ พรอฟฟ์ (Vladimir Propp) ไว้ในหนังสือคติชนกับนิทานไท-ไทย รวมบทความทางด้านคติชนวิทยาในบริบททางสังคม สุทธาดีได้ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบนิทานเรื่องท้าวคำฟ้า (คำพัว) ซึ่งเป็นเรื่องเล่าของชาวลาวพวน อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรีกับนิทานเรื่องเดียวกันอีก 4 สำนวนที่เก็บรวบรวมในประเทศต่าง ๆ แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน ผลวิจัย พบว่า นิทานในแต่ละสำนวนมีเนื้อเรื่องและรายละเอียดของเหตุการณ์ส่วนใหญ่ที่ใกล้เคียงกัน นอกจากนี้การศึกษาค้นคว้ายังสะท้อนให้เห็นที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ ความเชื่อทางศาสนา เอกลักษณะของชาวลาวพวน ตำนานเทพปกรณัม ความเชื่อเกี่ยวกับภูมิจักรวาล และอิทธิพลที่ได้รับจากประเทศอินเดีย

พงษ์ศักดิ์ คนขยัน (2552) ได้ศึกษาอัตลักษณ์ที่ปรากฏในนิทานไทใหญ่ อำเภอแม่ฮ้อย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าเรื่องผีสาวเทวดา อันเป็นความเชื่อที่นับถือสืบทอดกันมา เป็นอัตลักษณ์ทางสังคมที่ปรากฏมากที่สุดคือนิทานไทใหญ่ รองลงมา คือ เรื่องคติสอนใจ เรื่องความเชื่อและพิธีกรรม เรื่องความเชื่อของคนไทใหญ่ เรื่องวิถีชีวิต เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรม ที่เกี่ยวกับการเกษตร ตามลำดับ สะท้อนให้เห็นเรื่องเกี่ยวกับสังคมและสืบสานอัตลักษณ์ของคนไทใหญ่

ไข่มุก อุทยาดี (2547) ได้ศึกษาวิจัยหัวข้อเรื่อง การศึกษาหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนานพื้นบ้านภาคใต้ประเทศไทย ผลการวิจัย พบว่า ตำนานพื้นบ้านภาคใต้มีลักษณะหลากหลาย จัดประเภทได้ 3 กลุ่มหลัก คือ ตำนานศาสนา ตำนานเมือง และตำนานพื้นบ้านในกลุ่มเบ็ดเตล็ด ตำนานในภาคใต้โดยทั่วไปเป็นประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยเฉพาะตำนานที่เป็นอิทธิพลจากศาสนาพุทธลังกาวงศ์ นอกจากนั้นยังพบว่า ตำนานเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่ให้คุณค่าในการศึกษาสังคมไทยภาคใต้ คือ คุณค่าของตำนานในการอธิบายวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นผ่านการบันทึก เป็นจารึกหรือแบบแผนหนึ่งในการสะสมภูมิความรู้ของวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะเดียวกันจึงมีคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ด้วย เพราะเนื้อหาของตำนานเป็นข้อมูลจากท้องถิ่นที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ของชุมชน ความเป็นมาของบรรพบุรุษ การดำรงอยู่และพัฒนาการของสังคมท้องถิ่นเอง ตำนานพื้นบ้านมักสะท้อนแนวคิดของผู้สืบทอดตำนาน ทำให้มีบทบาทในการศึกษาด้านปรัชญาประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และยังพบว่าเรื่องราวที่บันทึกในตำนานมีความสัมพันธ์กับข้อมูลประวัติศาสตร์อื่น

โอฬาร รัตนภักดี และวิมลศิริ กลิ่นบุปผา (2551) ได้ศึกษาภูมินามของจังหวัดลำปาง ผลการวิจัยพบว่า ภูมินามของหมู่บ้านสามารถสะท้อนให้เห็นลักษณะต่าง ๆ ของจังหวัดลำปางได้ ทั้งลักษณะทางกายภาพ ตลอดจนสภาพทางสังคมและวัฒนธรรม โดยจำแนกภูมินามของจังหวัดลำปางได้เป็น 7 ประเภท ตามลักษณะต่าง ๆ ที่ใช้ตั้งชื่อ ได้แก่ 1) ลักษณะทางภูมิศาสตร์ 2) พันธุ์พืช 3) พันธุ์สัตว์ และ 4) วิถีชีวิตประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตำนาน นิทานพื้นบ้าน ความเชื่อ ค่านิยมและลักษณะทางการปกครอง

รุ่งนภา สกุลแก้ว (2550) ได้ศึกษาภูมินามในเขตอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี จากการศึกษา พบว่า ภาพสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏจากภูมินามหมู่บ้านทำให้ทราบถึงสภาพภูมิประเทศที่เป็นแหล่งน้ำ ที่สูง ป่าไม้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลานอกจากนั้นภูมินามหมู่บ้านยังทำให้ทราบถึงการเลือกถิ่นฐานที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพและความเชื่อ ซึ่งสะท้อนภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และเปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัยแห่งความเจริญก้าวหน้า

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยได้แนวคิดและทฤษฎีเป็นแนวทางในการศึกษาบทบาทหน้าที่และอิทธิพลของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ผ่านเรื่องราววรรณกรรมจากตำนาน ภูมินาม และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยได้นำแนวคิดและทฤษฎีดังกล่าวมาประยุกต์ใช้กับงานวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยเรื่องอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษารวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงตั้งแต่อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ จนถึงอำเภอสამเภา จังหวัดตาก จากประชากรและกลุ่มตัวอย่าง รวมถึงค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารอื่น ๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อชุมชนบ้านก้อ ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การวิจัยเรื่องอิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างไว้ดังนี้

ประชากร ได้แก่ ประชาชนจาก 4 หมู่บ้าน 1 ชุมชน ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง และชุมชนเรือนแพ จำนวน 984 ครัวเรือน รวมทั้งสิ้น 2,419 คน (ข้อมูล ณ วันที่ 20 มกราคม 2564)

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนในชุมชนบ้านก้อ 4 หมู่บ้าน 1 ชุมชน ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง และเรือนแพ ที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไป โดยต้องเป็นผู้ที่มีชีวิตหรือเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนบ้านก้อก่อนปีพุทธศักราช 2506 จำนวน 20 คน โดยการเลือกแบบเจาะจง

ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้สำรวจข้อมูลจากทั้งแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการดำเนินการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่ศึกษารวบรวมจากการสัมภาษณ์ประชาชนในชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน โดยมีพื้นที่เป้าหมาย คือ หมู่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้าน 1 ชุมชน ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง และชุมชนเรือนแพ

ข้อมูลทุติยภูมิ ได้จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ ประกอบด้วยหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย บทความ วารสารวิชาการ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเอกสารของทางราชการทั้งในและนอกพื้นที่จังหวัดลำพูน

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการลงพื้นที่สัมภาษณ์ข้อมูลปฐมภูมิจากกลุ่มตัวอย่างในชุมชนบ้านก้อด้วยตนเอง โดยใช้แบบสัมภาษณ์ ร่วมกับการใช้อุปกรณ์บันทึกเสียง และกล้องถ่ายภาพร่วมด้วย ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์ มีการดำเนินการ ดังนี้

1. ศึกษาเอกสาร ตำรา ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูลในการวิจัย
2. สร้างเครื่องมือให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัย
3. นำเครื่องมือที่สร้างขึ้นเสนออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เพื่อรับการตรวจพิจารณา

และให้คำแนะนำ

4. ปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือตามที่อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เสนอแนะ
5. นำเครื่องมือที่สร้างขึ้นเสนอผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน ประเมินเพื่อให้ความคิดเห็นว่าเครื่องมือมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัยหรือไม่
6. นำข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญมาปรับปรุงเครื่องมือให้สมบูรณ์

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มตัวอย่างที่เลือกแบบเจาะจง คือ ผู้ที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไป ที่มีชีวิตอยู่หรือเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนบ้านก้อ ก่อนปี พุทธศักราช 2506 จำนวน 20 คน ด้วยการใช้แบบสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์ ร่วมกับการบันทึกเสียง และการบันทึกภาพ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีความใกล้เคียงหรือสัมพันธ์กันมาสังเคราะห์ แล้วเขียนเป็นสำนวนของตนเองโดยมีการจัดกลาภาษา แต่ยังคงโครงเรื่องและเนื้อหาสำคัญไว้อย่างครบถ้วน หากพบว่า วรรณกรรมเป็นเรื่องเดียวกันแต่มีสำนวนที่ผิดเพี้ยนกันไปมาก ผู้วิจัยก็จะบันทึกแยกเป็นสำนวนใหม่

การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลมาสังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย แล้วเขียนเรียบเรียงเป็นสำนวนของตนเอง โดยมีการจัดกลาภาษา จากนั้นศึกษาเพื่อจำแนกลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่นนั้นว่าเป็นตำนานประเภทใด แล้ววิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพล

ความเชื่อจากวรรณกรรมที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวมุขชนบ้านก้อ ด้วยแนวคิดทฤษฎีทางด้านคติชนวิทยา วรรณกรรมท้องถิ่น และแนวคิดในการศึกษาวิถีชีวิตพื้นบ้าน จากนั้นจึงสังเคราะห์เพื่อสรุปและอภิปรายผลการวิจัย โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ด้วยการเขียนบรรยายประกอบกับการยกตัวอย่างวรรณกรรมท้องถิ่น และความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงแต่ละเรื่อง กับบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อที่มีต่อวิถีชีวิตมุขชนบ้านก้อให้น่าเชื่อถือและเด่นชัดยิ่งขึ้น

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัย เรื่อง อิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ 1) เพื่อรวบรวมและจำแนกวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่ปรากฏในชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน 2) เพื่อวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน จากการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏว่าได้ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ทุกประการ โดยสามารถนำเสนอเป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ผลการศึกษา รวบรวม จัดประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง ตั้งแต่ อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ จนถึงอำเภอสางเา จังหวัดตาก

ตอนที่ 2 บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

ตอนที่ 1 ผลการศึกษา รวบรวม จัดประเภทของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง ตั้งแต่อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ จนถึงอำเภอสางเา จังหวัดตาก

1. ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง ตั้งแต่อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ จนกระทั่งถึงอำเภอสางเา จังหวัดตาก ได้ตำนานทั้งหมด 33 เรื่อง แล้วนำมาศึกษาวิเคราะห์เพื่อจำแนกประเภทตามแนวคิดของ ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2545, น. 95 – 96) ที่ได้จำแนกประเภทของตำนาน 4 ประเภท คือ

- 1.1 ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และบุคคลในประวัติศาสตร์ พบทั้งหมด 3 เรื่อง
- 1.2 ตำนานเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา พบทั้งหมด 8 เรื่อง
- 1.3 ตำนานเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ พบทั้งหมด 10 เรื่อง
- 1.4 ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ พบทั้งหมด 12 เรื่อง

ตำนานที่พบแต่ละประเภทยังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และบุคคลในประวัติศาสตร์

ตำนานกลุ่มนี้เป็นตำนานที่ชาวบ้านเชื่อว่า เกิดขึ้นจริงในอดีต เพราะสามารถระบุตัวตนของบุคคล เวลา หรือสถานที่ได้อย่างชัดเจน ในการเก็บรวบรวมข้อมูลพบตำนานประเภทนี้ในชุมชนบ้านก้อจำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระนางจามเทวีสำนวนที่ 1 ตำนานพระนางจามเทวีสำนวนที่ 2 และตำนานพระเจ้าสิงสุ

เป็นที่ทราบกันดีว่าพระนางจามเทวีเป็นปฐมกษัตริย์แห่งนครหริภุญชัย หรือเมืองลำพูนในปัจจุบัน ในตำนานเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระนางจามเทวีมีที่มาจากตำนานหลัก ๆ 3 เรื่อง คือตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ และจามเทวีวงศ์ ซึ่งเรื่องราวของพระนางจามเทวีที่ปรากฏในตำนานทั้ง 3 เรื่องนี้ จะเป็นช่วงเวลาหลังจากที่พระนางจามเทวีมาครองนครหริภุญชัยแล้ว ในขณะที่ตำนานพระนางจามเทวีที่พบที่ชุมชนบ้านก้อ มีลักษณะเป็นตำนานพื้นบ้าน ซึ่งกล่าวถึงความเป็นมาและการเสด็จมาครองเมืองลำพูนของพระนางจามเทวี ซึ่งพบทั้งสิ้น 2 สำนวน ดังนี้

ตำนานพระนางจามเทวีสำนวนที่ 1

พระนางจามเทวีเป็นพระราชธิดาของเจ้ากรุงละโว้ มีพระสวามีเป็นอุปราชครองเมืองรามนคร เมื่อพระศกกทันตะฤทัยและพระวสุเทพฤทัยได้สร้างเมืองหริภุญชัยขึ้น แต่หาผู้ครองนครไม่ได้ จึงอัญเชิญพระนางจามเทวีมาเป็นปฐมกษัตริย์แห่งเมืองหริภุญชัยหรือเมืองลำพูนในปัจจุบัน พระนางจามเทวีได้นิมนต์พระสงฆ์ และนำช่างต่าง ๆ พร้อมด้วยข้าราชการติดตามไปด้วยเป็นจำนวนมาก

เมื่อพระนางเสด็จลงเรือสำเภากลับขึ้นบกตามลำน้ำปิง ไปพร้อมกับเรือบริวารจำนวนมาก เมื่อถึงตำบลหนึ่งเรือสำเภาก็ชนกันและจมลง พวกพระสงฆ์จึงขึ้นไปพักที่ “วัดท่าพระธาตุ” คนทั้งหลายจึงช่วยกันเก็บข้าวของที่เปียกออกตากบนหาด ที่แห่งนั้นจึงเรียกว่า “บ้านตาก” (อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก) เมื่อถึงหาดแห่งหนึ่งซึ่งเป็นหาดทรายกว้าง เหล่าเสนาอำมาตย์ได้นำของต่าง ๆ ที่เปียกน้ำขึ้นตากและปล่อยให้แห้งแล้วไปหาไม้มาซ่อมแซมเรือ ข้าวของที่ตากและปล่อยให้แห้งเป็นเวลานานได้แห้งแตก ที่นั่นจึงเรียกว่า “ระแหง” เมื่อซ่อมแซมเรือสำเภาแล้ว พระนางจามเทวีจึงให้เคลื่อนขบวนเรือออกจากกระแหง ผ่านปากวัง (สถานที่ที่แม่น้ำวังไหลมาสบกับแม่น้ำปิง) ถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่งทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง มีเขาสูงหนึ่งตั้งตระหง่านขวางหน้า ในขณะเดียวกันได้เกิดอาเพศ ฝนตกลงมาอย่างหนักและมีลมพายุพัดแรงจนเรือไม่สามารถเดินทางขึ้นต่อไปได้ ผ่านไป 3 วัน 3 คืน ก็ยังเป็นเช่นเดิม จนท้องน้ำปั่นป่วนเป็นระลอกคลื่น เรือหลายลำถูกพายุพัดเสียหาย พระนางจามเทวีคิดว่าอาจเป็นเพราะตนเองเป็นผู้หญิงและได้รับอัญเชิญให้ไปครองเมือง อาจจะทำให้เทวาอารักษ์ไม่พอใจ พระนางจึงเสด็จขึ้นไปบนเขาแล้วนำเครื่องสักการะบูชาไปทำพิธีขอมา อธิษฐานว่าถ้าตนมีบุญจะได้ครอบครองนครหริภุญชัย เพื่อจะได้

อุปถัมภ์คำชูพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญในภายภาคหน้า ก็ขอให้อาเพศนี้สงบลง แสงอาทิตย์สาดส่องปะทะหน้าผาใหญ่ ปรากฏเป็นเงาพระพุทธรูป 3 องค์ติดอยู่บนหน้าผานั้น พระนางจามเทวีเกิดปีติก้มลงกราบนมัสการ และให้ช่างที่ติดตามมานั้น เจาะซุ้มเรียงกันไว้ 3 ช่อง ประดิษฐานพระพุทธรูปทองคำไว้ช่องละองค์ เหตุการณ์นี้จึงเป็นที่มาของชื่อ “สามเงา” (อำเภอสามเงา จังหวัดตาก)

เมื่อเหตุการณ์นั้นได้ผ่านพ้นไป พระนางจามเทวีเคลื่อนขบวนขึ้นไปผ่านวัดพระธาตุลอย (บ้านทุ่งจ๊ะ ตำบลบ้านนา อำเภอสามเงา จังหวัดตาก) ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำปิง พระนางแวะนมัสการแล้วตั้งสัจจะอธิษฐานเสี่ยงสะเภา (หอกซัด) หากตกที่ใดก็จะสร้างวัดขึ้นให้เสร็จภายในวันเดียวเพื่อเป็นพุทธรูชา สะเภาพุ่งไปตกที่เขาลูกหนึ่ง ซึ่งตั้งสูงเด่นขวางกั้นอยู่ทางฝั่งตะวันตก เกิดอภินิหารทำให้เขาลูกนั้นแตกร้าวไปทั้งลูก พระนางจึงสร้างมณฑปและพระบาทไว้บนยอดเขานั้น สถานที่แห่งนี้จึงเรียกว่า “พระบาททำฮ้าว” (แตกร้าว) (อำเภอสามเงา จังหวัดตาก) เมื่อสร้างและสมโภชน์เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระนางได้เคลื่อนขบวนขึ้นไปพบ “หาดเกลือ” ซึ่งเรือสำเภาของเจ้าเมืองทางใต้ที่ขึ้นมาแต่งงานกับเจ้าทางเหนือได้ล่มลง และถังเกลือได้ลอยมาติดและกระจายอยู่ที่หาดนี้ หลังจากนั้นผ่านแก่ง “แก่งเสือเต้น” “แก่งผาอ” “ผาแอ่ก” และ “แก่งคอกม้า” เรือผ่านหน้าผาแห่งหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายกับภูเขาที่กรุงละโว้ พระนางจามเทวีได้คิดถึงกรุงละโว้ และได้เหลียวมองเขาลูกนี้จนลับสายตา จึงได้ชื่อว่า “คอยนางเหลียว” ขบวนเรือได้ขึ้นมาถึงภูเขาลูกใหญ่อีกลูกหนึ่ง คนรับใช้ใกล้ชิดที่ติดตามพระนางจามเทวีได้ล้มป่วยและตายลงเสียที่นี่ พระนางจามเทวีเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก อยากจะสร้างน้ำสรงพระเกศาเพื่อล้างอัปมงคล พระนางจึงอธิษฐานว่า หากคนมีบุญญาริการที่จะช่วยบำรุงและฟื้นฟูพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองแล้ว ขอให้เทวดาอารักษ์ประทานน้ำที่บริสุทธิ์สะอาดลงมาจากหน้าผา สิ้นคำอธิษฐานก็มีน้ำใสไหลเย็นตกลงมา หน้าผานี้จึงเรียกว่า “ผาอาบนาง” (อำเภอสามเงา จังหวัดตาก) แก่งใกล้กันนั้นก็เรียกว่า “แก่งอาบนาง” (จมอยู่ใต้น้ำไปแล้ว) ขณะที่กำลังสร้างน้ำอยู่นั้นมีนกแร้ง 2 ตัวจับอยู่บนหน้าผาจ้องมองลงมา พระนางโกรธมาก จึงสาปให้นกแร้งนั้นกลายเป็นหิน หากสังเกตดี ๆ ก็จะพบว่า มีหินรูปร่างนกแร้งจับอยู่บนหน้าผาแถวนั้นอยู่ เมื่อพระนางสร้างน้ำแล้วได้สั่งให้เสนาอำมาตย์นำเงินมาบรรจุไว้ที่หน้าผาใกล้ ๆ กันนั้นเพื่อถวายเป็นพุทธรูชา โดยปิดไว้อย่างสนิท พร้อมกับทำปรีศนาเป็นรูปตัวอักษร “กะ” ไว้ (อักษรธรรมล้านนา) ต่อมามิชาวแพแกะลายแท่งนั้นได้ เมื่อต่อแพล่องไปตามน้ำและลอดเข้าใต้ชะงอกผาตรงกับตัวอักษร “กะ” ก็ใช้ไม้ถ่อกระทุ้งเพดานนั้นอย่างเต็มแรง เงินทองที่บรรจุไว้ร่วงตกลงมาจนหมด ทำให้แพจมอวบลง และไม่มีใครได้ข่าวคราวของเขานีกเลย

ในขณะที่พระนางจามเทวีเสด็จมานั้นเป็นฤดูน้ำ ขบวนเรือแล่นไปต่ออีกไม่นานนักก็ต้องผ่านกระแสน้ำคดเคี้ยวไปมา จนคดหัวเรือไว้ไม่อยู่ เรือหลายลำชนเข้ากับหินก้อนใหญ่หลายก้อนที่ขวางอยู่กลางน้ำ คนนำร่องก็ลงจะโมโหไม่น้อย เพราะหินเหล่านี้หากเป็นฤดูแล้ง

ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคมากแต่อย่างใด แต่ถ้าน้ำท่วมหินนี้จะกลายเป็นแก่งร้ายขึ้นมาทันที กลุ่มหินนี้เรียกว่า “หินง้าว” (ง้าวในภาษาล้านนามีความว่า 1. โง่ 2. มาก เยอะ 3. ที่สุด) ซึ่งปัจจุบันจมอยู่ใต้ทะเลสาบแม่น้ำปิงไปจนหมดสิ้นแล้ว พอผ่านหินง้าวไป ก็ไปพบกับปากลำห้วยที่ใหญ่มาสบกับแม่น้ำปิง ซึ่งบริเวณนั้นน้ำจะเชี่ยวโค้นและหักซัดฝั่ง เรือแพหลายลำจะชนหินแตกชำรุดเสียหาย ที่นี้จึงเรียกว่า “แก่งอุมหลู” (อุม เป็นภาษาลัวะ แปลว่าต้นน้ำ หลู เป็นภาษาล้านนา แปลว่า พัง ชำรุด) ซึ่งจมอยู่ใต้แม่น้ำปิงไปแล้วเช่นกัน

บรรดาชาวลัวะและชาวกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง เมื่อทราบข่าวการเสด็จมาของพระนางจามเทวี ต่างก็พากันมาเฝ้ารับเสด็จอยู่ริมสองฝั่ง ขบวนเรือได้จอดพักที่เมืองสร้อย (บริเวณวัดพระธาตุแก่งสร้อย อำเภอสามเงา จังหวัดตาก ซึ่งภายหลังกลายเป็นเมืองร้าง ปัจจุบันจมอยู่ใต้น้ำไปแล้ว) หลังจากนั้นขบวนเรือก็ออกเดินทางต่อไป และพบกับหน้าผาแห่งหนึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง เมื่อมองไปเบื้องหน้าก็เห็นภูเขาที่มีลักษณะคล้ายกับช้าง พระนางจามเทวีจึงให้ช่างเขียน เขียนรูปช้างลงบนหน้าผาใกล้นั้น ผาแห่งนั้นจึงเรียกว่า “ผาแค้น” เรือได้แล่นต่อไปถึงเขาอีกลูกหนึ่ง เหมือนวงช้างที่ทอดล่องไปตามน้ำ พระนางได้สั่งให้เสนาอำมาตย์นำพระพุทธรูปแก้วหินไปประดิษฐานไว้ที่ถ้ำซึ่งเป็นตาของช้างนั้น เพื่อให้ผู้คนที่ยศจรขึ้นล่องไปมาในแม่น้ำปิงได้สักการะบูชา ที่แห่งนั้นเรียกว่า “ผาพระแก้ว” พวกลัวะและกะเหรี่ยงนำฆ้องและกลองมาแห่ต้อนรับ เสียงฆ้องและกลองนั้นทำให้ช้างตกใจและร้องออกมาเสียงดัง ณ แก่งนั้นจึงได้ชื่อว่า “แก่งช้างร้อง” ส่วนหาดที่ชาวลัวะและชาวกะเหรี่ยงลงมาตีฆ้องตีกลองนั้นก็เรียกว่า “หาดอุมก้อง” เลยขึ้นไปมีชาวลัวะมาแห่พาทย์รับเสด็จพระนางจามเทวีที่หน้าหาด เลยเรียกว่า “หาดอุมปาด” ทั้งแก่งช้างร้อง หาดอุมก้อง และหาดอุมปาด ไม่อาจพบเห็นได้ในปัจจุบันอีกแล้ว เพราะสถานที่เหล่านี้ได้จมอยู่ใต้แม่น้ำปิงไปหมดสิ้น

เรือเคลื่อนขบวนต่อไปก็ถึงเขาลูกหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก มีหน้าผาและที่ยอดผานั้นมีหินสีแดง มีลวดลายคล้ายกับพระพุทธรูปไสยาสน์ ชาวบ้านเรียกกันว่า “ผาพระเจ้านอน” (ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน) พระนางจามเทวีได้จุดประทีปเป็นพุทธบูชาที่หน้าผาเอื้องกันนั้น เรียกว่า “ผาผางประทีป” จากนั้นก็ได้ทำการอธิษฐานพวงสะเน่าไปปักลงบนยอด “ดอยเก็ง” (เก็ง ในภาษาล้านนาหมายถึงขวางกันเอาไว้) (ตำบลท่าเตือ อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่) เมื่อขบวนเรือมาถึงดอยเก็ง พระนางก็ได้สร้างวัดบนยอดเขานั้น พวกช่างได้ขุดเอาดินมาเผาเพื่อสร้างวัดดังกล่าว จนเกิดหนองลึกขนาดใหญ่ เรียกว่า “หนองบัวคำ” ส่วนชาวบ้านที่ทราบข่าวการสร้างวัด ต่างก็เอาทองเหลืองทองคำมาร่วมทำบุญในการหล่อพระพุทธรูปและพระเจดีย์ โดยนำมาซึ่งรวมกันที่ “บ้านซัง” เมื่อสร้างวัดเสร็จแล้วได้มีการเฉลิมฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่ ศรัทธาสาธุชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ต่างก็มาร่วมกันในงานครั้งนี้ในลำน้ำแม่ปิงเต็มไปด้วยขบวนเรือที่บรรทุกห่มบุษบกและ

ปราสาทมาเป็นเส้นสาย ประกอบกับลำน้ำนั้นโค้งเป็นคูกิ่ง จึงเรียกว่าหมู่บ้านที่โกล้นนั้นว่า “บ้านโห่งผาสาท” ปัจจุบันบ้านหนองบัวคำ บ้านซัง และบ้านโห่งผาสาท ได้จมอยู่ใต้ทะเลสาบแม่น้ำปิงไปเสียแล้ว

เมื่อเสร็จสิ้นการเฉลิมฉลองสมโภช ขบวนเรือของพระนางจามเทวีก็ขึ้นไปต่อ สองฝั่งแม่น้ำปิงมีชาวบ้านมารับเสด็จเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งผ่านหมู่บ้านแห่งหนึ่งซึ่งมีท่าเลกว้างขวาง แต่มีผู้คนน้อย เลยลงไปตามลำน้ำ ชาวบ้านได้เล่าเรื่องที่ชาวบ้านนำ “ปลาทั้งเผือก” มากินกัน ทำให้หมู่บ้านที่เคยเป็นชุมชนใหญ่ก็ได้ถล่มลงหายไปหมด ชาวบ้านในสมัยก่อนเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านน้อยเมืองหลวง” เรียกคำล่องว่า “บ้านน้อย” และเรียกติดปากมาถึงปัจจุบัน ขบวนเรือได้ผ่านหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง ได้มีพวกหญิงสาวออกมาต้อนรับเสด็จพระนางจามเทวี การพื่อนำนี้มีลีลาอ่อนแอ้น อ่อนช้อย บ้านนี้จึงชื่อว่า “บ้านแอ้น” พระนางจามเทวีได้เสด็จไปจนถึง “ท่าเชียงทอง” แล้วจึงหยุดพัก พระนางจามเทวีตรัสถามว่า “จากที่นี่ไปนานเท่าไร จะทอดเมืองลำพูน” ชาวบ้านต่างกราบทูลว่าประมาณ 1 โยชน์ หมู่บ้านนี้ภายหลังได้กลายเป็นเมืองใหญ่อันรุ่งเรืองชื่อว่า “เมืองฮอด” (อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่)

พระนางจามเทวีได้อธิษฐานเสี่ยงเสนาอีกครั้ง คราวนี้ไปตกลงที่หมู่บ้าน “เจดีย์สามยอด” (ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน) เนื่องจากการเสี่ยงทางเสนาครั้งนี้เป็นครั้งที่ 3 วัดที่พระนางสร้างจึงสร้างเจดีย์ไว้ 3 องค์ กลายเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านดังกล่าว พระนางจามเทวีนิมนต์พระสงฆ์ที่มาจากกรุงละโว้ และพระสงฆ์ที่อยู่ตำพูนอยู่แล้ว ถวายเครื่องไทยทานและภัตตาหาร พักแรมที่วัดแห่งนี้เพื่อเฉลิมฉลองสมโภช เมื่อพระสงฆ์ได้ไปสรงน้ำที่ท่าน้ำ พอเสร็จก็สะบัดผ้าสะบงที่ใช้สรงน้ำ เสี่ยงดังก้องไปถึง “บ้านก้อง” (ตำบลปากบ่อง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน) ส่วนท่าน้ำที่พระสงฆ์สรงน้ำนี้เรียกว่า “ท่าพระ”

พระนางจามเทวีทรงเสี่ยงเสนาอีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้ตกที่ “วัดจามเทวี” (อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน) เมื่อไปถึงก็ทรงสร้างวัดขึ้นและฉลองสมโภช แล้วจึงเคลื่อนพลเข้าสู่นครหริภุญชัย แต่หมอโหราได้แนะนำว่าควรจะเข้าสู่เมืองหริภุญชัยทางทิศตะวันออก พระนางจึงไปเข้าสู่นครหริภุญชัยที่ “ประตูท่านาง” (สัมภามณ, พระนิกร ชัยยะเสน, กล ศิริวิชัย, คำ จันสุ, พรหมา มาติ และสงวน คำนา, 25 กุมภาพันธ์ 2563)

ตำนานพระนางจามเทวีตำนานที่ 2

นางจามเทวีเป็นลูกสาวของเศรษฐีชาวบ้านหนองคู อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน นางมีสิริโฉมงดงามมาก พ่อเศรษฐีตั้งใจจะยกนางจามเทวีให้กับบุตรเศรษฐีบ้านหนองเหวียง ต่อมาพ่อของนางจามเทวีทราบว่าลูกของเศรษฐีผู้นั้นมีรูปร่างน่าเกลียด จึงไม่ยอมยกลูกสาวให้เศรษฐีบ้านหนองเหวียงโกรธมาก ต่างฝ่ายต่างส่งลูกน้องไปรบราฆ่าฟันกันนานหลายวัน แต่ก็ไม่มี

ใครแพ้หรือชนะและไม่มีท่าทีว่าจะหยุดยั้ง ประชาชนต่างเดือดร้อนเป็นอย่างมาก เมื่อพระอินทร์รู้เรื่องเข้า ก็ได้ส่งพระวิสุกรรมลงมารับเอานางจามเทวีขึ้นไป แล้วนำไปถวายให้ฤาษีวาสุเทพ ฤาษีวาสุเทพได้ชุบตัวให้นางมีรูปร่างสิริโฉมยิ่งงดงามกว่าเดิม แล้วส่งนางไปเป็นพระธิดาของพระเจ้ากรุงละโว้ หากเหตุการณ์ปกติเรียบร้อยให้ส่งนางขึ้นไปเป็นกษัตริย์ครองเมืองลำพูน สตรีระหว่างเศรษฐีทั้งสองฝ่ายก็สงบลง

เมื่อพระนางจามเทวีทราบว่าเหตุการณ์ปกติแล้ว ก็เสด็จมายังนครหริภุญชัย เมื่อรู้ว่าใกล้จะถึงนครหริภุญชัยแล้วก็รู้สึกปีติยิ่งนัก เพราะตลอดเวลาที่นั่งเรือทวนน้ำร้อนแรมเป็นเวลาหลายวัน ต้องพบกับอุปสรรคต่าง ๆ นานา ไม่ว่าจะเป็นพายุลูกเห็บเหวี่ยงเรือลำเภาดกจนข้าวของเสียหาย การสูญเสียนางกำนัลคนสนิท เมื่อนั้นพระนางจึงสร้างวัดเพื่อเป็นพุทธานุชา พระนางสั่งให้ช่างทั้งหลายลงมือก่อสร้างพระเจดีย์สูง 20 วา ฐานสี่เหลี่ยม ยอดเจดีย์ทรงกลม มีบันไดนาค 7 เศียร และมีคูหาตั้งอยู่รอบทิศทั้ง 4 ทิศ ในชั้นนั้นบรรจุพระพุทธรูปไว้ด้วย เจดีย์นี้เรียกว่า “เจดีย์สูง” (อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่) แล้วเฉลิมฉลองสมโภชน์ตามคำอธิษฐานของนาง (สัมภาษณ์, พระนิกร ชัยยะเสน, กต ศิริวิชัย, คำ จันตุ และบุญมา แจ่ม, 25 กุมภาพันธ์ 2563)

ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ผู้วิจัยพบอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ตำนานพระเจ้าสิงสุ ตำนานเรื่องนี้ปรากฏอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก แต่เมื่อศึกษาดูแล้วพบว่าเข้ารูปแบบเป็นตำนานที่เกี่ยวกับบุคคลในประวัติศาสตร์ทั้งยังมีความเกี่ยวข้องกับสถานที่ในลุ่มน้ำปิงเช่นเดียวกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ จึงได้ยกมานำเสนอไว้ในส่วนนี้

ตำนานพระเจ้าสิงสุ

เรื่องราวของพระเจ้าสิงสุเกิดขึ้นในสมัยก่อนที่จะมีพระพุทธเจ้าองค์แรกอุบัติขึ้น พระเจ้าสิงสุเกิดที่เมืองม่าน (พม่า) คือเมืองอังวะ ทรงมีฤทธิ์เดชมาก วันหนึ่งได้รับสั่งให้สร้างเรือทองคำ กว้าง 10 ศอก ยาว 10 วา ขึ้นลำหนึ่ง รวมถึงถ่อและพายก็ทำด้วยทองคำเช่นกัน เมื่อสร้างเรือเสร็จได้นำแท่นทองคำกว้าง 6 ศอก หนา 1 ศอกมาตั้งไว้ในเรือ แล้วพระเจ้าสิงสุก็ถ่อเรือออกมหาสมุทร แต่ถ่อไม่ถึง จึงพายเรือเล่นน้ำตลอดวัน เมื่อพายมาถึงเขาลูกไค หากคำลงคั่นนอนเสียตรงนั้น ครั้นรุ่งเช้าก็พายต่อ จนกระทั่งถึงเชิงเขาลูกหนึ่งก็นอนตามเคย พอรุ่งเช้าก็ปรากฏว่าน้ำได้แห้งลงไปหมด ทำให้เรือติดอยู่บนบก พระองค์ได้ลากเรือไปในช่องเขาแห่งหนึ่ง กว้าง 12 วา แล้วเสด็จไปทางบกถึงเมืองชะแลมคำ แล้วถึงแก่อนิจกรรมที่นั่น ไม่ทันกลับไปถึงเมืองม่าน นับตั้งแต่นั้นมาน้ำในมหาสมุทรก็ลดลงปีละ 2 วาตลอด นานเข้าเรือทองคำลำนั้นก็เล็กลงเป็น “ผาเรือ” (ใกล้กับคอกยั้ง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่) ส่วนสาเหตุที่น้ำในมหาสมุทรแห้งลงนั้น ตำนานเล่าว่า ที่ก้นมหาสมุทรจะมีปูยักษ์ตัวหนึ่ง ขนาดความกว้างวัดได้ 500 โยชน์ มันเอาลำตัวของมันปิดรู สะดือทะเลเอาไว้ เมื่อไฟนรกพุ่งมาถึงอกมัน มันก็จะเผยตัวขึ้น น้ำในมหาสมุทรก็หมุนวนลงไป

ในรูนัน ถูกไฟนรกเผาหายไป ทำให้น้ำในมหาสมุทรนั้นลดลง และเป็นเหตุให้พระเจ้าสิงสุ นำเรือมาทิ้งไว้ที่เชิงเขานั้นเอง (นาคฤทธิ, 2545, น. 140 และพระนิกร ชัยยะเสน, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2563)

ตำนานที่เกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา

ชาวล้านนากับพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ถ้ายอมรับ ทฤษฎีการกำเนิดและอพยพของชาติพันธุ์มาจากอาณาจักรอัยลาวทางตอนใต้ของประเทศจีนแล้ว จะนับได้ว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อชาวล้านนา มาตั้งแต่ราวปีพุทธศักราช 600 มาแล้ว ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน หรืออาจกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาพร้อมกับพระนางจามเทวี ที่มาครองเมืองหริภุญชัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 13 หรืออาจจะมาโดยการเผยแผ่มาจากพุกาม ในพุทธศตวรรษที่ 16 หรืออาจจะรับผ่านทางอาณาจักรสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ 20 ก็เป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวล้านนาเป็น เวลานานมากแล้ว ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะพบเรื่องเล่าประเภทตำนานที่เกี่ยวกับความเชื่อทาง ศาสนาในดินแดนแถบนี้ รวมถึงชุมชนบ้านก้อด้วย

ตำนานประเภทนี้เป็นเรื่องที่เล่าถึงเทพเจ้า นักบุญ ความเชื่อในศาสนา ความศรัทธาของ คนในชุมชน จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่ามีตำนานประเภทนี้ 8 เรื่อง ได้แก่

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก

จากการสัมภาษณ์ พบว่า มีตำนานพระเจ้าเลียบโลกปรากฏอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านก้อ ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมข้อมูลจากบุคคลในชุมชนบ้านก้อหลายท่าน ประกอบกับการค้นคว้าเอกสาร ดีพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่ชาวบ้านกรณาให้ดูและนำไป ถ่ายสำเนาไว้ ประกอบกับการศึกษาเพิ่มเติมจากหนังสือพุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับชำระ สะดาง (นาคฤทธิ, 2545) และงานวิจัยเรื่องพระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา : บทวิเคราะห์ ของกตัญญู ชูชื่น (2525) ทำให้สามารถเชื่อมโยงเรื่องราวตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมมาได้ ดังจะนำเสนอ ดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าพร้อมกับพระอรหันต์สาวก เสด็จออกจากเมืองพาราณสี ประเทศอินเดีย มาถึงยังเมืองลี้ อาณาจักรหริภุญชัย พบพญานาคตัวหนึ่งมากราบไหว้และขอประทานรอยพระพุทธบาท พระพุทธเจ้าก็ประทานให้โดยเหยียบลงบนหินแล้วทำนายว่า เมื่อครบรอบ 100 ปีของการเสด็จ ปรีณิพพานเมื่อใด รอยพระพุทธบาทนี้จะปรากฏแก่ผู้คนให้ได้กราบไหว้บูชา จากนั้นเสด็จเลียบ แม่น้ำปิงไปถึงยัง “เมืองท่าหัวเขียน” และประทับรอยพระพุทธบาทไว้บนหินก้อนหนึ่ง ข้างหน้า หินก้อนนั้นมีอ่างหินสองอ่าง มีน้ำตลอดปีไม่เคยเหือดแห้งเลย พระพุทธเจ้าตรัสทำนายว่า หลังจาก ที่พระพุทธองค์เสด็จปรีณิพพานไปแล้ว 100 ปี รอยพระพุทธบาทนี้จะปรากฏขึ้น โดยพระภิกษุ

รูปหนึ่งจะเป็นผู้ค้นพบและเป็นทีกราบไหว้ของคนและเทวดาทั้งหลาย เมื่อถึงปีชาด ปีเถาะ ก็จะยักรุ่งเรืองขึ้นและเป็นที่ตั้งของ “เมืองท่าหัวเขียน”

จากนั้นพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปโปรดคน สัตว์ และเทวดาน้อยใหญ่ตามที่ต่าง ๆ และประทานรอยพระพุทธบาทหรือพระเกศาธาตุไว้ให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชา เช่น นครหริภุญชัย (เมืองลำพูน) อุจจนบรรพต (ดอยสุเทพ) อภินวนคร (เมืองเชียงใหม่) บุปผาราม (วัดสวนดอก) ปากน้ำแม่สา ผาตะเภาในเขตอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เมืองเชียงดาว (อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่) เป็นต้น หลังจากพระพุทธองค์เสด็จไปเมืองแพร่แล้ว ก็เดินทางไกลถึง 12 โยชน์ มาถึงบ้านลัวะแห่งหนึ่ง อยู่ในเขตเมืองหงสาวดี ริมฝั่งแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตก ประทับอยู่น้ำเหนือภูเขาสูงเล็กลูกหนึ่ง ทั้งด้านทิศเหนือและทิศใต้เป็นลำห้วยล้อมภูเขาสูงนั้นไว้ พระพุทธเจ้าได้นั่งใกล้ต้นหมากขุนต้นหนึ่ง ใหญ่ 8 กำมือ สูง 12 ศอก แล้วชาวลัวะผู้หนึ่งได้นำ “หมากขุน” (ส้มซ่า) ขนาดใหญ่ถึง 7 กำมือ มาถวายแด่พระพุทธเจ้า 1 ผลพร้อมกับน้ำผึ้ง พระพุทธเจ้าทรงเสวยแล้วตรัสว่า ที่นี้ควรจะตั้งศาสนา ทรงทำนายว่าที่นี่จะชื่อ “เมืองท่าสร้อย” (บริเวณวัดพระธาตุแก่งสร้อย อำเภอสามเงา จังหวัดตาก) ต่อไปภายภาคหน้า พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกราชได้ทูลขอพระเกศาธาตุ พระพุทธเจ้าทรงลูบพระเศียรได้พระเกศาธาตุมา 1 เส้นประทานให้ แล้วพระอรหันต์และพระเจ้าอโศกราชก็บรรจุลงในผอบทองคำใหญ่ขนาด 8 กำมือ ชาวลัวะช่วยกันขุดหลุมลึก 120 ศอก แล้วนำผอบนั้นบรรจุไว้ พระอินทร์ได้เนรมิตยันต์จักรผันป้องกันไว้แล้วกลับฝั่ง พระพุทธเจ้าตรัสสั่งว่า หากพระพุทธองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วให้นำธาตุกระดูกแขนซ้ายมาบรรจุไว้ที่นี่

เมื่อทรงพยากรณ์แล้วก็เสด็จไปถึงภูเขาแห่งหนึ่ง มีหินหนา 1 ศอก มีไม้ไผ่รวก 3 กอ พระพุทธเจ้าประทับนั่งบนหินก้อนนั้น “อุปเสน” หัวหน้าพ่อค้าชาวลัวะ นำเกวียนบรรทุกเกลือทรายไปขาย พร้อมกับคณะอีก 6 คน ได้พักเกวียนเพื่อกินข้าว เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าก็เกิดปีติยินดี ต่างก็เอาน้ำถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้ารับแล้วประทานให้พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกราชเสวยด้วย เมื่อถึงใบตองห่อข้าวลงไปก็กลับกลายเป็นแผ่นทองคำ ชาวลัวะดีใจยิ่งนักจึงปรึกษากันว่าจะถวายเกวียนที่บรรทุกเกลือด้วย ทำให้เกลือในเกวียน 7 เล่มนั้น กลายเป็นทองคำทั้งสิ้น เหล่าพ่อค่านั่นต่างดีใจเป็นอย่างมาก พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ท่านทั้งหลายยากจนขนาดนั้นเลยหรือ” ชาวลัวะก็ตอบตามความเป็นจริงว่า “ข้าพระพุทธเจ้ายากจนมาก ไม่มีสมบัติพัสถานอะไรเลย จึงได้คิดค้าขายเกลือทรายด้วยกันนี้” พระพุทธเจ้าจึงประทานศีล 5 โปรดแก่พ่อค้าชาวลัวะทั้ง 7 คน เมื่อกลับถึงบ้านก็เห็นว่าภานะทั้งหลายในครัวกลายเป็นทองคำไปจนหมดสิ้น ชาวลัวะกลุ่มนั้นเกิดศรัทธาในพระพุทธองค์เป็นอย่างมาก จึงชวนกันกลับมาขอบวชกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ทรงบวชให้เป็นเอหิภิกขุทั้ง 7 รูป ปรากฏชื่อว่า “อุปเสนเถร”

พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมโปรดชาวละแวกทั้งหลายที่อยู่ ณ ที่นั้น ชาวละแวกเหล่านั้นได้นำอาหารมาถวาย เมื่อทรงเสวยแล้วก็ทำนายว่า สถานที่นี้สมควรจะตั้งพุทธศาสนา ชาวละแวกทั้งหลายเอาเกลือทรายมาถวาย ที่นี้จึงได้ชื่อว่า **“ท่าทราย”** พระอรหันต์ พระเจ้าโศกมหาราช และภิกษุละแวกทั้ง 7 รูป ก็กราบทูลขอพระเกศาธาตุจากพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์เอาพระหัตถ์ลูบพระเศียรได้เกศาธาตุมาเส้นหนึ่ง ประทานแก่พระอรหันต์และพระเจ้าโศกราช แล้วตรัสถามว่าบริเวณนี้มีถ้ำอยู่ที่ใดบ้าง ปรากฏว่าไม่มี พระพุทธองค์ตรัสว่าทางทิศตะวันตกไกล 1,500 วา มีถ้ำอยู่แห่งหนึ่ง ให้นำเกศาธาตุไปไว้ ณ ที่นั้น พระอรหันต์ พระเจ้าโศกราช และภิกษุละแวกทั้ง 7 ได้บรรจุพระเกศาธาตุลงในผอบทองคำ ถึงแม่น้ำปิงก็ข้ามเอาไว้ประดิษฐานไว้ใน **“ถ้ำทรายคำ”** มีความลึก 500 วา กว้าง 500 วา พร้อมกันนั้นพระอินทร์ได้เนรมิตยันต์จักรผันป้องกันเอาไว้ด้วย

พระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นเขาแล้วลงสู่แม่น้ำปิง ทรงพบหิน 3 ก้อนกองกันสมอยู่เหมือนก้อนเสา พระพุทธเจ้าอยากจะลงสร้างน้ำ มีละแวกคนหนึ่งไปหาน้ำผึ้งในปากกลับมาถึงที่นั้นพอดี เมื่อได้เห็นพระพุทธเจ้าก็เกิดปีติยินดี จึงเอาผ้าขาวถวายเป็นผ้าสร้างน้ำ ผ้าผืนนั้นก็กลายเป็นทองคำ ชาวละแวกผู้นั้นยินดีอย่างมาก หลังจากสร้างน้ำแล้ว พระพุทธเจ้าก็ประทับนั่งเหนือหินก้อนหนึ่ง ละแวกผู้นั้นเอาขันทองแดงใส่น้ำผึ้งมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงรับ ขันนั้นกลายเป็นทองคำและเป็นแก้วปัทมราค (พลอยสีแดง) ละแวกผู้นั้นยินดีเป็นอย่างยิ่ง แต่ก็หาได้เอาน้ำนั้นไว้ไม่ ละแวกผู้นั้นถวายขันให้พระพุทธองค์ใช้ตักล้างพระหัตถ์ พระพุทธเจ้าเสวยน้ำผึ้งแล้วทรงให้ศีล 5 โปรดชาวผู้นั้น เมื่อละแวกผู้นั้นกลับมาถึงบ้านก็เห็นว่าข้าวของเครื่องใช้ในเรือนของตนกลายเป็นทองคำไปหมด และได้กล่าวกับภรรยาว่าสมบัติเหล่านี้ไม่ใช่ของเรา ภรรยาละแวกผู้นั้นบอกว่ามันเป็นของเรานั้นแหละ มันเกิดจากบุญหรือพุทธานุภาพนั่นเอง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จขึ้นสู่ **“ผาดอกไม้”** แล้วประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่นั้น เพื่อให้เป็นที่กราบไหว้บูชาของคนและเทวดาทั้งหลาย

จากนั้นพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปยัง **“เมืองลิ้”** (อำเภอลี่ จังหวัดลำพูน) แล้วเสด็จขึ้นบนภูเขา ลูกหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำ แล้วประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นหมากขุนใหญ่ 7 กำมือ มีชาวละแวกผู้นั้นไปปากกลับมาเห็นพระพุทธเจ้าประทับนั่งอยู่ ได้กราบนมัสการแล้วกล่าวว่า ต้นไม้ต้นนี้ชื่อว่า **“ไม้หมากขุน”** ละแวกผู้นั้นได้ขึ้นเด็ดเอาหมากขุนลงมาถวายพระพุทธเจ้า 1 ผล พระพุทธเจ้าเสวยแล้วก็เสด็จไปประทับนั่งเหนือหินก้อนหนึ่งกว้าง 2 ศอก ยาว 4 ศอก มีฤาษีรูปหนึ่งชื่อว่า **“อดุลฤาษี”** เป็นชาวละแวกทมิฬ บวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าแห่งนั้น ทราบข่าวการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ก็ได้มากราบอาราธนาและอัญเชิญให้ประทับพักอยู่ที่นี้เสียก่อน แล้วฤาษีก็ไปบอกชาวละแวกทั้งหลาย 70 หลังคาเรือน ให้นำข้าวและอาหารมาหุงต้มในห้วยแห่งหนึ่ง แล้วนำมาถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงรับและเสวยแล้วทำนายว่า ต่อไปภายหน้าห้วยนี้จะได้อีกชื่อว่า **“ห้วยต้มบุญ”** จะเป็นที่ตั้งของศาสนา พระอรหันต์และเจ้าโศกราชก็ทรงกราบทูลขอพระเกศาธาตุ พระพุทธองค์เห็นว่าสถานที่นี้

เป็นบ้านเล็กเมืองน้อยหากคนเอาใจใส่รักษาพระเกศาธาตุไม่ได้ ประการหนึ่งไม่มีถ้ำที่จะเก็บรักษาพระเกศาธาตุ ด้วยเหตุนี้จึงไม่เหมาะที่จะประทานพระเกศาธาตุเอาไว้ พระพุทธองค์จึงทรงเหยียบรอยพระพุทธบาทลงบนก้อนหินที่พระพุทธองค์ประทับนั่งนั้นไว้แทน เพื่อเป็นที่กราบไหว้สักการบูชา (พระพุทธบาทห้วยต้ม บ้านห้วยต้ม ตำบลนาทราย อำเภอเถลิง จังหวัดลำพูน)

ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างไปประมาณ 2,500 วา ทรงพบหินรูปเต่าก้อนหนึ่ง ประทับนั่งบนหินก้อนนั้น มีลว่ะผู้หนึ่งกลับมาจากป่า ได้นำเอาผลหมากราก 3 ผลมาถวายแด่พระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงรับแล้วเสวยและแบ่งให้กับพระอรหันต์กับพระเจ้าโศกมหาราชด้วย แล้วทรงทำนายว่าห้วยแห่งนี้จะชื่อว่า “ห้วยแม่หาด”

ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ไกลไปอีกประมาณ ห้าวัน ทรงพบพระอัสสชิเถระลูกของชาวทมิฬอยู่ในป่าที่นั่น เมื่อพระอัสสชิเห็นพระพุทธเจ้าก็เข้าไปอาราธนากราบไหว้ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นประทับบนก้อนหินก้อนหนึ่งที่มีความสูงประมาณหน้าแข้งของพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าอยากเสวยน้ำจึงตรัสถามว่ามีน้ำหรือไม่ พระอัสสชิบอกว่าพระอินทร์ได้เนรมิตบ่อน้ำไว้ให้พระอัสสชิ 1 บ่อ เมื่อพระอินทร์รู้ดังนั้นแล้วจึงไปดักมาถวาย แต่พระพุทธเจ้ากลับนำน้ำนั้นมาล้างพระบาท ส่วนพระอัสสชิบอกชาวลว่ะ 70 หลังคาเรือนให้ทราบว่ามีพระพุทธเจ้าเสด็จมา ชาวลว่ะเหล่านั้นก็เกิดความปีติยินดี และได้เตรียมข้าวปลาอาหารมาถวาย ปรากฏว่ามีข้าวเหลือมาก พระอินทร์จึงเนรมิตบาตรหิน 2 บาตรมาใส่ไว้ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงทำนายว่าควรตั้งศาสนาไว้ ณ ที่แห่งนี้ พระอรหันต์และพระเจ้าโศกมหาราชก็ได้ทูลขอพระเกศาธาตุ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าหมู่บ้านแห่งนี้เป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ประกอบกับหินก็มีแต่หินก้อนเล็ก ๆ แม้แต่หินที่พระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ก็ยังคงก้อนเล็ก ถ้ำที่จะใช้บรรจุพระเกศาธาตุก็ไม่มี หากคนดูแลรักษายาก ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่เหนือหินทองคำก้อนหนึ่ง

อตุลฤทัยที่ได้ติดตามพระพุทธเจ้ามาด้วยนั้น ได้กราบทูลถามว่า ตนเองนั้นบวชเป็นฤาษีแล้วแต่ยังไม่บรรลุนิพพานเสียที จึงจะขอบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าก็ทรงบวชให้เป็นเอหิภิกขุชื่อว่า “อตุลเถระ” แล้วก็ทรงสอนกรรมฐานให้ รวมทั้งพระอัสสชิด้วย พร้อมกับตรัสสั่งว่าให้อยู่ปฏิบัติธรรมและรักษารอยพระพุทธบาทนี้ไว้ เมื่อบรรลุธรรมแล้วค่อยติดตามไปทางทิศตะวันตก

จากนั้นพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปในทางทิศตะวันตก ไกลไปประมาณ 10,000 วา ถึงแม่น้ำปิง แล้วเสด็จขึ้นสู่ “ดอยผาเรือ” ทรงตรัสถามพระเจ้าโศกมหาราชว่าผาเรือนี้มีความเป็นมาอย่างไร พระเจ้าโศกก็ทูลว่า นานมาแล้วมีพระยาองค์หนึ่งชื่อ “สิงสุ” พายเรือมาจากทางทิศตะวันตกถึงที่นี่แล้วน้ำเกิดแห้ง เรือเลยเกยตื้น พระยาสิงสุเดินทางต่อไม่ได้ จึงทิ้งเรือไว้ที่นี่ และ

ได้เสด็จไปทางบกจนกระทั่งถึงแก่อนิจกรรม เวลาผ่านไปนานแสนนานจนเรือทองคำกลายเป็นผาเรือไป อยู่ที่ยังเขาทองคำแห่งนี้ เขาผู้นี้เลยได้ชื่อว่า “คอยผาค่า” เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเช่นนั้น ก็ได้เล็งเห็นเป็นญาณในอนาคตว่า พระยาสิงสุผู้นี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต จึงประทับรอยพระพุทธบาทไว้เหนือผาเรือนี้ เพื่อเป็นบุญแก่พระยาสิงสุ แล้วประทับนั่งเหนือแท่นทองคำกลางเรือลำนั้น

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติมาโปรดโลก ลัวะผู้หนึ่งเป็นขุนชื่อว่า “ขุนแสนทอง” เป็นพญาของลัวะทั้งหลายในอาณาบริเวณนี้ เป็นมิตรกับโยคีผู้หนึ่งซึ่งอยู่เมืองผาลิ โยคีรูปนี้มีร่างกายสูงได้ 8 ศอก มีกำลังเท่าช้างสาร 7 ตัว เหตุว่าได้กินน้ำบ้ำเข้าไป โยคีรูปนี้เกิดมาตั้งแต่ศาสนาพระพุทธเจ้ากกุสันธะ เมื่อพระพุทธเจ้ากกุสันธะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ก็กินน้ำบ้ำนั้นอีก เลยมีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระพุทธเจ้าโกนาคมนะเสด็จมาโปรดโลกและเสด็จดับขันธปรินิพพานไป มันก็กินน้ำบ้ำหาร้อยน้ำนั้นอีก ก็มีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระพุทธเจ้ากัสสปะจนเสด็จดับขันธปรินิพพานไป มันก็กินน้ำบ้ำหาร้อยน้ำนั้นอีก เลยมีอายุยืนยาวมาถึงสมัยพระพุทธเจ้าโคตมะ ขุนลัวะแสนทองผูกมิตรกับโยคีรูปนี้ เพื่อให้โยคีมาสร้างสมบัติสิ่งของให้แก่ตน

จากหัวเรือคอยผาเรือไปทางทิศตะวันตกประมาณ 10 วา มีถ้ำแห่งหนึ่งงามยิ่งนัก เป็นรูโค้งเข้าไป กว้างเท่าวิหารใหญ่หลังหนึ่ง โยคีรูปนี้อยู่ที่ปากถ้ำนี้ ส่วนในถ้ำมีพระอรหันต์รูปหนึ่งชื่อว่า “จุนทเถร” เป็นลูกชาวเมืองจันรา อยู่วิเวกภาวนาในถ้ำนั้นใช้เวลาวางจารคัมภีร์ที่เป็นพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าได้เป็นจำนวนมาก โยคีรูปนั้นสร้างหีบทองคำ 7 ใบ ใส่คัมภีร์ไว้ที่ในสุดของถ้ำทำเป็น 3 ชั้น ราบเรียบเข้าไป 3 วา สูงขึ้นไปอีก 3 วา กลับราบเรียบเข้าไปอีก 3 วา ชั้นล่างนั้นเป็นที่อยู่ของพระจุนทเถรภาวนา ชั้นกลางเป็นที่อยู่ของโยคี และโยคีสร้างเจดีย์ทองคำสูง 7 ศอก นับแต่เจดีย์ทองคำเข้าไป 3 ศอก สร้างพระพุทธรูปทองคำไว้ 3 องค์ แต่ละองค์สูง 1 คืบ ต่อจากหลังพระพุทธรูปทองคำเข้าไป 3 ศอก สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์องค์หนึ่งยาว 3 ศอก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ชั้นบนสร้างเป็นแท่นทองคำ 7 แท่น เพื่อวางหีบพระคัมภีร์ไตรปิฎกทั้ง 7 หีบที่พระจุนเถรได้จารไว้ ต่อจากนั้นก็หล่อฆ้องทองคำไว้ 1 ใบ ปากกว้าง 20 วา โดยใช้ทองคำไปหนึ่งล้านหนึ่งหมื่น แขนวไว้ที่ประตูขึ้นตรงไปถึงพระเจดีย์ ฆ้องนี้จะดังได้ต้องใช้เทวดาถึง 2 องค์ ถ้าใช้คนต้องใช้ถึง 10 คนในการตี เทวดายังติบฐาพระพุทธเจ้าทุกวันพระตอนเที่ยงคืน จะได้ยินเสียงดังคล้ายเสียงแมงพู่บินอยู่ในถ้ำ

เมื่อท่านจุนทเถรยังมีชีวิตอยู่ พระภิกษุหรือนักปราชญ์ทั้งหลาย ถ้าประสงค์จะศึกษาเล่าเรียนก็มาขอยืมคัมภีร์หนังสือของท่านจุนทเถรเอาไปศึกษาเล่าเรียนได้ เพราะเหตุว่าพระอรหันต์เขียนเป็นที่ถูกต้องยิ่งนัก เมื่อท่านจุนทเถรจะนิพพาน ท่านได้เก็บรวบรวมใส่หีบทองคำไว้เหมือนเดิม แล้วจึงนิพพานในถ้ำแห่งนั้น ต่อจากนั้นขุนแสนทองก็นิมนต์โยคีรูปนั้นอยู่เฝ้ารักษา

ที่ผาเรือ กาลครั้งนั้นพระโยคีก็ออกมาจากถ้ำเข้ามาถวาทกราบไหว้พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ตรัสถามว่าทำไมถึงมาอยู่ที่นี่ โยคีก็กราบทูลว่าจุนทเถร พระอรหันต์องค์ที่เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้ามาจารคัมภีร์พระไตรปิฎกของพระพุทธองค์เอาไว้ในถ้ำแห่งนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สร้างพระเจดีย์ทองคำสูง 7 สอก พระพุทธรูปทองคำ 3 องค์ สร้างพระพุทธไสยาสน์ยาว 3 สอก และสร้างห้องทองคำ 1 ใบ กว้าง 2 วา พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุโมทนา

ถั่วทั้งหลายต่างก็พากันมากราบไหว้พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็เสด็จลุกจากที่ประทับ ทรงเหยียบพระบาทเบื้องขวาไว้ที่แท่นผาค่า ที่พระพุทธองค์ประทับนั่งในเรือทองคำนั้นแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จขึ้นสู่คอดยผาเรือ พระอินทร์ก็ถือฉัตรกั้นพระพุทธองค์ ขุนแสนทองเห็นเช่นนั้น ก็บังเกิดความโสมนัส จึงไปเอาเง็กคำ (สัปทนทองคำ) มาตั้งให้พระพุทธองค์แต่ไม่ทัน จึงวิ่งตามพระพุทธเจ้ามาทันที่ยอดคอดยแห่งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงประทับนั่งเหนือยอดคอดยแห่งนี้ ขุนแสนทองก็กั้นสัปทนทองคำถวายพระพุทธองค์อยู่ด้านเหนือเฉียงตะวันตก ส่วนพระอินทร์ทรงถือฉัตรกั้นพระพุทธองค์อยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ มีพระอรหันต์และพระเจ้าอโศกราชนั่งอยู่เป็นบริวาร พระเจ้าอโศกราชทอดพระเนตรดูรอบ ๆ แล้วทรงเห็นสถานที่นั้นงดงามยิ่ง จึงกราบทูลขอพระเกศาธาตุ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าศาสนาน่าจะพอจะรุ่งเรืองได้ คนทั้งหลายจะชวนกันมากราบไหว้สักการบูชาเป็นอันมาก ทรงประทานพระเกศาธาตุแก่พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกราช พระเจ้าอโศกราชจึงตัดกระบอกไม้ไผ่รวกทำเป็นผอบใส่พระเกศาธาตุ แล้วเอาใส่ในผอบทองคำใหญ่ 7 กำมือ ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ในบริเวณที่มีถ้ำอยู่ที่ไหนบ้าง พระพุทธองค์ตรัสว่ามีอยู่ในภูเขาลูกนี้ “จุนทเถร” เป็นลูกชาวเมืองกุฉินาราม อยู่บริเวณที่ผาแห่งนี้ นิพพานไปก่อนหน้าที่พระพุทธเจ้าเข้ามาถึง หีบคัมภีร์คำสั่งสอนของตถาคต 7 หีบก็อยู่ในถ้ำนี้ พระพุทธเจ้าจึงให้นำเอาพระเกศาธาตุไปบรรจุไว้ พระอรหันต์ พระเจ้าอโศกราชร่วมกับพระอินทร์อัญเชิญพระเกศาธาตุลงไป จากยอดเขานับลงไป 100 วา ก็พบปากถ้ำ เห็นโยคีคนนั้น แล้วก็เข้าไปในถ้ำ พบพระเจดีย์ทองคำ เห็นห้องทองคำที่โยคีสร้างไว้ ก็ขึ้นไปชั้นบนอันเป็นที่เก็บหีบพระคัมภีร์ไตรปิฎก ก็วางผอบพระเกศาธาตุไว้เหนือแท่นทองคำใกล้กับหีบพระไตรปิฎกนั้น

นับแต่ยอดเขาลงมาถึงปากถ้ำระยะทาง 100 วา กับ 1 สอก นับแต่ปากน้ำเข้าถึงพระเกศาธาตุ ระยะทาง 400 วา ที่ประตูถ้ำนั้นมีไม้หกกอนหนึ่ง เมื่อเวลาใบไม้ร่วงจะร่วงไปทางทิศตะวันออก ตั้งเทวดา 5 องค์ ชื่อ “เทวดาทวาร” เฝ้ารักษาไว้ พระอินทร์ทรงเนรมิตยันต์จักรผันป้องกันไว้ทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออกที่ปล่องด้านบนของถ้ำ ในถ้ำนั้นจะต้องข้ามแม่น้ำลึกถึงคอ เมื่อข้ามน้ำนั้นแล้วไปตามช่องถ้ำไกลประมาณ 400 วา จะออกมาถึงปากถ้ำอีกที่หนึ่งต้องข้ามน้ำ แล้วไปตามช่องถ้ำอีกไกลประมาณ 800 วา จึงจะโผล่ที่ช่องอากาศของถ้ำ สร้างรูปยักษ์ 2 คนไว้บรรจุทองคำไว้ในท้องยักษ์คนละหนึ่งแสนทองคำ ใช้แก้วปัทมราคเป็นดวงตาของยักษ์ทั้ง 2 คน

ที่หน้าผากหุ้มด้วยแผ่นทองคำ มีมือถือพระขรรค์ ให้เฝ้ารักษาอยู่ซ้ายขวาของประตู ได้ชื่อว่า “ยักษ์ทวาร” เมื่อทุกอย่างสำเร็จเรียบร้อยแล้ว จึงพากันกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ขอดเขา พระพุทธองค์ตรัสให้นำธาตุกระดูกหน้าผากด้านซ้ายมาประดิษฐานไว้ที่นี่เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว เพื่อเป็นที่กราบไหว้แก่คนและเทวดาทั้งหลาย เสมือนว่าพระพุทธองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ พระพุทธเจ้าทำนายต่อไปว่าสถานที่อยู่ทางทิศตะวันออกนี้ ต่อไปจะเป็นเมืองชื่อว่า “เมืองอตุลนคร” เมืองนี้จะเป็นที่อยู่ของคนและนักบวชผู้มีบุญเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะเป็นผู้รักษาพระธาตุและ หีบทองคำสำหรับใส่พระไตรปิฎก เมืองนี้จะรุ่งเรืองด้วยพระรัตนตรัย อุดมด้วยพระเถรานุเถระ ตั้งอยู่ในสรวงคัมภีร์เสมอกันทุกองค์ เทวดาจะนำพระธาตุออกมาให้คนและเทวดาทั้งหลายได้ ลักการะบูชา พระบรมสารีริกธาตุกระดูกหน้าผากฝ่ายซ้ายของพระพุทธเจ้าจะนำความสุข 3 ประการมาให้คนและเทวดาเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทำนายว่าต่อไปในภายภาคหน้า ภูเขาภูนี้จะได้ ชื่อว่า “ดอยเก็ง” เพราะเมื่อพระพุทธเจ้ามาถึงที่นี่ ลัวะทั้งหลายต่างกางสัปทน “เก็ง” (บัง กัน) ให้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนลัวะทั้งหลาย อันมีขุนแสนทอง เป็นผู้นำ พวกเขาได้นำโภชนาอาหารมาถวายพระพุทธองค์ทุกวัน

ส่วนพระอัสสชิเถระ และพระอตุลเถระที่พระพุทธเจ้ารับสั่งให้อยู่ปฏิบัติรักษา “พระบาท ผาน้อย” นั้น ได้เจริญภาวนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก็ชวนกันเหาะเหินเดินอากาศติดตามหาพระพุทธเจ้า แล้วมาพบพระพุทธองค์ที่ดอยเก็ง พระเถระทั้งสองก็กราบทูลว่าได้บรรลุธรรมแล้ว พระพุทธเจ้าก็ตรัสให้ทั้งสองกลับไปอยู่รักษาพระบาทผาน้อย ซึ่งเหมือนว่าได้อยู่อยู่ปฏิบัติรักษาพระพุทธร องค์ทุกวัน พระเถระทั้งสองรูปก็ถวายอำลาพระพุทธเจ้ากลับไปสู่ผาน้อย แต่พออยู่ปฏิบัติรักษาพระพุทธร บาทได้เพียง 3 วัน ก็ถึงแก่นิพพานไปในวันเดียวกันทั้งสองรูป คนและเทวดาทั้งหลายมาร่วม ฌาปนกิจพระเถระทั้งสอง แต่ไฟก็ไม่ไหม้สรีระสังขาร พระอินทร์ที่ตามเสด็จพระพุทธเจ้า ในเวลานั้น ขึ้นไปบนสวรรค์แล้วประทับนั่งบนแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ก็รู้สึกร้อนรุ่ม รำคาญ จึงเสด็จทิพยเนตรดู ก็รู้ว่าท่านอัสสชิเถระและท่านอตุลเถระนิพพานไปแล้ว คนทั้งหลาย พร้อมกันฌาปนกิจ แต่ไฟก็ไม่ไหม้สรีระร่างกายของท่าน พระอินทร์จึงเหาะไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ที่เชิงดอยเก็ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระทั้งสองรูปนั้นต้องรอพระศรีอริยเมตไตรย์มาฌาปนกิจเท่านั้น พระอินทร์ได้ฟังเช่นนั้นแล้วก็เนรมิตโลงหินกับเตียงหิน 2 ชุด เพื่อบรรจุสรีระของพระอัสสชิเถระ และพระอตุลเถระ แล้วนำไปไว้ในถ้ำทองภูเขา “ถ้ำพระบาทผาน้อย” เมื่อพระอริยเมตไตรย์มาตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จะทรงมาฌาปนกิจสรีระของพระเถระทั้งสอง

พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ดอยเก็งได้นาน 7 วัน ก็เสด็จลงจากยอดภูเขาภูนั้น แล้วเสด็จ ไปตามชายป่าแห่งหนึ่ง เสด็จลงสู่แม่น้ำปิง แล้วเสด็จเลียบไปตามฝั่งขึ้นไปทางทิศเหนือ เป็นระยะทางประมาณ 10,000 วา พบลัวะคนหนึ่งกำลังสร้างระหัดวิดน้ำขึ้นในน้ำปลั่งอยู่ พอเห็น

พระพุทธเจ้าเสด็จมา ลัวะผู้หนึ่งก็รีบเอาผ้าโพกศีรษะออกมาเช็ดพระบาทของพระพุทธองค์แล้วเอาโพกหัวตามเดิม เมื่อเอาผ้าเช็ดพระบาทแล้วผ้าผืนนั้นก็กลายเป็นทองคำไปทั้งผืน ก็บังเกิดความยินดีจึงกราบทูลขออาราธนาขนิมัตติให้พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นั่นก่อน พระพุทธเจ้าก็เสด็จประทับเหนือภูเขาลูกหนึ่งทางทิศตะวันตกของบ้านลัวะนั้น ลัวะผู้หนึ่งก็รีบไปหุงข้าวทำอาหารอย่างละ 2 หม้อ คือข้าว 2 หม้อ แกง 2 หม้อ ข้าวและแครงอย่างละ 2 หม้อนั้นก็กลับกลายเป็นข้าวทิพย์และแครงทิพย์ เมื่อพระพุทธองค์เสวยแล้ว ข้าวและแครงก็เหลือ แม้ว่าจะแบ่งให้พระอรหันต์ทั้งหลายก็ยังเหลือ พระเจ้าอโศกราชจึงแนะนำให้ลัวะผู้หนึ่งสมาทานเอาศีลจากพระพุทธเจ้า ลัวะผู้หนึ่งก็เข้ามากราบสมาทานศีล 5 จากพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็ทรงประทานให้ เมื่อลัวะผู้หนึ่งรับศีลแล้วก็กลับบ้านของตน เมื่อถึงเรือนกลับพบว่าของทุกสิ่งกลับกลายเป็นทองคำไปหมด ก็เกิดปีติและตั้งปณิธานว่าจะรักษาศีลของพระพุทธเจ้าไปตลอดชีวิต พระพุทธองค์ทรงทำนายว่าเมื่อเสด็จมาถึงที่นี่ พบลัวะกำลังทำระหัดวิดน้ำขึ้นในน้ำ เมื่อถามแล้วลัวะผู้หนึ่งตอบว่า “สถานที่นี้ น้ำที่ใช้ทำนาแห้งหอด จึงต้องทำระหัดวิดน้ำ” ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะได้ชื่อว่า “เมืองหอดน้ำ” (หอด แปลว่า แห้งแล้ง โหยหิว) (ปัจจุบัน คือ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่) เมื่อพระพุทธเจ้าพยากรณ์จบแล้ว พระอรหันต์ทั้งหลายและพระเจ้าอโศกมหาราชจึงกราบทูลขอพระเกศาธาตุ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ให้ไว้เพราะเห็นว่าไม่มีถ้ำ แล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จไปตามฝั่งแม่น้ำปิงขึ้นไปทางทิศเหนือไกลประมาณ 1,000 วา ก็ทรงพบหินก้อนหนึ่งรูปร่างเหมือนเต่า พระพุทธองค์ก็ทรงประทับนั่งเหนือหินก้อนนั้น ในกาลนั้นมีพญานาคตนหนึ่งออกมากราบพระพุทธเจ้า เมื่อนั้นพระอรหันต์ พระเจ้าอโศกราช และพญานาค ก็ช่วยกันกราบทูลขอเกศาพระธาตุ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ให้ไว้อีกเช่นกัน เพราะเห็นว่าไม่มีถ้ำสำหรับเก็บรักษา พระอรหันต์ พระเจ้าอโศกราชและพญานาคจึงขอให้ประทานรอยพระพุทธบาทแทน เมื่อกราบทูลแล้วพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปประทับรอยพระพุทธบาทไว้เหนือหินก้อนนั้น มีรอยลึกประมาณ 4 ฝ่ามือในแนวตะแคง เพื่อให้เป็นที่สักการะบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย ณ ที่นี้

ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปทางทิศเหนือตามแม่น้ำปิง ไกลได้ 15,000 วา ทรงพบพญานาคตนหนึ่งมีใจกล้าแข็งหยาบกระด้าง มันเห็นพระพุทธองค์มันก็คิดจะทำร้ายพระพุทธองค์ จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์บันดาลให้มันยกกายไม่ขึ้น มันจึงรู้ว่า เป็นพระพุทธเจ้า และได้กราบขอความกรุณาจากพระพุทธเจ้าด้วยความอ่อนน้อม พระองค์ก็ทรงกลายอิทธิฤทธิ์ให้พญานาค พญานาคตัวนั้นนำเอาอาสนะมาปูให้พระพุทธเจ้าประทับนั่งเหนือหินก้อนหนึ่ง ซึ่งกว้าง 4 ศอก ยาว 8 ศอก แล้วนำเอาอาหารมาถวาย พระพุทธเจ้าเสวยไม่ได้ พญานาคก็บันดาลให้น้ำพุ่งออกมาจากแผ่นดิน พร้อมทั้งขันทองคำบรรจุน้ำ แล้วนำไปถวายแก่พระพุทธเจ้าให้ได้เสวย เมื่อเสวยแล้ว พญานาคก็สมาทานเบญจศีล พระพุทธองค์ก็ทรงประทานให้ พญานาคเกิดศรัทธาอันมาก จึงควักเอาดวงตา

ทั้ง 2 ข้างถวายพระพุทธรองค์ แล้วกางเป็นร่มให้ถวายด้วย พญานาคกราบพูลชอรอยพระพุทธรบาท พระพุทธรเจ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออกแล้วทำนายว่าเมืองนี้จะได้ชื่อว่า “มหานคร” แล้ว พระพุทธรองค์ก็เสด็จลุกขึ้น ทรงเหยียบรอยพระบาทไว้เหนือหินก้อนนั้น พญานาคก็ถวายอำลา พระพุทธรเจ้ากลับไปสู่เมืองนาค ด้วยอานิสงส์ที่ได้ถวายดวงตาเป็นทานแก่พระพุทธรเจ้า ทำให้ พญานาคก็มีดวงตาทิพย์ที่แจ่มใสยิ่งกว่าเดิม

นอกจากนี้ในการวิจัยครั้งนี้พบว่า มีตำนานท้องถิ่นเรื่องต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหรือ อ้างอิงกับตำนานพระเจ้าเลียบโลกปรากฏอยู่ด้วยอีกจำนวนหนึ่ง ดังเรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้

ตำนานพระธาตุเมืองสร้อย

พระปานิกร ชัยยะเสน (สัมภพณ, 20 เมษายน 2563) ได้เล่าว่าในประเทศไทย มีพระบรม สารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ 23 แห่ง มีรอยพระพุทธรบาท 10 แห่ง และได้เล่าถึงตำนานพระธาตุ เมืองสร้อยว่า เมื่อพระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้ได้นาน 35 พรรษา พระชนมายุ 70 พรรษา ได้รำพึงในกุฏิ เมื่อยามใกล้รุ่งว่า หากพระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว จะอธิษฐานขอยพระพุทธรสรีระ เป็น 3 ประการ เพื่อให้คนและเทวดาได้กราบไหว้ เหมือนดังว่าพระศาสดาเจ้านั้นยังมีพระชนม์ชีพอยู่ เพราะอายุของพระพุทธรองค์เหลือน้อยนัก คนและสัตว์ทั้งหลายยังไม่ทันได้กราบไหว้ทั่วถึง พระพุทธรเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ที่ได้นิพพานไปแล้วและได้อธิษฐานพระเกศา พระธาตุ หรือรอยพระ พุทธรบาทไว้ที่ใด พระพุทธรเจ้าก็จะทรงอธิษฐานทำนายไปยังที่นั้น

ก่อนออกพรรษาพระพุทธรองค์พร้อมด้วยพระอรหันต์ 4 รูป คือ โสกะ อะนุตตะระ รัตตะ และอะนันทา นอกจากนี้มีพระอินทร์เป็นผู้ถือบังสุริย และพระเจ้าอโศกราช ผู้ครองเมืองกุสินารา ตามเสด็จไปเป็นอุบาสกอุปฐาก ถือไม้เท้า รองเท้าถวายในครั้งนี้ด้วย พระพุทธรเจ้าออกจากป่าเข ะวันอาราม เมื่อแรม 1 ค่ำ เดือน 11 โดยเสด็จไปโปรดคน สัตว์ และเทวดาตามเมืองต่าง ๆ พระพุทธรเจ้าได้เสด็จโปรดคนทั้งหลายจนเสด็จมาถึงหมู่บ้านชาวลัวะ 20 ครั้วเรือน เมื่อตอนใกล้เที่ยง ชาวลัวะเหล่านั้นได้ออกมาต้อนรับมัสการพระพุทธรเจ้า และได้อาราธนาให้อยู่ที่นี้ก่อน เพื่อให้ ชาวลัวะได้สร้างน้ำถวาย เพราะเห็นว่าพระพุทธรองค์ทรงร้อนและเหนื่อย ขณะนั้นพระพุทธรเจ้า ก็ทรงประทับยืนบนก้อนหินอันราบเรียบซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านลัวะนั้น ทรงเทศนาสั่งสอน ชาวลัวะ และเหล่าเทวดา พระอินทร์ พระพรหมให้บรรลุดังสุข 3 ประการ ได้แก่ สุขในเมืองฟ้า ดั่งพระอินทราชา สุขในเมืองคนดั่งพระเจ้าจักรพรรดิ และสุขในเมืองแก้ว ซึ่งหมายถึงนิพพาน บรรดาลัวะ อินทร์ พรหม ต่างก็ตักเอาน้ำทิพย์มาสรงพระพุทธรองค์ ครั้นสร้างน้ำแล้ว ชาวลัวะ เหล่านั้นก็เอางานทองคำไปตักน้ำที่น้ำบ่อซึ่งมีทางแก่งมาถวายให้เสวย เมื่อพระพุทธรเจ้าเสวยแล้ว ก็ทรงทำนายว่าในอนาคตกาลพระพุทธรศาสนาจะมาเจริญที่นี้ และที่นี้จะชื่อว่า “แก่งจ้าง” (จ้าง ในภาษาล้านนามีความหมายว่า จืด) อันมีที่มาจากน้ำที่พวกลัวะถวายนั่นจืดและเย็น

จากนั้นพระพุทธเจ้าก็เสด็จตามริมฝั่งแม่น้ำปิง ขึ้นบนภูเขาทางทิศตะวันตกที่มีลักษณะ
 สันฐานเป็นหลังคาเต๋าไปสู่แม่น้ำปิง เขาภูเขานี้ห่างจากแม่น้ำปิง 300 วา ทางทิศเหนือและทิศใต้
 มีลำห้วยขนานอยู่ มีทางลงไปสู่ถ้ำแห่งหนึ่งทางทิศตะวันตกที่สุดห้วยบก (ห้วยที่ไม่มีน้ำ) แห่งนั้น
 ใกล้กันนั้นมีต้นหมากขุนใหญ่ 8 กำ สูง 70 ศอก ชาวละโว้จำนวนมากต่างมาต้อนรับพระพุทธเจ้า
 มีชาวลัวะคนหนึ่งกลับมาจากป่าก็ได้ถวายน้ำผึ้งกระบอกหนึ่ง และปิ่นขึ้นเอามะขุนลูกใหญ่
 ขนาด 7 กำ ถวายพระพุทธเจ้าให้เสวยพร้อมกับน้ำผึ้ง เมื่อเสวยแล้วก็ได้อาเปลี่ยนมะขุนกับกระบอก
 น้ำผึ้งนั้นขว้างไปทางภูเขาทางทิศตะวันตก ทำให้เกิดหนองรวกที่มีรสหวานและดินรสาดีร้อย
 พระพุทธเจ้าชมว่าภูเขาภูเขานี้งามมาก พระอรหันต์ทั้ง 4 พระองค์ พระอินทร์ พระเจ้าอโศกราช และ
 บรรดาชาวลัวะได้ขอถวารถกรรมของพระพุทธเจ้าเพื่อให้คนและเทวดาทั้งหลายกราบไหว้บูชา
 ทรงประทานพระเกศาธาตุมาเส้นหนึ่ง ยื่นให้แก่พระอรหันต์ พระอรหันต์ยื่นให้พระอินทร์กับพระ
 เจ้าอโศกราช พระเจ้าอโศกราชรับไว้แล้วนำมาใส่ผอบทองคำขนาดใหญ่ 8 กำ แล้วขุดดินลง
 เล็กน้อย ต่อจากนั้นพระอินทร์ได้อธิษฐานดลบันดาลให้เป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยมลึก 52 ศอก กว้าง
 12 ศอก เอาหินใส่ลงไปเป็นฐานรองรับ ลัวะทั้งหลายต่างนำของบูชาใส่ลงไป พระอินทร์เนรมิต
 ยันต์จักรผันไว้ทั้งสี่ด้านแล้วถมดิน พระพุทธเจ้าทำนายว่าหากพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
 ให้นำพระอัฐิธาตุของแชนซ้ายมาบรรจุไว้ร่วมกับพระเกศาธาตุนี้ เพื่อให้ผู้คนได้กราบไหว้เสมือนว่า
 พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่

พระพุทธองค์เสด็จลงจากหลังภูเขาภูเขานั้น ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 50 วา ถึงถ้ำที่สุด
 ห้วยบก มีเสือโคร่งตัวหนึ่งออกมาแล้วคุกเข่าน้อมนมัสการ พระพุทธเจ้าทำนายว่า เมื่อพระองค์
 ทรงเสด็จปรินิพพานแล้ว ศาสนาจะมารุ่งเรืองที่เมืองนี้ และตรงนี้จะชื่อว่า “ถ้ำเสือ” และด้วยเดช
 แห่งพระเกศาธาตุจะทำให้ห้วยบกนี้มีน้ำ ควรนำน้ำนี้ไปสรงพระเกศาธาตุ ต่อจากนั้นเสด็จผ่าน
 ปากถ้ำเสือไปทางทิศเหนือประมาณ 700 วา มีต้นไม้อยู่ 7 ต้นมาสมกันอยู่ มีหินผามาก พระพุทธเจ้า
 ได้ประทับรอยพระบาทลงบนหินก้อนหนึ่ง กว้าง 7 ศอก ขณะนั้นมีชาวลัวะผู้หนึ่งกลับมาจากป่า
 ถึงบ้านและได้เก็บดอกสร้อยมาด้วย แต่ก็ไม่ทันได้กราบนมัสการพระพุทธเจ้า จึงได้ถามชาวลัวะ
 ทั้งหมดว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปทางใด ชาวลัวะเหล่านั้นต่างก็บอกว่าไปทางทิศเหนือ ลัวะทั้งหลาย
 เหล่านั้นรีบพากันติดตามนำเอาดอกสร้อยไปถวายพระพุทธเจ้า ณ ตรงที่พระพุทธเจ้าได้ประทับ
 รอยพระพุทธรูปนั้น พระพุทธเจ้าได้ทำนายว่าเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
 เมืองนี้จะมีศาสนามาตั้งที่นี่ และจะได้ชื่อว่า “เมืองสร้อย” จะมีความเจริญรุ่งเรืองในพระพุทธ-
 ศาสนา วัฒนธรรม และวัตถุต่าง ๆ เป็นอย่างมาก พระเกศาธาตุที่อยู่ ณ ที่นี้จะปรากฏรุ่งเรือง
 เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงได้ 700 ปี พระภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีบุญญาบารมีผู้มีใจอ่อนน้อม
 จะเดินทางมากราบไหว้บูชาพระเกศาธาตุนี้สืบไปเหมือนดังเช่นพระพุทธองค์ยังมีชีวิตอยู่

ใครที่ได้มากราบไหว้พระเกศาธาตุนี้จะเป็นอานิสงส์ที่นับประมาณไม่ได้เลยทีเดียว ปัจจุบัน วัดพระธาตุแก่งสร้อย ตั้งอยู่ในเขตอำเภอสามเงา จังหวัดตาก การเดินทางไปต้องไปโดยทางเรือ เท่านั้น

ตำนานพระธาตุคอยเก้ง

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ในพระองค์แล้ว พระองค์ได้เสด็จเทศนาโปรดมวลมนุษย ในแคว้นต่าง ๆ และได้เสด็จจนมาถึงเขาลูกหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนว่าจะขวางกั้น (เก้ง) แม่น้ำปิงเอาไว้ พระพุทธองค์ทรงเหน็ดเหนื่อยและไม่สบายมาก จึงต้องประทับเสวยที่นี้ พระอินทร์ทราบเรื่องจึงลง มาจากสวรรค์ พร้อมกับนำพิณวิเศษมาตีบรรเลงเป็นพุทธบูชา ครั้งแรกขึ้นสายจนถึง เสี่ยงนั้น ไม่ไผ่เพราะ ครั้งที่สองกลายสายจนหย่อนยาน เสี่ยงก็ไม่ไผ่เพราะอีก ครั้งที่สามขึ้นสายใหม่แต่พอดี เสี่ยงก็ไม่ไผ่เพราะ อาการของพระพุทธเจ้าก็ดีขึ้น เมื่อเห็นอาการของพระพุทธองค์ค่อยทุเลาลง พระอินทร์ก็ได้กราบทูลให้ประทับอยู่ที่นี้ก่อน พร้อมกับสั่งให้โยคีสี่คนนำเอาทองคำมาให้ช่างทองตี “เก้งคำ” (ฉัตรทองคำ) ที่ “บ้านข้งคำ” ต่อมาเรียกสั้นลงว่า “บ้านข้ง” ไปกันบังแดดให้ ภูเขาลูกนี้ จึงชื่อว่า “คอยเก้ง” เนื่องจากพระพุทธเจ้าทรงอาพาธ พระอินทร์จึงถวายสมอทิพย์ 3 ผล เป็นพุทธโอสถ เมื่อพระองค์ฉันแล้ว ทรงนำเอาเมล็ดสมอทิพย์นั้นไปปลูกไว้ทางทิศตะวันตกของ คอยเก้งประมาณ 3 กิโลเมตร ต้นสมอทิพย์ทั้ง 3 ต้นนี้จะขึ้นรอบ ๆ บ่อน้ำทิพย์ ถ้าผู้ใดพบและ ได้กินผลสมอนั้น เชื่อว่าจะหายจากโรคภัยไข้เจ็บ และมีอายุยืน (มา ทาเล่, คำแดง ไทยใหม่, อินสม ไวสุ, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2563)

ตำนานพระพุทธรูปทางวิ ลำนวนที่ 1

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จเสวยโลกมาถึงแถบลุ่มน้ำปิง และได้ประทับพักอยู่ที่แห่งหนึ่ง มีชาวลัวะกลุ่มหนึ่งนำพัดมาพัดถวาย บริเวณท้องที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับพักนั้น จึงชื่อว่า “ย้งวี” (ย้ง หมายถึง พัก, วิ หมายถึง พัด) ต่อมาเพี้ยนเสียงเป็น “ยางวี” ขณะนั้นมีชาวลัวะผู้ศรัทธา ในพระพุทธศาสนาได้นำผลหมากก่อนถวาย เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยแล้วก็ได้โยนเปลือกหมากก่อนลง ในลำห้วยห้วยหนึ่ง เปลือกหมากก่อนนั้นไหลไปตามลำห้วย พระพุทธเจ้าทรงทำนายว่าตามลำห้วยนี้ จะมีผู้คนมาตั้งชุมชนอยู่ และพระพุทธศาสนาจะเจริญขึ้นที่นี้ ห้วยนี้จึงชื่อว่า “ห้วยก้อ” และต่อมา ได้เพี้ยนเสียงเป็น “ห้วยก้อ” ปัจจุบันนี้เรียกว่า “ห้วยแม่ก้อ” ซึ่งเป็นลำห้วยที่ไหลผ่านกลางชุมชน บ้านก้อ (สายชล ปินดาแสน, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2563)

ตำนานพระพุทธรูปทางวิ ลำนวนที่ 2

อีกสำนวนหนึ่งเล่าว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาจากเมืองท่าสร้อย แล้วมาประทับพักที่ ลานหินแห่งหนึ่ง มีเหล่าชาวลัวะเอาพัดมาพัดถวาย และมีชาวลัวะอีกกลุ่มหนึ่งได้เอาเปลือกไม้ก้อ ที่ใช้กินกับหมากมาถวาย พระพุทธองค์จึงเทศนาโปรดชาวลัวะเหล่านั้นและได้ประทานรอยพระ

พุทธบาทให้ จึงเรียกชื่อสถานที่นี้ตามเหตุการณ์ดังกล่าวว่า “**พระพุทธบาทยั้งวี**” ส่วนเปลือกไม้
ก่อนที่พระพุทธองค์นั้นไม่หมด ก็กองอยู่ที่เขาลูกหนึ่ง ต่อมาเรียกว่า “**คอยก่อ**” ภายหลังได้เพี้ยนเสียง
มาเป็น “**คอยก่อ**” ลำห้วยที่ไหลจากภูเขาแห่งนี้จึงเรียกว่า “**ห้วยก่อ**” กลายเป็นที่มาของชื่อชุมชน
ซึ่งตั้งอยู่ริมลำห้วยนี้คือ “**บ้านก่อ**” (พระปานิกร ชัยยะเสน, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2563)

ตำนานห้วยอะระหันตำ

ห้วยอะระหันตำ เป็นลำห้วยที่ไหลลงสู่แม่น้ำปิงได้บ้านก่อไปไม่มากนัก ตามตำนานเล่าว่า
ในสมัยพระกัศสปมหาพระพุทธเจ้า สมเด็จพระพุทธองค์ได้เสด็จผ่าน “**ห้วยอะระหันตำ**” ที่ห้วยนี้
มีถ้ำ ก่อนหน้านั้นภายในถ้ำนี้มีพระพุทธรูปต่าง ๆ และพระธรรมคัมภีร์อยู่เป็นจำนวนมาก ผู้ใดอยาก
ค้นคว้าตำนานหรือพระธรรมโบราณต่าง ๆ ก็ขึ้นไปหาได้จากที่นี่เสมอ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึง
ปากห้วยแม่ก่อก็เป็นเวลาจวนจะค่ำแล้ว จึงประทับนอนที่หน้าผาแห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกว่า “**ผาพระ
เจ้านอน**” อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงเป็นเขาสูงเนินขึ้นไป เมื่อมองดูแล้วจะคล้ายพระพุทธร-
ไสยาสน์ประดิษฐานอยู่โดยหันพระเศียรลงใต้ พระบาททั้งคู่ทอดเหยียดไปทางเหนือ มองเห็น
เป็นสีแดง ๆ ชัดเจน องค์ไม่ใหญ่มากเท่าไรนัก (เลิศ เศรษฐินทร์, จันทร ไทยใหม่, บุญเรือง กิตติวรนาถ,
สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2563)

ตำนานบ้านมีดกา

เหนือขึ้นไปจากผาพระเจ้านอนผ่านบ้านก่อท่า บ้านหาดหยวก (เดิม) เข้าสู่เขตอำเภอ
คอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ จะมีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีตำนานเล่าว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติ
เป็นพญากาเผือก พระองค์ทรงบำเพ็ญพรตปกครองบริวารอย่างเป็นสุข ต่อมาทรงทราบว่า
พระมหากัศสปะเสด็จจาริกมาเพื่อโปรดสัตว์ ด้วยความปลื้มปิติในสพระธรรม พญากาเผือก
พร้อมทั้งบริวารได้พากันบินขึ้นมารับเสด็จพระมหากัศสปะ พอดีเป็นเวลาพลบค่ำ จึงแวะพัก
ที่หมู่บ้านแห่งนี้ พอรุ่งเช้าจึงออกเดินทางต่อไป ด้วยเหตุนี้หมู่บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า “**บ้านมีดกา**” หรือ
ชาวบ้านบางคนเรียกว่า “**บ้านแม่กา**” (เลิศ เศรษฐินทร์, แสน มะโน, จันทร มหานิล, สัมภาษณ์,
25 มีนาคม 2563)

ตำนานคอยเต่า

สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จเทศนาเผยแผ่พระธรรมโปรดคนและสัตว์น้อยใหญ่
ตลอดจนเทวดาตามพื้นที่ต่าง ๆ จนกระทั่งได้เสด็จผ่านมาถึงดินแดนแถบนี้ และประทับแรม
สั่งสอนประชาชน ณ สถานที่ที่เป็นเนินเล็ก ๆ ใต้ร่มไม้ใหญ่ เมื่อชาวบ้านทราบข่าวการเสด็จมาโปรด
ต่างก็มีความปีติยินดีกันเป็นอันมาก ต่างพากันจัดเตรียมภัตตาหารมาถวาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรง
รับบิณฑบาต แล้วสังเกตเห็นว่าสิ่งของที่ชาวบ้านนำมาถวายนั้นมี “มะเดื่อ” (แดงโม) จำนวนมาก
เป็นพิเศษ พระพุทธองค์จึงทรงทำนายว่า ดินแดนแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร

ต่อไปภายหน้าจะเจริญรุ่งเรืองเป็นบ้านเมืองชื่อว่า “ดอนเต้า” นานวันเข้าก็เพี้ยนไปเป็น “ดอยเต่า” (ผิด แสนยอด, ปัน วันหลี่, คำ มหานิล, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2563)

ตำนานเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

ตำนานประเภทนี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติของชาวบ้าน เช่น เรื่องผีสาว วิญญาณ เทวดา นางฟ้า อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์บางอย่างที่ไม่ได้เกิดในชีวิตประจำวัน เป็นต้น ผู้วิจัยได้สำรวจพบตำนานประเภทนี้ทั้งหมด 10 เรื่อง ดังจะได้นำเสนอตำนานแต่ละเรื่อง ดังต่อไปนี้

ตำนานวังตอน

ก่อนหน้านี สมัยที่ยังไม่มีเขื่อนภูมิพล หากใครจะเดินทางท่องเที่ยวล่องแก่งแม่น้ำปิง ก็ต้องมาลงแพที่บ้านหน้าแก หรือบ้านนาแก อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ เพราะที่บ้านหน้าแกนี้ เป็นเสมือนจุดเตรียมความพร้อมของเรือแพที่จะผ่านแก่งต่าง ๆ ในแม่น้ำปิงตั้งแต่แก่งแรกคือ “แก่งป้อก” ไปจนถึงแก่งสุดท้ายในเขตอำเภอสางเา จังหวัดตากคือ “แก่งส้มป่อย” (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1, 2474, น. 9 – 11)

เมื่อเลยจากบ้านหน้าแกมาไม่นานนัก จะเจอรังน้ำลึกกับหน้าผาใหญ่ โกลันนั้นมีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง เมื่อโกลันขึ้นปีใหม่ ชาวบ้านจำนวนมากต่างพากันไปจับปลาตามแก่งและวังน้ำลึกได้ปลาจำนวนมาก ถึงเวลาบ่ายปรากฏว่าจับได้ “ปลากังเือก” ขนาดใหญ่ ทุกคนจึงพากันฉ้อนจับเป็นที่มาของชื่อ “วังตอน” หรือ “วังต่อน”

เมื่อจับปลากังเือกตัวนั้นขึ้นมาได้ชาวบ้านได้ช่วยกันทุบและแทงปลานั้นจนตาย ทุกคนที่มาจับปลาในวันนั้นจะได้ส่วนแบ่งเนื้อปลา ชาวบ้านต่างเอาไปแจกจ่ายกันและปรุงอาหารกินกันในครอบครัว บางคนก็นำไปถวายพระ มีเพียงนางแม่ยายคนเดียวที่ไม่ได้ เพราะอยู่ตัวคนเดียว ไม่มีครอบครัว จึงไม่ได้รับส่วนแบ่งเนื้อปลา กระทั่งไม่มีใครเรียกไปกินด้วยหรือแบ่งให้กินเลย

เมื่อถึงวันขึ้นปีใหม่ ผู้คนต่างทำกิจกรรมต่าง ๆ กันอย่างสนุกสนาน พอถึงเวลาบ่ายพายุลูกพัดมาอย่างแรง ฝนตกฟ้าร้องแต่ไม่นานนักก็สงบลง และในตอนกลางคืนขณะที่ทุกคนกำลังหลับอยู่นั้น ฝนก็ได้ตกลงมาอย่างหนักอีกครั้งหนึ่ง ฟ้าแลบฟ้าร้องเสียงดังสนั่นหวั่นไหวจนรุ่งเช้า

รุ่งขึ้นนางแม่ยายตื่นขึ้นมาเห็นแต่เวียงน้ำอันกว้างใหญ่ไพศาล หมู่บ้านที่เคยอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุขเป็นเวลานาน ได้พังทลายยุบจมลงไปในน้ำหมดสิ้น คงเหลือแต่บ้านของนางหลังเดียวที่กลายเป็นเนินตั้งอยู่กลางน้ำ นางได้ขายข้าวของแล้วนำเงินมาสร้างวัดขึ้น วัดนี้อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง ตั้งอยู่บนเนินเป็นที่ราบเรียบบริเวณกว้างรูปวงกลม คล้ายกับกระดิ่ง เรียกว่า “วัดดั่ง” ซึ่งได้กลายเป็นวัดร้างในเวลาต่อมา ส่วนหมู่บ้านมีชื่อว่า “บ้านหล่มน้อย” ตั้งอยู่ติดกับลำน้ำปิง เชื่อกันว่าวังตอน จมยุบไม่มากนัก และ “บ้านหล่มหลวง” ก็ตั้งแต่เขตติดต่อบ้านหล่มน้อย

จึงถึงเกาะผีบ้าได้ล่องหายไปจนหมดสิ้น แต่ปัจจุบันนี้ทั้งวังตอน บ้านหล่มน้อย และบ้านหล่มหลวง ได้จมน้ำหายไปพร้อมกับการเปิดใช้เขื่อนภูมิพลไปแล้ว

ในสมัยก่อนเวลาเรือแพขึ้นล่องผ่านวังตอน น้ำจะลึกมากถ่อไม่ถึง และจะมองเห็นปากถ้ำ โผล่สูงพ้นน้ำ กระแสน้ำไหลเชี่ยวเข้าไปแล้ววนปั่นป่วน เป็นที่น่ากลัวของชาวเรืออย่างมาก ว่ากันว่า ถ้ำวังตอนนี้จะทะลุไปยังบ้านหนองบัวคำที่อยู่เชิงคอยเก็ง พอสมัยหลัง ๆ น้ำที่วังตอนเริ่มสงบลง แต่ก็ยังเป็นวังน้ำลึก เป็นที่น่ากลัวของชาวเรืออยู่ เพราะที่นี้มีผีร้ายที่คอยจะทำลายเรือแพที่ขึ้นล่องไป หากไม่ทำการเลี้ยงหรือเซ่นสรวง โดยมากมักจะทำให้เรือล่มหรือเป็นอันตราย พอเรือแพล่องมาถึงวังตอน พวกผีจะพายเรือทวนน้ำขึ้นมา และบอกสั่งพวกชาวเรือว่า “หากขึ้นมาจากกรุงเทพ ฯ ขอช่วยซื้อผ้าแพร ผ้าไหม หรือปิ่น ลานใส่หูผากด้วย” ดังนั้น เรือแพทุก ๆ ลำที่ล่องผ่านก็จะต้องตะโกนบอกดัง ๆ ว่า หากกลับมาจะซื้อของมาฝาก และขอให้การเดินทางปลอดภัย เรือแพบางลำที่ไม่ปฏิบัติตาม หรือเรือลำใดที่ทำจากไม้สองนาง (ไม้ต้นเดียวแต่แยกเป็นแขนงออกเป็นสองลำข้างบน) เมื่อมาถึงที่นี่เรือจะไหลเข้าน้ำวนแล้วจมหายลงไป ทะลุไปออกกลางหนองบัวคำ หรือเรือลำใดไม่ปฏิบัติตามคำสัญญา พวกผีจะแล่นเรือขึ้นมา แล้วตรงเข้าลุ่มเรือแพนั้นเสีย ทำให้ผู้คนตาย ข้าวของเสียหาย และได้รับอันตราย คนเรือจึงเกรงกลัวผีวังตอนนี้มาก

เรื่องราวของผีวังตอนเป็นที่เลื่องลือ หวาดกลัวยิ่งนัก ต่อมาเมื่ออาจารย์ที่เก่งกล้าทางเวทมนตร์คาถา ล่องเรือผ่านมา เมื่อเรือผ่านวังตอนก็มีผีพายเรือเข้ามาหา แล้วสั่งว่า “หากขึ้นมาจากกรุงเทพ ฯ ขอซื้อผ้าไหม ผ้าแพร และปิ่นลานมาฝากด้วยนะ” อาจารย์ผู้นั้นก็รับปาก หลังจากนั้นจากลับอาจารย์ผู้นั้นผ่านวังตอนไปโดยไม่ได้ทำอะไร ผีจึงพายเรือมาทวงถาม อาจารย์คนนั้นหัวเราะบอกว่าไม่ให้ แล้วทำทนายว่าถ้าอยากได้ก็ติดตามมาเอา เมื่อได้ยินเช่นนี้ผีจึงโกรธมาก มันคว้าเรือของมันทันที บันดาลให้กระแสน้ำปั่นป่วน และกลายร่างเป็นเงือกใหญ่ ตรงเข้าหนุนเรือหมายจะคว่ำเรือให้อับปาง คนเรือรีบถ่อหนีขึ้นไป ผีร้ายก็ติดตามติดจนถึงวังน้ำแห่งหนึ่งเหนือผาวิ้งงูได้สบแจ่มเงือกเอหาหงัดหัวเรือไว้แน่น อาจารย์จึงเสกควายทองแดงโยนลงน้ำ กระแสน้ำปั่นป่วนเกิดเป็นควายทองแดงตัวใหญ่ ปีศาจร้ายถูกควายทองแดงขวิดเจ็บสาหัส เลือดไหลนองจนแม่น้ำปิงเป็นสีแดงไปหมด วังน้ำแห่งนั้นจึงเรียกว่า “วังแดง” ในที่สุดผีร้ายจึงถูกปราบ นับแต่นั้นวังตอนก็ได้สงบเงียบเป็นต้นมา ปัจจุบันวังตอนและวังแดงได้จมน้ำหายไปอยู่ใต้แม่น้ำปิงเรียบร้อยแล้ว (เลิศ เศษอินทร์, คำ วันหลี่, ทา ตุ่นผั้น, ทา มหานิล, ตุ่น ตุ่นผั้น, สัมภาษณ์, 30 มีนาคม 2563)

ตำนานหนองบัวคำ

บ้านหนองบัวคำแต่เดิมนั้นตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ไปประมาณ 16 กิโลเมตร มีคอยเก็งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านตำนานเรื่องพระนางจามเทวีระบุว่าหนองบัวคำ เกิดขึ้นจากการที่ช่างที่ติดตามพระนางจามเทวีได้ขุดเอาดิน

มาเผาเพื่อสร้างวัดดังกล่าวจนเกิดหนองลึกขนาดใหญ่ และที่หนองบัวคำก็มีตำนานเล่าขานกันว่า ที่หนองบัวคำมีดอกบัวพิเศษซึ่งเป็นดอกบัวทองคำอยู่เป็นจำนวนมาก วันหนึ่งมีหญิงสาวชื่อนางบัวคำได้พายเรือไปเก็บดอกบัว นางเห็นดอกบัวคำก็รู้สึกอยากได้ แต่ก็ไม่สามารถพายเรือเข้าไปได้ เพราะมีหญ้าน้ำขึ้นหนาที่ขวางอยู่ นางจึงใช้มีดฟันจนพายเรือเข้าไปได้ นางจอดเรือและเอื้อมไปเก็บดอกบัวคำ แต่ก็ไม่สามารถเด็ดได้เพราะก้านบัวนั้นเหนียวและแข็งมาก ทำให้ต้องชะโงกตัวออกไปหัก ขณะที่กำลังหักดอกบัวอยู่นั้น ช้างน้ำที่อาศัยอยู่ใต้หนองน้ำนั้นขึ้นมา มันใช้งาแทงดอกบัวคำนั้นทันที นางบัวคำซึ่งอยู่บนเรือได้ถูกแทงและพลัดตกลงไปในน้ำและจมนหายไป โดยไม่มีใครได้พบนางอีกเลย

ต่อมาในปีหนึ่งหนองบัวคำซึ่งไม่เคยแห้งเลยได้แห้งลง ชาวบ้านต่างพากันลงไปจับปลา และจับได้ปลาเค้าเผือกขนาดใหญ่มากตัวหนึ่ง แต่ปลานี้มีรูปร่างประหลาด คือ มีเต้านมสองเต้า คล้ายกับนมผู้หญิง ชาวบ้านได้แบ่งเนื้อปลาแจกจ่ายกันกินไปทั่วหมู่บ้าน ไม่กี่วันต่อมาได้เกิดแผ่นดินไหวรุนแรง จนแผ่นดินทรุดหมู่บ้านนี้จมนหายไปกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ เว้นแต่บ้านของนางแม่มายเพียงหลังเดียวที่ยังคงอยู่เหมือนเดิม เพราะนางไม่ได้กินเนื้อปลาเค้าเผือกนั้น

ที่หนองบัวคำจะมีเรือชะล่า (เรือที่ขุดจากไม้ซุง) อยู่ลำหนึ่ง ยาวประมาณ 20 วา นาน ๆ ชาวบ้านจะพบ การพบแต่ละครั้งจะพบอยู่คนละที่กัน บ้างก็พบอยู่ทางเหนือ บ้างก็พบอยู่ทางใต้ คนหาปลาเคยเล่าว่า บางคืนเขาออกไปปักเบ็ดก็เห็นเงาตะกุ่ม ๆ เป็นรูปร่างคน เดินฝ่าเหยียบกอไม้ กอหญ้าลงไปกลางหนอง บ้างก็ว่าเคยเห็นแสงสว่างลุกโชติช่วงอยู่กลางหนอง หลายครั้งก็ได้ยินเสียงคนคุยกันอยู่ริมหนองบ้าง กลางหนองบ้าง แต่ไม่เคยมองเห็นใครเลย

เชื่อกันว่าหนองบัวคำนี้มีถ้ำทะลุไปมาระหว่างวังตอน เพราะสมัยก่อนนั้นพ่อค้าที่ล่องเรือค้าขาย ล่องเรือที่ทำมาจากไม้สองนางมาจอดพักที่หน้าถ้ำวังตอน ขณะที่ทุกคนหลับปรากฏว่าเรือได้ลอคถ้ำวังตอนมาทะลุออกที่หนองบัวคำ เรือลำนี้ไปเล่นเล่นในหนองบัวคำจนใกล้รุ่ง ก็ลอคถ้ำกลับมายังวังตอนเหมือนเดิม พวกพ่อค้าตื่นขึ้นมาก็รู้สึกแปลกใจที่บนเรือมีจอแหนติดอยู่มากมาย ทางทิศตะวันตกของหนองบัวคำ มีภูเขาสูงหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายกับเรือ ชาวบ้านจะเรียกว่า “คอยเรือ” ใกล้ ๆ กันจะมีหินผาคล้ายกับหลักผูกเรือ สูงประมาณ 5 เมตร ซึ่งเรียกว่า “ผาหลักเรือ” ว่ากันว่าเจ้าของบัวทองคำนั้นจะเอาเรือมาผูกไว้กับหลักหินนี้ เพื่อไปเก็บดอกบัวทองคำ เมื่อได้มาก็จะเล่นเรือกลับไป (กล ศรีวิชัย, คำ จันสุ, คำ วันหลี่, ทา ตุ่นผั้น, ทา มหานิด, ตัน ตุ่นผั้น, สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2563)

ตำนานช้างน้ำ

ช้างน้ำเป็นเรื่องที่โจษจันเล่าขานกันอยู่มากในกลุ่มน้ำปิง ประกาญจน์ ดันน์ไพรัช ได้เขียนลงในวารสารแผนกไม้สักขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ฉบับปีที่ 1 เล่มที่ 4 วันที่ 31 มกราคม 2506

สรุปได้ว่า ช้างน้ำเป็นสัตว์กึ่งนิยายกึ่งความจริง กึ่งปีศาจกึ่งสัตว์น้ำ ปรากฏในภาคเหนือของประเทศ ไทย ประเทศพม่า ประเทศลาว และประเทศกัมพูชาเท่านั้น ช้างน้ำมีลักษณะเหมือนช้างแต่ตัวเล็กกว่า มีพิษอยู่ที่งา อาศัยอยู่ในวังน้ำลึก เป็นศัตรูที่ร้ายกาจของช้างบก ถ้าบริเวณใดเป็นที่อยู่ของช้างน้ำ ช้างบกจะไม่กล้าลงน้ำตรงนั้นเลย และมีเพียงช้างบกเท่านั้นที่จะรู้ว่าตรงไหนมีช้างน้ำอยู่ ประกายจน์ ตันน์ไพรัช ได้เล่าต่อไปว่าตนเองมีประสบการณ์เกี่ยวกับช้างน้ำถึงสองครั้ง

ครั้งแรกเมื่อตอนไปสำรวจป่าไม้ในแม่น้ำปิงบริเวณปากห้วยแม่ต้น เมื่อประมาณ ปีพุทธศักราช 2483 ชาวบ้านทอดแหได้สัตว์ประหลาดตัวหนึ่งมา มีลักษณะเหมือนลูกช้างเป็นตัวผู้ ความสูงราว ๆ 6 นิ้วฟุต ไม่มีขน หนังมีสีดำมอ ๆ บางแห่งเหี่ยวยุ่น ซึ่งตอนแรกเข้าใจว่าเป็นลูกช้างที่แม่ช้างแท้งออกมา ช้างน้ำที่เห็นนั้นมีบาดแผลฉกรรจ์และมีเลือดสด ๆ ไหลออกจากบาดแผล เนื่องจากชาวบ้านได้ใช้ระเบิด ๆ ปลายบริเวณนั้น ส่วนหางของช้างนั้นได้หลุดหายไป ชาวบ้านบอกว่ามันคือช้างน้ำ

ส่วนครั้งที่สองกล่าวว่าได้พบรูปถ่ายจากหนังสือพิมพ์รายวันต่างประเทศฉบับหนึ่ง เนื้อข่าวเขียนว่ามีช้างน้ำสูงราว ๆ 3 นิ้วฟุต มีงาจนทั้งสองข้าง มันเอางามาแทงช้างเลี้ยงของชาวบ้านขณะที่ลงไปอาบน้ำในแม่น้ำสาละวิน งาช้างน้ำติดอยู่กับช้างตัวนั้นขึ้นมาบนบก ทำให้มันตายทั้งคู่ ต่อมาทางการพม่าได้นำซากช้างน้ำนั้นไปดองไว้แสดงในพิพิธภัณฑ์ และช้างน้ำตัวนี้ก็ได้ถูกขโมยไป

ตามคำบอกเล่ากล่าวว่าช้างน้ำมีชุกชุมในแม่น้ำสาละวิน ส่วนแม่น้ำปิงจะพบในวังน้ำลึกต่าง ๆ ได้แก่ 1) ตั้งแต่สบห้วยฮ่อมป่าดไปจนถึงสบห้วยมะหนูน 2) วังสิงห์ 3) สบตัน 4) วังช้าง ประกายจน์ สันนิษฐานว่าในแม่น้ำอื่น ๆ เช่นแม่น้ำวัง ยม น่าน ก็อาจจะมีเช่นกัน พิษของช้างน้ำที่ว่าร้ายแรงมากนั้น คือ คนเราแม้แต่สัมผัสศัสตราของมันก็ตายทันที ส่วนหญิงตั้งครรภ์ เมื่อเผลอไปถูกช้างน้ำเข้าแล้ว ลูกในท้องก็จะแท้งออกมาทันทีเช่นกัน งาของช้างน้ำหากได้ทำพิธีปลุกเสกจะมีฤทธิ์มาก สามารถปราบช้างตกมันได้ ประกายจน์ได้เล่าประสบการณ์ของตนเองว่า ช้างของบริษัทที่ตนเองทำงานอยู่ได้ตกมันทำลายข้าวของ หัวหน้าป่าไม้ไปตามควาญช้างมา ควาญช้างคนนั้นได้ทำพิธีใช้งาช้างน้ำที่มีถุงดักหุ้มอยู่ แกว่งไปมาในขันน้ำขมิ้นส้มป่อยพร้อมกับว่าคาถาไปพลางพอช้างตกมันเชือกนั้นมาใกล้เขตรั่วป่าไม้ ควาญจึงสาดน้ำมันคั้นไปที่หัวช้าง ช้างร้องออกมาเหมือนกับว่าเจ็บปวดอย่างมาก แล้ววิ่งเตลิดเข้าป่าไป งาของช้างน้ำนอกจากจะใช้ป้องกันอันตรายจากเขี้ยวของสัตว์ร้ายได้แล้ว ยังสามารถพยากรณ์อนาคตของผู้เป็นเจ้าของได้อีกด้วย กล่าวคือ ถ้าหากชีวิตช่วงใดจะรุ่งเรือง งาช้างน้ำนั้นก็จะแวววาวสุกใส ตรงกันข้าม ถ้าหากงาช้างน้ำนั้นหม่นหมองก็จะบ่งบอกว่าเจ้าของจะมีเคราะห์ร้ายหรืออุปสรรคในชีวิต

ตำนานเรือแม่ขาว

ในสมัยก่อนการเดินทางค้าขายระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ ต้องมีเรือแม่ปะ อย่างน้อย 2 ลำจึงจะล่องได้ เพราะเวลาขึ้นแก่งลูกถ่อจะต้องใช้กำลังชักลากถึง 16 คน ครั้งหนึ่งมีเรือล่องจากเชียงใหม่ไปกรุงเทพฯ 3 ลำ มีเรือลำหนึ่ง เมื่อตกเย็นน้ำจะเข้าเรือทุกครั้ง เมื่อตรวจดูก็ไม่พบว่า มีรอยรั่วแต่อย่างใด ลูกถ่อนึกขึ้นได้จึงถามนายท้ายว่า เรือลำนี้มีชื่อแล้วหรือยัง นายท้ายบอกว่าเรือลำนี้เพิ่งชื่อมาไม่กี่วัน และไม่รู้ด้วยว่าเรือจะต้องมีชื่อ นายท้ายจึงนำรูปเทียนมาทำพิธีเช่นสรวงแม่ย่านางเรือ พร้อมกับตั้งชื่อตามลักษณะรูปร่างของเรือที่ใหญ่แบนและกินน้ำตื้นว่า “แม่ขาว” แล้วบอกกล่าวขอให้เรือแม่ขาวช่วยคุ้มครองรักษา ให้การเดินทางปลอดภัย หากกลับบ้านจะมีมรดกสู่ขวัญ นับตั้งแต่นั้นมาเรือลำนั้นก็ไม่มีรั่วอีกเลย เมื่อกลับจากการเดินทางนายท้ายก็จัดแจงเช่นสรวงเรือแม่ขาวด้วย หัวหมู ค่ายขาวค่ายแดง ดอกไม้รูปเทียน พอเสร็จพิธีก็นำค่ายขาวค่ายแดงนั้นผูกหัวเรือ (กล ศรวิชัย, คำ จันสุ, ผัด แสนยอด, เลิศ เตชะอินทร์, คำ วันหลี, สัมภาษณ์, 21 มีนาคม 2563)

ตำนานเกี่ยวกับการเกิดสถานที่

ตำนานประเภทนี้ เป็นเรื่องเล่าที่มุ่งอธิบายการเกิดขึ้นของสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง โดยมากแล้วจะเป็นหน้าผาที่มีความแปลกปลาดเป็นรูปทรงต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นตามสภาพภูมิศาสตร์ โดยทั่วไป แต่คนในท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงได้ผสมผสานจินตนาการกับความคิด ความเชื่อของตนจนเกิดเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสถานที่นั้นขึ้นมา

จากการสำรวจรวบรวมข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงตั้งแต่อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ จนถึงอำเภอสามเงา จังหวัดตาก ปรากฏว่าผู้วิจัยพบตำนานเกี่ยวกับการเกิดสถานที่มากที่สุด แม้ว่าข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้จะขาดสัมพันธ์ภาพต่อกันบ้าง เพราะข้อมูลเก็บรวบรวมได้มาจากการสัมภาษณ์ผู้คนหลายคน และค้นคว้าเพิ่มเติมหลายแหล่ง และหลายสำนวน แต่ผู้วิจัยก็ได้สังเคราะห์ตำนานแต่ละเรื่องที่เก็บรวบรวมมา แล้วเขียนให้เป็นเรื่องต่อเนื่องสัมพันธ์กันดังจะได้นำเสนอต่อไปนี้

ตำนานปู่ยายท้ายลึก

“ปู่ยายท้ายลึก” หรือ “ปู่ยายค่ายลึก” เป็นชายชาวลัวะรูปร่างสูงใหญ่ ผู้มีอาชีพเป็นพรานเบ็ดและพรานป่า ใช้ชีวิตอยู่แถบลุ่มน้ำปิงตลอดชีวิต รูปร่างสูงใหญ่ของปู่ยายท้ายลึกนั้น ว่ากันว่า ส่วนล่างตั้งแต่เอวลงไปมีความขามาก แต่ส่วนบนตั้งแต่เอวขึ้นไปถึงหัวตั้น อาจจะเป็นที่มาของ “ท้ายลึก” ในชื่อก็ได้ บ้างก็มีคนเรียกว่า “ปู่ยายโง้มฟ้า” เพราะเหตุว่ารูปร่างสูงมากถึงก้นเมฆ เวลาขึ้นหรือเดินจะต้องคอยก้มลงตลอด ปู่ยายท้ายลึกยังเป็นคนมีกำลังวังชาแข็งแรงสมกับรูปร่างสูงใหญ่ ชาวบ้านเชื่อว่าปู่ยายท้ายลึกสามารถยกหรือจะผลักภูเขาให้เคลื่อนไปมาได้ นี่คงเป็นสาเหตุ

ที่ทำให้เกิดตำนานต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง โดยเฉพาะตำนานภูเขาน้ำและหน้าผาต่าง ๆ ตำนานปู่ยายท้ายลิกมีดังนี้

ครั้งหนึ่งปู่ยายท้ายลิกได้ยินเสียงไก่ป่าขันก็เกิดอยากได้ จึงเอาไก่ต่อไปต่อ โดยปู่ยายได้เอาไก่ต่อไปไว้ในสุม เพื่อเตรียมจับไก่ป่าที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำปิง ตรงนั้นเรียกว่า “ผาสุมไก่” ริมแม่น้ำปิงแล้วไปแอบซ่อนตัวคอยดูไก่อยู่ที่เมืองลี (อำเภอลี่ จังหวัดลำพูน) ไก่ป่าเมื่อได้ยินเสียงไก่ต่อก็รีบตามมา แต่มันเห็นสุมไก่อันใหญ่โต มันไม่กล้าเข้า คงขี้เขินหากินอยู่ที่ “คอยไก่เขี่ย” (อยู่ในเขตอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่) เมื่อไม่ได้ไก่ป่า ปู่ยายก็คิดว่าเอาเบ็ด มุข (ขวาน) ออกเดินทางไปตามแก่งเพื่อหาปลา เมื่อหาทำเลเหมาะสมได้แล้วก็หยุดพัก เกี้ยวเหยื่อโยนเบ็ดลงในวังลึกที่ “สบก้อ” (บริเวณที่ห้วยแม่ก้อมาสบกับแม่น้ำปิง ที่ตั้งของบ้านก้อมทำในอดีต) ปู่ยายตกปลาได้จำนวนมาก มีปลาเตี๊ยะ (ปลาเทโพ) ตัวหนึ่งตัวโตมากมากินเหยื่อ ปู่ยายยกคันเบ็ดขึ้นเต็มแรง ปลาเทโพหลุดจากขอเบ็ดกระเด็นไปติดหน้าผาตรงวังน้ำสบก้อ เรียกว่า “ผาปลาเตี๊ยะ” ปู่ยายเห็นว่าปลาของตัวเองที่ตกได้หลุดกระเด็นหายไป จึงปักเบ็ดไว้กลายเป็น “ผาคันเบ็ด” เพื่อไปตามหาปลาเทโพตัวนั้น

ในระหว่างนั้นได้มีแมวป่าลายเสือตัวหนึ่งได้กลิ่นคาวปลาของปู่ยายที่ตกได้ทั้งไว้มาขโมยกินไปหลายสิบตัว แมวตัวนั้นยามใจหวนกลับมาขโมยปลาอีก แต่ปู่ยายได้แอบชำเลืองดูอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว จึงใช้ไม้ตีแมวอย่างเต็มแรง แมวกระโจนหนีและบาดเจ็บสาหัส ทำให้มันทนพิษบาดแผลไม่ไหว ไปตายอยู่ที่ “ผาแมว” และเนื่องจากแมวนั้นกินปลาไปเป็นจำนวนมาก หน้าผาที่เป็นตัวแมวจึงมีหินข้อยเหมือนน้ำตาเทียน ว่ากันว่าเป็นน้ำมันปลาที่แมวตัวนั้นกินไปเป็นจำนวนมาก

หลังจากที่ปู่ยายฆ่าแมวตายแล้วก็ได้ยินเสียงหมาป่าวิ่งผ่านมาสองตัว ปู่ยายจึงหยิบเอาขวานออกไล่ล่าหมาป่าทันที หมาป่าตัวแรกถูกขวานฟันที่คอ คอขาดกระเด็น ส่วนตัวที่สองบ่าหน้าวิ่งหนี ปู่ยายเอาขวานขว้างถูกระดูกลั่นหลัง หมาป่าตัวนั้นหลังหักขาดใจตายกลายเป็นภูเขารูปหมาถูกขวานหลังหักนอนคว่ำอยู่ข้างลำน้ำแม่ปิงเห็นชัดเจน จากนั้นปู่ยายก็ไปตามเอาขวานคืน และลากเอาหมาตัวแรกที่ถูกขวานฟันคอขาดมาด้วย แล้วใช้ขวานชำแหละหมาเป็นชิ้น ๆ บริเวณใกล้ ๆ กับผาคันเบ็ด ผานี้เรียกว่า “ผาหมา” และ “ผามัน”

แม้ว่าปู่ยายท้ายลิกจะมีรูปร่างสูงใหญ่ชวนให้น่ากลัว แต่ก็มีใจฝกฝึศรัทธาในพระพุทธศาสนา ดังเช่นตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาที่นี้ ปู่ยายท้ายลิกทราบข่าวการเสด็จมาก็รู้สึกปิติยินดีนัก ปู่ยายได้เปลี่ยนผ้าขาวที่ใช้ห่มตัวปูแล้วนำดอกไม้ปามาวางกองไว้บนผ้าขาวรับเสด็จและถวายเป็นพุทธบูชา ต่อมาเรียกว่า “ผาผ้าขาว” และ “ผาดอกไม้” เมื่อคำลงพระพุทธรองค์ทรงประทับนอนที่ “ผาพระเจ้านอน” ปู่ยายได้หาขี้ผึ้งมาใส่ผางดินแล้วจุดเป็นพุทธบูชาตลอดคืนที่หน้าผาเยื้อง

กันนั้น น้ำตาเทียนได้ไหลหยดย้อยจากผางดินเต็มหน้าผา กลายเป็น “ผาผางประทีป” จากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่อยู่บ้านก้อท่าเล่าว่า ตรงผาผางประทีปมีลายแทงบอกไว้ว่ามีทองคำอยู่ตรงกลางหน้าผา โดยพระพุทธรูปหนึ่งได้แกะลายแทงได้ ขณะที่พระพุทธรูปอื่น ๆ หลับสนิท พระพุทธรูปนี้ได้แอบออกไป แล้วพยายามไต่ตามหน้าผาด้านข้างขึ้นไปจนถึงกลางหน้าผา ซึ่งตรงนั้นมีลักษณะแปลกกว่าที่อื่น ๆ คือ มีเขม่าควันไฟสีดำจับอยู่ พระพุทธรูปจัดการวางสายสิญจน์และทำพิธีอัญเชิญเทวดา บนบานขอเจ้าที่เจ้าทาง แล้วใช้เหล็กกระทิงตรงรอยเขม่าไฟ ก็พบไหบรรจุทองคำอยู่ในโพรงนั้น พระพุทธรูปทำพิธีปลุกเสกขับไล่ผีปิศาจ แล้วรืบนำไหทองคำล่องเรือออกไปทันที ขณะนั้นได้เกิดพายุและฝนตกหนัก ชาวบ้านที่อยู่ละแวกนั้นได้ยินเสียงฆ้องเสียงกลองดังผสมกับเสียงฟ้าร้องฟ้าผ่าตลอดเวลา คิณนั้นน้ำป่าไหลป่าทั่วบริเวณนั้นและไม่มีใครพบเห็นพระพุทธรูปนั้นอีกเลย หลายวันต่อมาชาวบ้านก้อไปหาปลา เห็นช่องโหว่กว้างกลางหน้าผา เมื่อขึ้นไปดูก็พบว่าเหลือแต่ไหที่บรรจุทองคำทั้งอยู่ ส่วนภายในนั้นไม่เหลืออะไรเลย

รุ่งเช้าปู่ยายริบลูกแต่เช้า เพื่อหุงหาอาหารมาถวายพระพุทธเจ้า แต่ไม่มีเตาตั้งหม้อข้าว จึงไปหาก้อนหินมาสามก้อนมาตั้งทำเป็นก้อนเตา หินนี้จึงเรียกว่า “ผาก้อนเตา” ขณะที่ก่อไฟปู่ยายท้ายลิกก็ไปหาวิ (ผัก) มาพัดจนไฟติด หน้าผานั้นก็เลยชื่อว่า “ผาวิ” ขณะที่ก่อไฟอยู่นั้นฝนก็ได้ตกลงมาปรอย ๆ ไฟที่ติดอยู่ก็เริ่มดับลง ทำให้ข้าวที่หุงอยู่ไม่สุก ปู่ยายท้ายลิกจึงไปหากิ่งไม้มาทำเป็นร่มปักตรงหน้าผาหนึ่งเรียกว่า “ผาจ้อง” (ผาร่ม)

นอกจากนี้ยังมีหินผาที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นของปู่ยายท้ายลิกอีก เช่น “ผาคำข้าว” ซึ่งเป็นหินขนาดใหญ่สามก้อน เชื่อว่าเป็นปั้นข้าวของปู่ยายท้ายลิก “ผาหมอน” ที่เชื่อว่าเป็นหมอนของปู่ยายท้ายลิกเช่นกัน “ผามุย” เป็นหินรูปขวานบินเกือบครึ่ง เชื่อว่าเป็นขวานของปู่ยายท้ายลิก ขวานเล่มนี้เองที่ปู่ยายใช้ฟันแมงและหมู นอกจากนี้ยังใช้ถากถางภูเขาเพื่อจะใช้เป็นที่สร้างพระธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุ แต่เผอิญขวานบินเสียก่อนเลยเหวี่ยงทิ้ง กลายเป็นผามุย เป็นต้น (กล ศิริวิชัย, คำ จันสุ, ผัด แสนยอด, เลิศ เตะเชอินทร์, ต้น ต้นฝัน, คำ วันหลี่, มา ทาเล่, ปัน วันหลี่, คำแดง ไทยใหม่, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2563)

ตำนานฮ่อมคำแสน

ตำนานฮ่อมคำแสน เป็นตำนานอันเลื่องชื่อมากรื่องหนึ่งในลุ่มน้ำปิง เป็นเรื่องราวของเจ้าชายเจ้าหญิงชาวลัวะที่เกือบจะสมหวังในความรักได้อภิเษกสมรสกัน แต่ก็มีเหตุการณ์อันไม่คาดคิดเกิดขึ้นเสียก่อน เรื่องฮ่อมคำแสนนี้เป็นนิทานอธิบายภูมินามของสถานที่ในลุ่มน้ำปิง เช่นเดียวกันกับเรื่องปู่ยายท้ายลิก ดังนี้

มินครแห่งหนึ่งตั้งอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำปิงนครแห่งนี้เป็นคนของชาวลัวะ มีพระยาลัวะเป็นผู้ปกครอง ประชาชนอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข พระยาลัวะมีธิดาองค์หนึ่ง มีพระสิริโฉมงดงามยิ่งนัก กิตติศัพท์ของพระธิดาได้เลื่องลือแผ่กระจายไปยังเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง จนทำให้มีผู้มาเยือนเพื่อชมความงามของนางอยู่ตลอด ครั้งหนึ่งมีเจ้าชายผู้เป็นโอรสของเจ้าผู้ครองนครทางใต้ ทรงปลอมตัวร่วมมากับขบวนของราชทูตที่มาเยี่ยมเยียนพระธิดา เพื่อชมความงามว่าสวยตามคำร่ำลือหรือไม่ เมื่อเจ้าชายได้ยลโฉมเจ้าหญิงก็พึงพอใจและพำนักอยู่ในนครนั้นหลายคืน จนกระทั่งเจ้าชายได้พบกับเจ้าหญิงตามลำพัง ทั้งสองเข้าใจและรักใคร่ชอบพอกัน หลังจากนั้นเจ้าชายก็เสด็จกลับเมือง เพื่อให้เสนาอำมาตย์มาลู่ขอตามประเพณี

ครั้นถึงวันที่กำหนดอภิเษกสมรส อันเป็นวันที่ออกพรรษาแล้ว เจ้าชายพร้อมด้วยบริวารได้เสด็จมาโดยทางเรือขึ้นมาจากแม่น้ำปิง เจ้าชายประทับในสำเภาใหญ่ เสนาอำมาตย์ข้าราชการอยู่ในสำเภาลำอื่น ๆ อีกหลายลำ ในขบวนนี้มีขันหมาก อาหารคาวหวาน ฆ้อง กลอง ม่าน หนังสือ และทองคำมุลค่าหนึ่งแสนสำหรับนำมาเป็นสินสอดในครั้งนี้ เมื่อเรือสำเภาเข้าสู่เขตนครลัวะ ประชาชนพลเมืองที่ทราบข่าวต่างมาเฝ้ารับเสด็จอย่างคับคั่ง แม้กระทั่งสิ่งสารพัดก็มาด้วยบนสะพานที่ทอดข้ามสองฝั่งแม่น้ำปิงเต็มไปด้วยผู้คนและสัตว์น้อยใหญ่ เนื่องจากเป็นท้องทุ่งและน้ำเขียวจัด พอเรือพ้นสะพาน น้ำได้ซัดเข้าสำเภาลำใหญ่เสียหลักกระแทกเข้ากับเสาสะพานอย่างเต็มแรง สะพานหักพังลงทันที ทำให้พระยาลัวะ มเหสี พระธิดา เสนาอำมาตย์ ข้าราชการ และบรรดาผู้ที่อยู่บนสะพานนั้นตกลงไปในน้ำ

กระแสน้ำได้พัดพาผู้คนและข้าวของกระจัดกระจาย มเหสีของพระยาลัวะนำเอาแจ็ก (กะทอ) ที่บรรจุเงินแสนสำหรับรับขวัญเจ้าชายพร้อมทั้งส้มไ้ ๓ ๕ ครั้นจะทิ้งแจ็กนางก็รู้สึกเสียดาย จึงจับไว้แน่นไม่ยอมปล่อย พระยาลัวะเป็นห่วงมเหสีมาก เพราะพระนางทรงพระครรภ์ เกรงว่าจะเกิดอันตรายจึงว่ายน้ำตามหา เมื่อพบพระมเหสีกำลังจะจมน้ำโดยมือไม่ยอมปล่อยแจ็ก พระองค์จึงเข้าช่วยแล้วบอกให้พระนางปล่อยแจ็กนั้นเสีย พระยาลัวะช่วยพระมเหสีจนหมดแรง จนสามารถส่งพระนางเข้าฝั่ง และรีบส่งพระนางขึ้นบนพาหนะที่ฝั่งทันที พระยาลัวะจึงถูกกระแสน้ำซัดหลุดลอยออกจากฝั่งปะทะกับแก่งหินที่โผล่ขึ้นออกมาจนได้รับบาดเจ็บ พอกระแสน้ำพัดเข้าวนท้องทุ่ง พระยาลัวะพยายามกระเสือกกระสนเข้าฝั่ง ใช้มือเกาะหน้าผาที่ยื่นล้ำออกมา พยายามเพื่อพักเอาแรง

ในขณะนั้นเอง เรือสำเภาที่ชนสะพานได้ไหลขวางลำประทะกับฝั่งและหิน คนบนเรือต่างพยายามช่วยกันอย่างเต็มความสามารถ แต่เนื่องจากท้องเรือแตก น้ำจึงไหลเข้าเรืออย่างรวดเร็ว เจ้าชายผู้เป็นหัวหน้าควบคุมเรือ สั่งให้คนบนเรือเอาสิ่งของต่าง ๆ ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ในงานอภิเษกสมรสโยนทิ้งลงน้ำเพื่อช่วยให้เรือเบาขึ้น แม้ว่าจะโยนทิ้งของที่บรรทุกมาเกือบหมดแล้ว

ก็ยังไม่สามารถทำให้เรือพ้นจากการอับปางได้ เจ้าชายเรียกพระพี่เลี้ยงคนสนิทให้นำเอาหีบสินสอด ซึ่งเป็นทองคำมูลค่าแสนหนึ่ง ลงเรือเล็กแล้วนำไปซ่อนไว้บนยอดเขาสูงเบื้องหน้า ขณะที่พระพี่เลี้ยงคนสนิทของเจ้าชายนำเอาทองคำลงเรือไปซ่อนยังบนเนินเขาตามคำสั่ง พระยาลัวะกำลังพุงกายเกาะอยู่กับหน้าผา พระองค์มองเห็นเหตุการณ์ทั้งหมด พระองค์มองดูและยิ้มออกมาด้วยความพอใจที่สมบัติที่มีค่ามหาศาลนั้นพ้นจากการจมน้ำ เนื่องจากความเหน็ดเหนื่อยและบอบช้ำอย่างแสนสาหัส พระยาลัวะหมดแรง มือที่เกาะหน้าผาหลุด หัวฟาดกับแก่งหินอย่างแรงจนถึงแก่ความตาย หัวของพระยาลัวะตกติดหุบเขา โดยที่ดวงพระเนตรยังจ้องมองอยู่ที่ฝั่งทองตลอดเวลา ส่วนมเหสีของพระยาลัวะแม้จะพ้นจากอันตรายแล้ว แต่ด้วยความเหน็ดเหนื่อยและบอบช้ำ นางจ้องมองดูแจ็กใส่เงินค่าแสนที่ตนนำมาด้วยความเสียดาย ซึ่งในขณะนี้กระแสน้ำได้ซัดแจ็กนั้น พลิกคว่ำติดกับก้อนหิน ห่างจากแจ็กไปไม่กี่เมตรเป็นกลุ่มไก่อที่นางนำมาได้ลอยติดกับก้อนหินที่ขวางอยู่เช่นกัน เมื่อเห็นทรัพย์สินสมบัติที่นำมายังไม่สูญหายก็รู้สึกเบาใจ แต่ก็เป็นห่วงพระยาลัวะ จึงหันไปมองเห็นว่าพระยาลัวะได้ถึงแก่ความตายแล้ว นางยื่นเส้ราโศกเสียใจน้ำตาไหลอาบหน้า นางยื่นพืงหน้าผาตรอมใจตาย แต่ด้วยความเป็นห่วงเงินแสนที่บรรจุในแจ็ก สายตาของนางจึงยังจ้องดูแจ็กนั้นตลอดเวลา

ด้านพระธิดาของพระยาลัวะ เมื่อสะพานหักนางพลัดตกน้ำ แต่นางยังมีสติอยู่ จึงเกาะเศษไม้ลอยไปตามกระแสน้ำ เจ้าชายอยู่บนเรือสำเภาเห็นเข้าจึงกระโดดลงไปช่วยและพาเข้าฝั่ง เนื่องจากเจ้าหญิงตกใจ ประกอบกับสำลักน้ำ นางจึงหมดสติไป เจ้าชายประคองอุ้มกุ่มันพาคว่ำพาขึ้นเขามุ่งหน้าไปยังนครลัวะ เขาลูกนี้เลยได้ชื่อว่า “ดอยป่าดนาง”

จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ก่อให้เกิดชื่อสถานที่ต่าง ๆ ขึ้น คือ ณ ที่เรือสำเภาชนสะพานหักลงเรียกว่า “ผาข้าว” ส่วนที่กลุ่มไก่อลอยมาติดกับหินกลางน้ำเรียกว่า “ผาสุ่มไก่อ” แจ็กเงินแสนที่คว่ำอยู่เห็นแจ็กทั้งใบนั้นเรียกว่า “ผาแจ็ก” หน้าผาที่มเหสีของพระยาลัวะยื่นจนถึงแก่ความตายเรียกว่า “ผายาลัวะ” หน้าผานี้เมื่อมองดูไกล ๆ แล้วจะมองเห็นเป็นรูปผู้หญิงมีครรภ์ยืนอยู่ก่อนนั้นในฤดูฝนคนที่ล่องเรือผ่านไปมาจะเห็นน้ำไหลออกจากตา เชื่อว่าเป็นน้ำตามหေးของพระยาลัวะ ส่วนหน้าผาที่พระยาลัวะเกาะจนถึงแก่ความตาย โดยหันหน้ามองไปยังช่องเขาเบื้องหน้า หน้าผานี้เรียกว่า “ผากุลวา” และช่องเขาที่พระพี่เลี้ยงคนสนิทนำเอาทองคำไปซ่อนไว้ และพระยาลัวะมองไปนั้นเรียกว่า “อ้อมค่าแสน” ดังนั้นช่องเขาตอนนี้ของแม่น้ำปิงจึงเรียกว่า “อ้อมเงินแสนค่าแสน” ส่วนข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เจ้าชายได้สั่งให้โยนทิ้งลงน้ำไป ได้ลอยไปติดค้างตามหาดตามเกาะตลอดระยะทางทั้งสองฝั่ง ที่ที่ชันหามากลอยไปติดได้กลายเป็นภูเขาสูงขนาดย่อม เรียกว่า “ดอยชันหมาก” กระเพาะหมูกลายเป็น “ดอยปุงหมู” บ้างก็ว่า “ปุมหมู” หาดทรายที่นี้จึงเรียกว่า “หาดปุงหมู” ส่วนเนื้อหมูลอยไปติดอยู่กลายเป็น “ผาหมูผามัน”

เมื่อประชาชนทราบข่าวนี้ก็ร้องไห้เสียใจพากันกลับสู่บ้านของตน เมื่อพบกับคนอื่น ๆ ก็เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ฟัง พวกประชาชนที่กำลังมาต่างก็ร้องไห้ และหันหลังกลับบ้านด้วยความเสียใจที่แม่น้ำแห่งนี้ซึ่งประชาชนต้องมารอข้ามน้ำ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกตรงนี้ว่า **“แก่งป้อก”** (ป้อก หมายถึง กลับ) อันเป็นแก่งแรกของบรรดาแก่งทั้งหลายที่เรือจะล่องผ่านไปตลอดทางที่เดินทางกลับประชาชนรู้สึกเสียใจเป็นอย่างมากเพราะได้สูญเสียเจ้าเมือง ข้าวของที่เตรียมจัดมาให้ในพิธี บูหรีดต่าง ๆ ที่นำมา เมื่อไม่ได้ใช้จึงนำโยนทิ้ง ซึ่งบูหรีเหล่านั้นได้กลายเป็น **“ผามูรี”** (ผามูหรี) พวกคนครัวที่หุงข้าวทำแกงเลี้ยงประชาชน เมื่อทราบเรื่องราวจากประชาชนที่กลับมาต่างหมดแรง เลิกทำและต่างละทิ้งพากันกลับบ้าน เตาหุงข้าวที่ถูกทิ้งไว้เตาแรกไม่ใหญ่นักเรียกว่า **“ผาเตาน้อย”** ส่วนอีกเตามีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ห่างไปไม่ไกลจากผาเตาน้อยมากนัก ตั้งอยู่ทางฝั่งขวามือของแม่น้ำปิงใกล้ ๆ กับร่องน้ำเรียกว่า **“ผาเตา”**

ก่อนที่เจ้าชายจะลงจากเรือไปช่วยเจ้าหญิง พระองค์ได้ตรัสสั่งนายเรือควบคุมประคองเรือไว้ให้ดีที่สุด เนื่องจากกระแสน้ำเชี่ยวจัด ประกอบกับเรือลำเการั่ว น้ำเข้าเรือเรื่อย ๆ นายเรือสั่งให้ลูกเรือโยนสิ่งของลงน้ำไป ตั้งแต่ร้านผืนเล็ก ร้านผืนใหญ่ มุ้ง หนังสือ หีบใส่ของลงไปจนหมดสิ้น สิ่งของต่าง ๆ ได้ล่องลอยถูกกระแสน้ำพัดพาไปติดตามหาดตามเกาะทั่วบริเวณสองฝั่งตลอดระยะทาง ร้านผืนเล็กลอยไปติดอยู่หน้าผาฝั่งขวามือ กลายเป็นหน้าผาขนาดย่อม เรียกว่า **“ผาม่านน้อย”** ส่วนร้านผืนใหญ่ลอยไปติดกับหน้าผาใหญ่ได้ลงไป ตรงนี้เรียกว่า **“ผาม่านหลวง”** ส่วนมุ้งกลองนั้นลอยไปติดอยู่ทางฝั่งซ้าย เรียกว่า **“ผามุ้ง”** ในฤดูน้ำ เวลาเรือผ่านผามุ้ง หากคนถือเอาถ่อหรือพายกระทุ้งจะมีเสียงดังกังวานเหมือนเสียงฆ้อง สำหรับหนังสือนั้นลอยไปติดกับซอกหินซ้อน ๆ กันเป็นชั้น ๆ เรียกว่า **“ผาตั้ง”** หรือ **“ผาหนังสือ”** พวกชาวบ้าน ที่นำหอยกไปด้วยถูกน้ำพัดจนหอยกได้หลุดลอยไปติดอยู่บนหาดหน้าหมู่บ้านแห่งนี้ทางฝั่งขวามือ หมู่บ้านนี้เรียกว่า **“บ้านหาดหอยก”** นอกจากนั้นยังมีสัตว์บางชนิดพลัดตกลงไปตามน้ำ ก็เผลอลอยไปและขึ้นจากน้ำได้ที่บ้านก้อ เรียกว่า **“ผาเต่า”** ส่วนควายนั้นถูกน้ำพัดไปและสิ้นใจติดอยู่ที่หาดทางฝั่งซ้ายมือได้บ้านก้อเช่นกัน เวลาล่องไปจะเห็นหน้าผาขวางอยู่ เมื่อดูใกล้ ๆ จะคล้ายหัวควายหันหน้าเข้าหากัน ตรงนี้เรียกว่า **“ผาควาย”** สำหรับลิงได้เกาะเศษไม้ลอยไป เมื่อน้ำพัดเข้าใกล้หน้าผาแห่งนี้ มันจึงกระโดดเกาะขึ้นไป ตรงนี้มีถ้ำอยู่ด้วย ลิงจึงอยู่อาศัยและแพร่พันธุ์เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อมีผู้ใจบุญได้สร้างวิหารไม้หลังเล็ก ๆ ไว้เป็นพุทธบูชาในถ้ำแห่งนี้ ณ ที่นี้จึงเรียกว่า **“ผาตาวัดดอก”**

แม้ว่าจะโยนข้าวของลงน้ำไปแล้วก็ตาม ก็ไม่ได้ทำให้เรือเบาขึ้น คนบนเรือแต่ละคนต้องทำงานอย่างหนัก ทั้งถ่อทั้งค้ำยันจนสุดแรง หัวเรือบ่ายเบี่ยงหันเหไปตามตามแรงของกระแสน้ำ ขณะที่เรือกำลังล่องไปมาอยู่นั้น นกยูงที่เกาะคูดอยู่บนยอดไม้สูง มันมองเห็นเรือขวางลำและคาดว่าหัวเรือจะต้องฟาดกับก้อนหินที่โผล่พ้นน้ำซึ่งตั้งอยู่กลางน้ำเป็นแน่ ด้วยความเป็นห่วงเกรงว่า

คนบนเรือจะเกิดอันตราย นกยูงจึงตะโกนร้องบอกลูกเรือจนสุดเสียงว่า “ก้ำหัวลง ก้ำหัวลง” (ให้ก้ำหัวลงเร็ว ๆ) ลูกเรือได้ยินคำเตือนที่นกยูงร้องบอกรีบดำดิ่งโดยเร็ว แต่เนื่องจากกำลัง กระแสน้ำมาอย่างแรง จึงไม่สามารถคัดให้หัวล่อตามที่ต้องการได้ กระแสน้ำซัดกลางลำเรือ ลั่นสะท้าน หัวเรือเบนหันหมุนกลับไปทันที ไก่เองกำลังยืนดูอยู่เห็นว่าถ้าลูกเรือขี้ไม่แข็งแรง และไม่รีบดำขึ้นไว้ เรือคงปะทะกับก้อนหินแน่ มันจึงร้องบอกลูกเรือว่า “จืด จืด จืด” (ให้รีบจืดล่อ ค้ำยันกันเข้าไว้) ลูกเรือต่างกลัวจืดจืดจืดจนสุดแรง ในขณะนั้นนกแซงแซวเกาะอยู่บนกิ่งไม้ใกล้ ๆ ฟัง มันมองเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ มันเองรู้ว่าการมาคัดเรือขวางลำในขณะน้ำกำลังเชี่ยวเช่นนี้มันยาก และอันตรายมาก มันสั่นหัวด้วยความท้อแท้ใจ และร้องออกมาอย่างหมดหวังว่า “แจ้ว แจ้ว แจ้ว” (เชี่ยวเหลือเกิน) และเหตุการณ์ก็เป็นไปตามความคาดหมายของนกแซงแซวทุกประการ เพราะน้ำ ซัดโครมเข้าเต็มกลางลำเรือสำเภา หัวเรือพลิกกลับฟาดเข้ากับแก่งหินใหญ่ ฝูงเกาะอยู่บนกิ่งไม้ จึงร้องออกมาด้วยความตกใจว่า “ตึก ตึก ตึกแน่ ๆ” (ตก ตก ตกแน่ ๆ) เมื่อหัวเรือฟาดเข้ากับก้อนหิน เต็มแรง ลูกเรือไม่ทันระวังตัว หลายคนกระเด็นพลัดตกจากเรือจมน้ำหายไป นายเรือเห็นเหตุร้าย จึงรีบเข้าบังคับเรือด้วยตัวเองทันที และสามารถคัดท้ายเบนหัวเรือให้หลบพ้นจากก้อนหินใหญ่ อีกก้อนไปได้โดยปลอดภัย เก่งมองเห็นนายเรือมีความสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้เช่นนั้น จึงร้องชมออกมาด้วยความพอใจว่า “เก้ง เก้ง เก้ง” (เก้ง ๆ) แม้ว่านายเรือและลูกเรือแต่ละคน จะพยายามประคับประคองเรือไว้อย่างเต็มความสามารถเช่นไรก็ตาม แต่ท้องเรือได้แตกทะลุและ น้ำป่าซึมเข้าเรือ ๆ จึงหมดหนทาง เรือไหลคว้างคว้างไปตามแรงน้ำ ลำเรือขวางฟาดเข้ากับเนินเขา ใกล้ ๆ ฟัง แรงปะทะของเรือทำให้เขาที่ถูกเรือชนยุบพังลง ด้วยเหตุนี้เขาภูนั้นจึงเรียกว่า “ดอยโยหด”

เรือคงไหลไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งมีลำห้วยอีกสายหนึ่ง ไหลบ่าพุ่งตัดออกมาทางฝั่งซ้ายมือ ลำห้วยแห่งนี้เรียกว่า “ห้วยก้อ” และระหว่างที่แม่น้ำกับลำห้วยมาพบกัน จึงทำให้กระแสน้ำปิง ที่ไหลมาอย่างแรงถูกปะทะให้อ่อนแรงลง เรือสำเภาลอยคว้างคว้างถูกแรงน้ำพัดเบนพุ่งเข้าชนกับ หน้าผาทางฝั่งซ้ายมืออย่างเต็มแรง เรือจึงฝังจมติดแน่นกับหน้าผานั้น เลยเรียกชื่อว่า “ผาสะเปา” (ผาสำเภา) เมื่อผ่านจะมองเห็นหน้าผารูปคล้ายเรือสำเภา ข้างของที่เหลือลอยไปตามกระแสน้ำ ติดค้างที่เกาะ ๆ หนึ่ง อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำปิง เกาะแห่งนี้เรียกว่า “เกาะค้าง” ส่วนกะทอเกลือ ซึ่งถูกน้ำซัดแตกกระจายเรียกราคบนหาดอีกหาดหนึ่งทางฝั่งขวา หาดแห่งนี้มีชื่อว่า “หาดเกลือ” ซึ่งกรวดและทรายบนหาดนี้มีสีขาวคล้ายกับเกลือจริง ๆ ส่วนเจ้าชายกับเจ้าหญิงไม่มีใครกล่าวถึงว่า เป็นอย่างไร เรื่องฮ่อมคำแสนก็จบลงเพียงเท่านี้ ส่วนสถานที่ที่ปรากฏในตำนานเรื่องนี้ได้จมน้ำหายไป อยู่ใต้น้ำเกือบหมดสิ้นแล้ว (กล ศิริวิชัย, คำ จันสุ, ผัด แสนยอด, คำ วันหลี่, เลิศ เตชะอินทร์, ตัน ตุ่นฝัน, มา ทาเล่, ปัน วันหลี่, คำแดง ไทยใหม่, จันทร ไทยใหม่, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2563)

ตำนานบ้านท่าคือ

ตำนานบ้านท่าคือเป็นตำนานที่กล่าวถึงเรื่องราวการเกิดขึ้นของบ้านท่าคือ และสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง เช่นเดียวกับตำนานเรื่องปู่ยายท้ายลึก และซ่อมกำแพงแสน แม้ว่าจะไม่มีขอบเขตที่กว้างขวางดังเช่นสองเรื่องดังกล่าวก็ตาม ตำนานบ้านท่าคือมีเรื่องเล่าว่า

กาลครั้งหนึ่งมีเมืองสองเมืองตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง เจ้าเมืองเมืองแรกมีพระธิดารูปโฉมงดงามมาก ส่วนอีกเมืองหนึ่งเจ้าเมืองก็มีพระบุตรที่รูปโฉมงดงามเช่นกัน ทั้งยังเป็นผู้เข้มแข็งกล้าหาญต่อมาเจ้าเมืองทั้งสองได้จัดการหมั้นหมายให้ลูกของตนด้วยกัน ซึ่งเจ้าชายเจ้าหญิงก็ได้รับการชอบพอกันอยู่แล้ว หลังจากหมั้นหมายกันแล้วทั้งสองก็ไปมาหาสู่กันเสมอ

เจ้าเมืองทั้งสองจึงได้ตกลงปลงใจให้เจ้าชายเจ้าหญิงได้แต่งงานกัน โดยให้ฝ่ายเจ้าสาวเป็นผู้เตรียมเครื่องใช้ ตลอดจนสิ่งของจำเป็นต่าง ๆ บรรทุกเรือสำเภาขึ้นมา ขณะที่ต่างฝ่ายต่างตระเตรียมการแต่งงานนี้ ฝ่ายเจ้าเมืองที่มีพระธิดาได้ชวนถึงแก่พิราลัยไปก่อน หลานชายได้ขึ้นครองเมืองแทน และได้ขัดขวางการแต่งงานของเจ้าหญิงและเจ้าชาย เพราะตนเองแอบหลงรักชอบพอเจ้าหญิงนั้น

เจ้าเมืองใหม่จึงได้เกณฑ์กำลังพลเร่งขุดคูเมือง สร้างกำแพงเมือง และป้อมปราการโดยรอบ เพื่อป้องกันเมืองของเจ้าชายยกทัพมารุกราน ฝ่ายเจ้าชายซึ่งอยู่อีกเมืองหนึ่งไกลออกไปก็ไมรู้ความเคลื่อนไหวว่าเจ้าเมืองคนเก่าได้ถึงแก่พิราลัยไปแล้ว เมื่อถึงกำหนดก็เคลื่อนสำเภาออกเมืองมา เมื่อมาถึงก็แปลกใจเป็นอย่างมาก เพราะท่าเรือที่เคยจอดนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นคูเมือง กำแพงเมือง ป้อมปราการไปหมด เจ้าเมืองคนใหม่มีหนังสือมาแจ้งเรื่องราวต่าง ๆ และบอกปิดการแต่งงาน เมื่อเจ้าชายรู้ดังนั้นก็โกรธเป็นอย่างมาก จึงยกไพร่พลเข้ารบ ทั้งสองฝ่ายได้ต่อสู้กันอย่างโหมกระหน่ำที่กลางทุ่ง ผลัดกันแพ้ชนะเป็นระยะเวลาหนึ่งจนกระทั่งทุ่งนาอันลึกเป็นร่อง เพราะต่างฝ่ายต่างขุดคูเพื่อเป็นที่กำบังตัว เมื่อฝนตกน้ำจึงท่วมขังจนกลายเป็นหนองน้ำใหญ่จึงเรียกว่า “หนองชะหน้า” (หนองกระหน้า) ส่วนเลือดของทหารทั้งสองฝ่ายที่ต่างล้มตายกันเป็นจำนวนมาก ได้ไหลลงสู่ลำห้วยจนแดงฉานและเหม็นคาว ลำห้วยแห่งนี้จึงชื่อ “ห้วยแม่ลาว”

ฝ่ายเมืองนี้ได้ส่งทหารให้ไปลักลอบเจาะเรือสำเภาของเจ้าชายในเวลากลางคืนจนเรือสำเภารั่วน้ำเข้า สำเภาค่อย ๆ จมลง ข้าวของมีค่าต่าง ๆ ได้ถูกขนออกจากเรือสำเภอย่างรวดเร็ว ในที่สุดสำเภาก็จมลงตรงกึ่งน้ำใหญ่ หมู่บ้านที่อยู่บริเวณนี้จึงชื่อว่า “บ้านโถ้ง” หรือ “บ้านโถ้งผาสาท” (โถ้ง ในภาษาล้านนาหมายถึง กระชัง ทะเลง หรือกระแทกขึ้นด้านบน) ส่วนสมบัติเหล่านั้นถูกนำไปซ่อนไว้ในถ้ำใหญ่ และปิดปากถ้ำจนมิดชิดพร้อมกับทำลายแพงไว้

ทั้งสองเมืองได้ต่อสู้กับจนกระทั่งกำลังพลของทั้งสองฝั่งร่อยหรอ ประกอบกับมีโรคระบาด ประชาชนจึงพากันอพยพหลบหนี เมืองที่เคยเจริญรุ่งเรืองจึงกลายเป็นเมืองร้าง และ

ตำนานผาวิ่งซู้

“พระยาสิทธิ์” เจ้าเมืองลี้มีพระธิดาที่มีสิริโฉมงดงาม เป็นที่ตึงตาตึงใจแก่ผู้พบเห็นยิ่งนัก ทั้งยังมีกิริยามารยาทเรียบร้อยไม่ถือตัว นางจึงเป็นที่รักใคร่ชอบพอกของคนทั่วไป และเป็นที่หมายปองของชายหนุ่มจำนวนมาก นางมีชื่อว่า “ดอกเอื้อง”

เมื่อความรักของทั้งคู่มีอุปสรรคขัดขวาง ทำให้ทั้งคู่ใจกันเป็นอย่างมาก เจ้าหญิงดอกเอื้องจึงขอร้องให้พระนายซึ่งเป็นน้องชายของนาง เป็นผู้รับ – ส่งจดหมายระหว่างนางและนายน้อย แม้ว่าจะไม่ได้พบปะกันก็ตาม ไม่นานนักพระยาลี้ก็ทราบเรื่องของทั้งสองที่ยังรักใคร่ ชอบพอกันอยู่ รู้สึกไม่พอใจอย่างมาก ยิ่งทราบว่าพระนายรู้เห็นเป็นใจ เป็นสื่อให้เจ้าหญิงดอกเอื้องกับนายน้อย ยิ่งไม่พอใจเป็นอย่างมาก พระยาลี้จึงห้ามมิให้ทั้งคู่ติดต่อกันอย่างเด็ดขาด พระนายเองก็ถูกสั่งห้ามไม่ให้เข้าออกวังเหมือนเดิมหากฝ่าฝืนให้เหล่าเสนาอำมาตย์จับตัวมาส่งทันที

เมื่อถึงวันขึ้นปีใหม่ ชาวเมืองต่างมีสวนกุหลาบรื่นเริงกัน นายน้อยมีโอกาสดำเนินเข้าไปในเมืองก็มุ่งตรงเข้าไปหาเจ้าหญิงดอกเอื้อง ทั้งสองแอบพบกัน นายน้อยได้ชวนเจ้าหญิงดอกเอื้องหนีไปด้วยกัน ไม่เช่นนั้นก็จะไม่มีโอกาสได้พบกันอีก นางก็ตัดสินใจไม่นานก็ตกลงหนีไปกับนายน้อย

เจ้าหญิงดอกเอื้องพานาขน้อย ไปยังโรงม៉ากีพบว่าม้าแต่ละตัวถูกมัดเอาไว้ในโรงม้าและใส่กุญแจเอาไว้ นางจึงเดินไปรอบ ๆ ก็พบม้าแม่ลูกที่ถูกผูกเชือกล่ามเอาไว้นอกโรงม้า นางจึงแก้ไขกอกออก ทั้งสองขึ้นควบหลังม้าแล้วรีบขี่ม้าออกจากวังอย่างรวดเร็ว ลูกม้าเห็นแม่แล่นไปก็เล่นตามไปด้วย ฝ่ายเสนาอำมาตย์เห็นเช่นนั้นก็รีบนำความไปกราบทูลพระยาลี พระยาลีโกรธมากสั่งให้กำลังพลติดตามไปอย่างรวดเร็ว ทั้งสองพยายามหนีไปให้เร็วที่สุด เพราะรู้ว่าอันตรายใกล้

เข้ามาแล้ว พยายามเร่งม้าให้เร็วขึ้นจนสุดทางที่หน้าผาสูงชัน เบื้องหน้าเป็นลำน้ำแม่ปิงอันเขียวกราก เต็มไปด้วยเกาะแก่งและโขดหินมากมาย ไม่มีทางใดจะลงสู่เบื้องล่างได้

นายน้อยตัดสินใจขับม้าเพื่อให้กระโจนลงหน้าผาสูงชันนั้น แต่ม้าก็กลัวไม่กล้ากระโดด ลงไป เป็นเช่นนั้นถึง 7 ครั้ง เจ้าหญิงดอกเอื้องขออาสาบังคับม้า โดยให้นายน้อยไปควบด้านหลัง นางจัดแจงเอาผ้าสไบผูกปิดตาม้าแล้วใช้แส้ฟาดเต็มแรง ม้ากระโจนลงหน้าผาร่วมกับ ทั้งคู่ ลูกม้า เห็นเช่นนั้นก็กระโดดตามแม่ของมันลงไปด้วย ฝ่ายพระยาลี้มาเห็นเหตุการณ์นั้นพอดี แต่ก็ไม่ทันการณ์ ทั้งคนและม้าตกจากหน้าผาจมน้ำหายไปเสียแล้ว พระยาลี้จึงได้สั่งให้พวกที่ติดตามมารีบ จี๋ม้างไปดูก็พบว่าทั้งหมดได้เสียชีวิต หน้าผานั้นจึงเรียกว่า “ผาวังซู้”

ฝ่ายพระนายเมื่อเห็นอย่างนั้นก็ร้องไห้ด้วยความเสียใจอาลัยรักพี่สาวของตน จนไปสิ้นใจ ตายที่ลำห้วยแห่งหนึ่ง ต่อมาเรียกว่า “ห้วยพระนาย” ส่วนศพม้าได้ลอยไปตามกระแสน้ำ ติดอยู่ที่ หินใหญ่กลางแม่น้ำ เรียกว่า “ผาคอกม้า” หรือ “แก่งอกม้า” เป็นแก่งที่ชาวเรือกลัวแก่งหนึ่ง เพราะมีหินเป็นจำนวนมาก สายน้ำจึงคดเคี้ยวและไหลเชี่ยว (สงวน คำนา, บุญมา แจ้เข้, ต้น ต้นพื้น, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2563)

เนื้อหาของนิทานเรื่องผาวังซู้ที่ชาวบ้านเล่า ไม่ต่างจากเพลง “ผาวังซู้” ที่ขับร้องเป็นภาษา ล้านนา โดยศิลปิน คู่ ดารณี อะกะเรือน เผยแพร่ครั้งแรกในปีพุทธศักราช 2552 มากนัก เนื้อหาของ เพลงกล่าวถึงการสร้างเขื่อนภูมิพลและผลกระทบจากน้ำท่วมของประชาชนชาวอำเภอคอยเต่า นอกจากนี้ยังกล่าวถึงประโยชน์ของเขื่อนภูมิพลที่ทำให้เกิดทะเลสาบคอยเต่าและได้กลายเป็น แหล่งท่องเที่ยวในเวลาต่อมา ต่อจากนั้นจึงขับร้องเล่าเรื่องผาวังซู้ ซึ่งมีรายละเอียดเพิ่มเติมจากเรื่อง ที่เล่าไปข้างต้นคือ ในเนื้อเพลงได้กล่าวว่าเจ้าหญิงดอกเอื้อง มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่ง คือ “เจ้านางแอ่น” ศพของเจ้านางแอ่น ได้ลอยไปติดกับรากไม้ที่หน้าผาแห่งหนึ่ง ภายหลังหมู่บ้านนี้จึงชื่อว่า “บ้านแอ่น” ส่วนศพของนายน้อยได้ลอยไปติดแก่งหน้าหมู่บ้านที่ชื่อว่า “บ้านน้อย”

ตำนานผาเหียบสำนวนที่ 1

ผาเหียบเป็นภูเขา 3 ลูกซ้อนชิดติดกันอยู่ มีหน้าผาชิดฝั่งแม่น้ำปิงทางซ้าย เมื่อดูแต่ไกล จะมีลักษณะคล้ายวัวป่า 3 ตัว หมอบนอนเอาหัวชนกัน มีเรื่องเล่าว่ามีวัวป่าตัวผู้ 2 ตัวเป็นจำฝูงของ วัวป่าทั้งหลาย วัวสองตัวนี้เป็นสหายกัน รักใคร่กันมาก ไม่ว่าจะไปที่ใดก็จะไปด้วยกันเสมอ เพราะความรักใคร่กลมเกลียวสามัคคีกัน ประกอบกับกำลังของวัวหนุ่มที่ว่องไวเข้มแข็ง จึงทำให้ สัตว์ป่าอื่น ๆ ไม่กล้ามารบกวน วัวป่าทั้งสองจึงคุ้มครองบริวารอยู่อย่างสงบสุขมาหลายปี

อยู่มาปีหนึ่ง ได้เกิดภัยแล้งขึ้นที่ป่าแห่งนี้ ทั้งยังเกิดโรคระบาดใหญ่ สัตว์ป่าอื่น ๆ จึงพากันอพยพไปอยู่ป่าแห่งใหม่ การอพยพครั้งนี้ทำให้มีฝูงวัวป่าฝูงหนึ่งได้เคลื่อนย้ายมาอยู่ ณ ป่าแห่งนี้ ภายในฝูงมีวัวป่าตัวเมียรูปงามตัวหนึ่งติดตามมาด้วย มิตรภาพของสองตัวก็เริ่มแตกแยก เกิดการ

ต่อสู้แย่งชิงวัวป่าตัวเมียขึ้น เพราะต่างก็รักชอบนางวัวป่าตัวนั้นเหมือนกัน สำหรับนางวัวป่านั้นได้พอใจกับวัวป่าจำฝูงตัวหนึ่ง ซึ่งมีรูปร่างงดงาม แต่ความกำยำล่ำสันจะหย่อนกำลังกว่าอีกตัวหนึ่ง

จนกระทั่งวันหนึ่งทั้งสองตัวได้ต่อสู้กัน จนจำฝูงตัวที่เล็กกว่าต้องตายไป ก่อนตายได้ขอฝากนางวัวป่าไว้กับเพื่อน นางวัวป่าเสียใจมาก ยืนร้องไห้อยู่ใกล้ ๆ จนไม่ยอมไปไหน ไม่ยอมกินน้ำ กินหญ้าเป็นเวลาหลายวันจนกระทั่งสิ้นใจตาย จำฝูงตัวที่เหลือเห็นเช่นนั้นก็รู้สึกเสียใจเป็นอย่างมาก ประกอบกับโรคระบาดและความแห้งแล้งได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น วัวป่าจำฝูงจึงพาฝูงวัวป่าและสัตว์อื่น ๆ ไปอยู่ยังป่าแห่งใหม่ที่มีน้ำและอาหาร ปลอดภัยจากโรคระบาด แล้วตนก็ได้กลับมาตายที่เดียวกับเพื่อนรักและซุ้รักที่ตายที่หาดทรายริมน้ำปิงด้วยความตรอมใจ วัวป่าสามตัวนี้จึงกลายเป็นผาใหญ่สามลูก เมื่อมองขึ้นไปบนหน้าผา จะมองเห็นสวดยลายแตกร้าวสีเหลืองคล้ำ อันเป็นร่องรอยของการต่อสู้ น้ำตาของโคป่าผู้ฆ่าเพื่อนไหลกลายเป็นลำธารเล็ก ๆ ไหลลงข้างหน้าผาลงสู่เบื้องล่าง หน้าผานี้เองที่ผู้คนเอาไ้วเปรียบเทียบกับนิทานสอนใจผู้ที่ได้รับฟังนิทานเรื่องนี้ เหตุนี้จึงเรียกว่า “ผาเสีย” (ผาเปรียบ) (ต้น ต้นฝั้น, ทา หานิล, ทา ต้นฝั้น, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2563)

ตำนานผาเสียตำนานที่ 2

สามเณรจากเมืองสร้อยและลูกศิษย์วัด นำเรือพายขึ้นไปทางเหนือเพื่อรวบรวมเครื่องสมุนไพรและหาว่านยาพิเศษต่าง ๆ รวมทั้งทำการค้นคว้าหาความรู้จากพระไตรปิฎกที่มีอยู่ตามอารามต่าง ๆ ใกล้ฝั่งด้วย สามเณรรูปนี้เป็นผู้มีความรู้และแตกฉานในพระธรรมยิ่งนัก เมื่อใครกล่าวถึงพระธรรมตอนไหนก็จะสามารถตอบได้ทันทีว่าอยู่ที่ไหน สามเณรรูปนี้จะมีลักษณะเด่นอย่างหนึ่งคือหลังโค้งมาตั้งแต่เด็ก

เนื่องจากต้องพายเรือทวนน้ำขึ้นมาไกลและรอนแรมมาหลายวัน สามเณรเองก็มักจะบอกรให้แวะที่นั่นที่นี้บ่อย ๆ ศักดิ์ผู้เป็นพี่พายก็เริ่มเบื่อหน่ายรำคาญ ครั้นจะพุดออกมาตรง ๆ ก็เกรงใจเมื่อถึงหน้าผาแห่งหนึ่งซึ่งมีก้อนผาใหญ่สีเหลือง 3 ก้อนตั้งอยู่เรียงกัน รูปของผานี้คล้ายกับวัวป่า 3 ตัวหมอบนอนอยู่ใต้หน้าผาเป็นวงน้ำลึก ถ้อยยังไม่ถึง ลูกศิษย์วัดต้องออกแรงพายจนเหนื่อยหอบพอเรือพ้นวังไปลูกศิษย์วัดจึงถามว่า “พ่อผมเคยบอกว่า พระธรรมชื่อ “โลก” นั้นเขาว่าดีเหลือเกินอยากรู้ว่าคืออะไรรู้ไหมครับ” สามเณรพยายามคิดหาไรก็คิดไม่ออก จึงไม่ได้ตอบ แต่บอกว่าให้รีบพายเรือไปให้ถึงหน้าผา จะไปค้นดูที่นั่นว่าเป็นเรื่องอะไร ศิษย์วัดดีใจรีบพายเรื่อนำเรือเข้าเทียบที่เชิงเขาผาหีบ สามเณรขึ้นจากเรือเดินลัดเลาะไปตามทางเดินเท้าในป่าและปีนขึ้นไปบนหน้าผาซึ่งมีถ้ำ ภายในมีหีบบรรจุพระไตรปิฎกมากมาย สามเณรค้นพระธรรมหมดหีบแล้วหีบเปล่าจนครบเจ็ดหีบ ก็ไม่พบว่ามิธรรมเรื่อง โลก เลข ด้วยเหตุนี้สามเณรจึงนำเรื่องนี้ไปถามอาจารย์ของตนสมภารเองเมื่อได้ยินแล้วแต่ก็ยังคิดไม่ออก จึงถามหาต้นตอของธรรมบทนี้ สามเณรก็เล่าให้ฟังสมภารสั่งให้เรียกศิษย์คนนั้นไปหา ปรากฏว่าศิษย์คนนั้นไม่อยู่ลากลับบ้าน จนกระทั่งหลายวันผ่าน

ไปสมภารได้ประมวลเรื่องราวต่าง ๆ ก็คิดว่าธรรมโลกนี้นั้น ไม่มีแน่ ๆ แล้วเรียกสามเณรองค์นั้น มาบอกว่า ศิษย์ของเณรมันคงจะโมโหที่ไฉนพ่ายเรือขึ้นไป จะว่าตรงตรงมันคงไม่กล้า จึงกล่าว เป็นคำกระทบกระเทียบเปรียบเปรยให้ท่านเข้าใจสมความแค้นของมัน โดยดูจากลักษณะร่างกายของท่านแล้วคิดขึ้นคล้ายกับคำบาลี แต่ที่จริงแล้วมันไม่ใช่คำบาลีมันเป็นคำพวนเท่านั้นเอง ท่านลอง พิจารณาดูสิ โลภก่ หากพวนกลับมันก็จะแปลว่า “หลังพระโก” หรือหลังพระโก่งนั่นเอง หน้าผา สามลูกนั้นเลยเรียกว่า “ผาเฝียบ” ส่วนถ้ำที่มีผู้พระธรรมอยู่และสามเณรขึ้นไปค้นพระธรรมจนหมด ถึงเจ็ดหีบโดยไม่พบนั่น ปัจจุบันเรียกว่า “ผาหีบ”

มีคำบอกเล่าว่า เขาลูกหนึ่งมีลายแทงบอกไว้ ได้มีผู้พยายามคิดและขุดค้นหลายครั้ง หลายหน จนครั้งหนึ่งมีผู้คิดได้และขุดเอาไป ของนั้นบรรจุไว้ที่เขาลูกกลาง ซึ่งเป็นวัวตัวผู้ที่ทำให้ วัวตัวเมียและเพื่อนตายตามกันมา (คำ วันหลี่, เลิศ เศรษฐอินทร์, คำ มหานิล, ปัน วันหลี่, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2563)

ตำนานบ้านซัง

บ้านซังเป็นหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ มีตำนานเล่าขานเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านหลายนัยยะด้วยกัน ได้แก่ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่ดอยเก็ง โยคีสีผู้นำเอาทองคำมาให้ช่างทองตี “เก็งคำ” (ฉัตรทองคำ) ที่ “บ้านซังคำ” ต่อมาเรียกสั้นลงว่า “บ้านซัง” เพื่อนำไปกั้นบังแดดให้พระพุทธเจ้า หรืออีกตำนานหนึ่งกล่าวว่าเมื่อครั้งพระนางจามเทวี ได้เสด็จมาทางแม่น้ำปิง ได้อริยฐานสร้างวัดพระธาตุดอยเก็ง ชาวบ้านที่ทราบข่าวการสร้างวัด ที่ดอยเก็ง ต่างนำเอาทองเหลืองทองคำมาร่วมทำบุญในการหล่อพระพุทธรูปและพระเจดีย์มาซัง รวมกันที่หมู่บ้านแห่งนี้ เรียกว่า “บ้านซัง” นอกจากนี้ยังมีอีกหนึ่งตำนานคือ เมื่อพญาผาบ เจ้าเมืองคอนเต้า มาถึงทางแยกต้องตัดสินใจว่าจะไปทางไหนดี จนได้ตัดสินใจลงลงไปทางใต้ การซังใจของพญาผาบจึงเป็นที่มาของชื่อ “บ้านซัง”

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านบอกว่า ก่อนหน้านี้นบ้านซังเคยเป็นเมืองใหญ่ เพราะห่างไป ทางทิศตะวันออกมีดงใหญ่ มีเจดีย์และกำแพงซึ่งก่อด้วยอิฐโบราณมีความเก่าแก่ นอกจากนั้น ยังกล่าวว่า ห่างจากฝั่งแม่น้ำปิงไปทางทิศตะวันตกไม่กี่กิโลเมตร จะมีรอยพระพุทธบาทปรากฏขึ้น ซึ่งพรานแห้วเฒ่าคนหนึ่งจะเป็นคนพบ ในเวลาที่จะมาพบนั้นจะมีนิมิตประหลาดเกิดขึ้น คือ มีประทีปจุดเรืองรองสว่างไสวทั่วบริเวณ และรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่บนแท่นหินปากห้วย ผาอ่างซังไหลลงสู่แม่น้ำปิง หากจะไปดอยเก็งสามารถไปทางนี้ได้ ตามความเชื่อของชาวบ้านเล่า ว่า ถ้ารอยพระพุทธบาทปรากฏขึ้นเมื่อไร บ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรือง ชาวบ้านบริเวณนี้จะอยู่เย็น เป็นสุข (คำ จันสุ, กล ศรีวิชัย, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2563)

ตำนานเมืองสร้อยศรีสุข

เมืองสร้อยศรีสุข เป็นเมืองโบราณที่ตั้งอยู่บริเวณแก่งสร้อย ตำนานเล่าว่าเมืองนี้ร้างไปนับตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ พระองค์ได้ยกทัพมาตั้งค่ายพักแรมที่ตำบลอมหลู ได้จากแก่งสร้อยลงไป หลังจากนั้นได้เข้าตีเมืองสร้อย ซึ่งเป็นเมืองของชาวละโว้ เมืองสร้อยศรีสุขจึงแตก เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชรบชนะเชียงใหม่และกลับไปยังพระนครศรีอยุธยา ประชาชนได้ถูกกวาดต้อนลงไป เพื่อไม่ให้อยู่เป็นกำลังคอยกีดขวางการเดินทางจากอยุธยาไปเชียงใหม่ อีกประการหนึ่งเป็นเพราะว่าเมืองสร้อยศรีสุขนี้ ตั้งอยู่ในชัยภูมิที่สำคัญ เป็นเมืองชุมทางระหว่างตาก กำแพงเพชร กับหริภุญไชยและนครพิงค์ ซึ่งเรือแพสินค้าต่าง ๆ จะต้องผ่านเมืองสร้อยแห่งนี้ และเป็นชัยภูมิในการรบที่ดี เพราะทางเดินทัพต้องผ่านช่องแคบของหุบเขาที่มีเมืองสร้อยตั้งอยู่บนนั้น ชาวเมืองจึงสามารถสู้รบหรือป้องกันเมืองได้โดยง่าย เพราะอยู่บนเขาและมีหน้าผาสูงชัน อาจจะใช้นิรยุธลงมา หรือเทกรวดทรายหรือก้อนหินลงมาจากที่สูงนั้นได้

มีผู้เล่าว่าเมืองสร้อยมีวัดถึง 99 วัด ภายหลังหลงเหลือให้พบเห็นเพียง 4 วัด ได้แก่ วัดหลวง วัดนกยูง วัดเกษ และวัดแก่งสร้อย เนื่องจากเมืองนี้ร้างมานาน ไม่มีผู้คนอาศัย วัดวาอารามดังกล่าวและพระพุทธรูปต่าง ๆ จึงผุพังย่อยสลายไปตามกาลเวลา ปัจจุบันนี้วัดพระธาตุแก่งสร้อยได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวซึ่งจะต้องเดินทางไปโดยทางเรือเท่านั้น (คำ จันตุ, กต ศรีวิชัย, พระนิกร ชัยยะเสน, บุญเรือง กิตติวนาถ, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2563)

ตอนที่ 2 บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

จากการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง โดยใช้ทฤษฎีคติชนวิทยา พบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีบทบาทหน้าที่ต่อชาวชุมชนบ้านก้อ 5 ประการ คือ

1. บทบาทในการให้ความบันเทิงใจ

ตำนานท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ปรากฏถึง 33 เรื่อง แต่ละเรื่องมีเนื้อหาทั้งที่แตกต่างกันและคล้ายคลึงกัน มีทั้งเรื่องที่จับแบบโศกนาฏกรรม และสุขนาฏกรรม มีทั้งเรื่องทางศาสนา และเรื่องทางโลก อย่างไรก็ตามตำนานท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงเหล่านี้ก็มีบทบาทร่วมกันประการหนึ่งก็คือ บทบาทในการให้ความบันเทิงใจแก่ผู้รับฟัง สังเกตได้จากรอยยิ้มและเสียงหัวเราะ ตลอดจนใบหน้าที่ดูสดชื่นของกลุ่มตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้ไปสัมภาษณ์ และมีการเล่าตำนานต่าง ๆ ในความทรงจำของตนเอง นอกจากนี้ผู้คนรอบข้างก็มีส่วนร่วมด้วย แม้ว่าเรื่องนั้นจะเป็นเรื่องที่ให้ความบันเทิงโดยตรงอย่างเช่น ตำนานผาเหียบสำนวนที่ 2 ตำนานปู่ฮ้าย

ท้ายลึก หรือแม้แต่เรื่องที่ไม่ได้ให้ความบันเทิงโดยตรง เช่นตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานพระเจ้าสิงสุ ผู้คนที่เป็นผู้เล่าและผู้ฟังต่างก็มีความเบิกบานใจ และมีความเพลิดเพลินอย่างสังเกตได้ แสดงให้เห็นเด่นชัดว่าตำนานท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีบทบาทในการให้ความบันเทิงจิตใจชาวชุมชนบ้านก้ออย่างมาก

2. บทบาทในการให้การศึกษา ปลุกฝังคุณธรรม และจริยธรรมอันดีงาม

ในตำนานท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงหลายเรื่อง มีการแฝงความรู้ ข่าวดาร ข้อคิด ค่านิยมต่าง ๆ เข้าไปด้วย ซึ่งเมื่อผู้ฟังได้รับฟังตำนานต่าง ๆ ด้วยความบันเทิงใจแล้ว ก็ยังได้รับความรู้ ข่าวดาร หรือข้อคิด ค่านิยมต่าง ๆ ที่ตำนานสอนหรือปลุกฝังให้โดยไม่รู้ตัว นางทา ต้นฝั้นกล่าวกับผู้วิจัยว่า แม้ว่าจะไม่ได้เรียนหนังสือสูง แต่ตนก็มีความรู้เรื่องประวัติศาสตร์เมืองลำพูน โดยเฉพาะเรื่องปฐมกษัตริย์ของนครหริภุญชัย ก็เพราะได้ยืมตำนานพระนางจามเทวี ที่ชาวชุมชนบ้านก้อได้เล่าสืบทอดกันมา นอกจากนี้ยังได้รู้จักสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานว่าอยู่ที่ไหน มีความสำคัญอย่างไร ส่วนนายต้น ต้นฝั้น กล่าวว่า สมัยก่อนเคยได้ยินตำนานผาเหียบ ซึ่งเป็นเรื่องของสามเณรที่ออกเดินทางแสวงหาพระธรรม และตำนานห้วยอะระหันคำที่ใหญ่ในสมัยนั้นเคยเล่าให้ฟังว่าที่นั่นมีพระธรรมคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา และพระพุทธรูป รวมถึงวิหารไม้โบราณหลังเล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก แต่ตนก็ไม่เคยไปเห็น จากการฟังตำนานเหล่านี้ทำให้ตนมุ่งที่จะศึกษาพระธรรมและค้นหาสิ่งที่เคยได้ยินมา เมื่ออายุพอบวชเณรได้จึงบรรพชาเพื่อสืบสานพระธรรมคัมภีร์ต่าง ๆ จนกระทั่งได้อุปสมบทเป็นพระสงฆ์ในเวลาต่อมา จึงได้มีโอกาสอ่านตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งทำให้ตนมีความรู้เรื่องพุทธประวัติมากขึ้น ภายหลังสึกออกมา ก็ได้กลายเป็น “หนาน” (ทิด) เป็นที่เคารพนับถือของหมู่บ้าน ที่กล่าวมานี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่านายต้น ต้นฝั้น ได้รับการศึกษา การปลุกฝังคุณธรรม และจริยธรรมอันดีงามจากตำนานท้องถิ่นเหล่านั้น นอกจากนี้พบว่ายังมีผู้ใช้ตำนานลุ่มน้ำปิงในการให้การศึกษา ปลุกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่บุตรหลานของตน ดังเช่นนายเลิศ เศรษฐินทร์ ได้กล่าวว่าตนมักจะเล่านิทานหรือตำนานต่าง ๆ ให้หลานของตนเองฟัง เพื่อให้ซึมซับบทบาทของตัวละคร และบาปบุญที่อยู่ในเรื่องราวเหล่านั้น เรื่องที่ตนเองเคยเล่า ได้แก่ ตำนานพระธาตุเมืองสร้อย ตำนานพระพุทธรูปทางวิ ฯลฯ ซึ่งนายเลิศกล่าวต่อว่า ตนเองไม่ได้มุ่งหวังจะใช้นิทานหรือตำนานให้ทำหน้าที่เอง แต่ตนยังให้ความรู้และสอนคุณธรรมให้โดยตรงระหว่างการเล่าเรื่องนั้นอีกด้วย

3. บทบาทในการถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม

นายคำ จันสุ อดีตนายท้ายเรือ กล่าวกับผู้วิจัยว่า ในสมัยที่ตนเป็นนายท้ายเรือนั้น ตำนานวังตอนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวเรือมาก เพราะชาวเรือแพที่ขึ้นล่องจะเชื่อกันอย่างสนิทใจเลยว่าที่วังน้ำนั้นมียักษ์เฝ้าอยู่ และมีถ้าที่สามารถหลุดเข้าไปโผล่ที่หนองบัวคำอยู่จริง

ซึ่งตนก็เป็นหนึ่งในกลุ่มคนเหล่านั้น เพราะฉะนั้นเวลาต้องเรือแพผ่านวังตอนก็จะต้องทำการ เช่นสรงเสมอ เพื่อให้การเดินทางมีความปลอดภัย ภายหลังที่หยุดทำอาชีพนายท้ายก็ยังได้นำ ตำนานวังตอนไปเล่าให้กับคนเรือรุ่นหลัง ๆ ฟังอยู่ พร้อมกับบอกวิธีการปฏิบัติในการทำพิธี เช่นสรงว่าต้องปอกขมิ้นเป็นรูป “หละกั๊ด” หรือลานใส่หู รวมถึงเตรียมปิ่น หวี และผ้าไหมไป ลอยลงน้ำที่วังตอนนั้น แต่ปัจจุบันไม่มีใครทำแล้ว เพราะว่าวังตอนได้จมหายไปได้ท้องน้ำแล้ว รวมถึงตำนานวังตอนก็ไม่มีผู้เล่าสืบต่อแล้วด้วย

นายอินสม ไวสุ เป็นอีกหนึ่งคนที่ได้สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับความเชื่อ และพิธีกรรม จากประสบการณ์ของตนเองว่า ในการอยู่ทำน้ำหรือบนเรือ เมื่อพบกับสัตว์ร้าย เช่น งู หรือพบกับอาเพศ หรือเหตุการณ์แปลกประหลาดพิศวงต่าง ๆ ต้องทำใจให้นิ่ง และรีบไปหา ดอกไม้ธูปเทียนมาไหว้บอกกล่าวหรือขอมาเทวดา เจ้าที่ ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ จะทำให้ เหตุการณ์ดังกล่าวนั้นคลี่คลายลง เพราะตนเคยได้ยินเรื่องลุมมากับงูเห่า ในขณะที่ลุมมานั่งล้อมวง รับประทานอาหารเย็นกับเพื่อนลูกต่อด้วยกันนั้น ได้มีงูเงี้ยวพันต่อไม้ไผ่แม่เบี้ยอยู่ข้างหลัง ทุกคน วังหนีกระเจิง ไปหาไม้จะมาช่วยกันตี แต่ลุมมาห้ามไว้ และได้ทำพิธีบอกกล่าว งูเห่าตัวนั้นจึงเลื้อย ลงไปในแม่น้ำปิง นายอินสมได้ยึดถือความเชื่อเรื่องสิ่งลี้ลับเป็นอย่างมาก และได้ปฏิบัติพิธีกรรม ต่าง ๆ ตามความเชื่อเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน และยังได้กล่าวอีกว่าตนยังเล่าเรื่องลุมมากับงูเห่า รวมถึง เรื่องอื่น ๆ เช่น ตำนานเรือแม่ขาว ให้ผู้คนได้ฟังเพื่อหวังจะสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรม ด้วยจุดมุ่งหมายที่ว่าอยากให้ผู้คนได้ระมัดระวังตัว และแคล้วคลาดปลอดภัยในการเดินทางหรือ ทำกิจกรรมต่าง ๆ

ทั้งสองกรณีที่ผู้วิจัยได้ยกมากล่าวข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าตำนานพื้นบ้านลุ่มน้ำปิง มีบทบาทในการสืบทอดความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4. บทบาทในการอธิบายความคับข้องใจของบุคคล

ดังที่ได้กล่าวไปว่าแม่น้ำปิงในช่วงแก่งบ็อก (อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่) ถึงแก่ง สัมป่อย (อำเภอสามเงา จังหวัดตาก) แม่น้ำปิงจะไหลเข้าช่องเขาที่สองข้างจะเต็มไปด้วยหน้าผา รูปร่างหน้าตาแปลกประหลาด แก่ง รวมถึงวังน้ำลึกต่าง ๆ หลายแห่ง สถาปนาพิธีกรรมที่ธรรมชาติ สรรค์สร้างนั้น อาจจะสร้างความคับข้องใจให้กับบุคคล ดังที่นายกมล ศรีวิชัย นายพรหมา มาติ และ นางคำแดง ไทยใหม่ ผู้มีชีวิตอยู่กับแม่น้ำปิงตั้งแต่เกิด ได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยอย่างเป็นทางการ เดียวกันว่า เมื่อตอนเป็นเด็ก สมัยที่ยังไม่กั้นเขื่อนภูมิพล ตนได้ติดตามพ่อแม่ไปหาปลาในแม่น้ำปิง ก็พบเห็นภูเขารูปร่างแปลกประหลาดต่าง ๆ จึงถามพ่อแม่ ซึ่งท่านก็ได้เล่าตำนานต่าง ๆ ให้ฟัง ตอนนั้น จำได้ว่าตำนานที่ได้ฟังเป็นเรื่องสั้น ๆ และเกี่ยวกับสถานที่ลึกลับที่ลึกลับไปเท่านั้น เมื่อสอบถามหลายสถานที่ พ่อแม่ท่านก็ได้เล่าให้ฟังหลายเรื่อง เมื่อโตขึ้นจึงจะนำเรื่องราวต่าง ๆ มาเชื่อมโยงกันได้ เรื่องที่คน

ในสมัยก่อนมักจะใช้ให้คำตอบในความคับข้องใจนั้น ได้แก่ ดำนันท่อมคำแสน ดำนันทบ้านท่าคือ ดำนันทปุ้ย่ายท้ายลึก และดำนันทพระนางจามเทวี ซึ่งเมื่อได้ฟังดำนันทต่าง ๆ แล้ว คนก็หายจากความสงสัยนั้น และเชื่อว่าเหตุการณ์ที่ได้ยินนั้นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีต ดำนันทจันทร์ มหานิลเล่าว่า ตนได้เกิดความสงสัยและอยากรู้ว่าเหตุใดหมู่บ้านนี้ถึงได้ชื่อว่าบ้านก้อ ตนจึงสอบถามผู้อาวุโสในขณะนั้น และได้ฟังเรื่องดำนันทพระพุทธรบาททางวิที่ผู้อาวุโสนั้นเล่าให้ฟัง ความสงสัยใคร่รู้ของตนจึงคลี่คลายลง และเชื่อว่าพระพุทธรเจ้าได้เสด็จมาที่นี้จริง ๆ ตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา ดังที่กล่าวมานี้สะท้อนให้ทราบว่า ดำนันทท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีบทบาทในการอธิบายความคับข้องใจของบุคคลได้เป็นอย่างดี

5. บทบาทในการสืบทอดประเพณี

ดำนันทพระเจ้าเลียบโลก เป็นดำนันทที่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในภาคเหนือของประเทศไทย มีทั้งดำนันทที่บันทึกไว้เป็นเอกสารโบราณ และดำนันทที่เล่ากันในท้องถิ่น ในชุมชนบ้านก้อเองก็มีการเล่าดำนันทเรื่องนี้สืบทอดต่อกันมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะดำนันทพระธาตุเมืองสร้อย และดำนันทพระพุทธรบาททางวิ บรรดาดำนันทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรศาสนาเือง ที่แสดงให้เห็นบทบาทในการสืบทอดประเพณีอย่างเด่นชัด ดังที่ชาวบ้านได้ร่วมกันจัดประเพณีสงฆ์พระธาตุแก่งสร้อย และรอยพระพุทธรบาททางวิเป็นประจำทุกปี ดังที่นายจันทร์และนางคำแดง ไทยใหม่เล่าว่า คนทั้งสองเคยได้ยินดำนันทพระพุทธรบาททางวิและดำนันทพระธาตุเมืองสร้อย และเชื่อว่าพระพุทธรเจ้าได้เสด็จมายังที่แห่งนี้จริง และยังเชื่ออีกว่าพระอิริยาฎและรอยพระพุทธรบาทนั้นมียุ่จริง ทั้งสองจึงรู้สึกปีติดีใจมาก เมื่อได้เดินทางไปนมัสการและร่วมประเพณีสงฆ์พระธาตุและรอยพระพุทธรบาทดังกล่าว นอกจากดำนันททางพรพุทธรศาสนาที่ได้ยกตัวอย่างไปนั้น ยังมีดำนันทเรื่องอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่สืบทอดประเพณี เช่น ดำนันทวัดวอก ดำนันทบ้านจั่วเฒ่า สืบทอดประเพณีการสร้างศาสนสถาน หรือศาสนวัตถุถวายเป็นทาน ด้วยความเชื่อว่าจะทำให้เราได้รับความสุขในโลภหน้า จึงสรุปได้ว่าดำนันทท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีบทบาทในการสืบทอดประเพณีด้วย

ด้านอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีต่อชาวชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้ออำเภอถ้ำ จังหวัดลำพูน ผู้วิจัยวิเคราะห์ได้ 4 ประการคือ

1. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือศาสนา
2. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อประเพณีและพิธีกรรม
4. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการใช้ชีวิตประจำวัน

อิทธิพลความเชื่อแต่ละประเภทมีสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือศาสนา

ที่ผ่านมาประเทศไทยได้ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาของประชาชนมาโดยตลอด จะสังเกตได้ว่ามีผู้นับถือศาสนาต่าง ๆ ปรากฏอยู่ทั่วทุกพื้นที่ของประเทศไทย กล่าวได้ว่าการนับถือศาสนาเป็นเรื่องของความพึงพอใจของแต่ละบุคคล แต่ความพึงพอใจในการนับถือศาสนาจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องมีความผลักดันสักประการหนึ่งก่อน

ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาปรากฏในชุมชนบ้านก้อเป็นจำนวนมาก โดยมากแล้วจะเป็นตำนานที่ใช้อธิบายสถานที่ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา หรือสถานที่อื่น ๆ แต่มีเรื่องราวพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง สะท้อนให้เห็นว่ามีการนับถือพระพุทธศาสนาเป็นเวลานานมากแล้ว และวรรณกรรมเหล่านั้นได้กลายเป็นแรงผลักดันสำคัญในการนับถือพระพุทธศาสนาของชาวชุมชนบ้านก้อ ดังจะเห็นได้จากกลุ่มตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้ไปสัมภาษณ์เก็บข้อมูล ทุกคนเชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีตัวตนอยู่จริง ได้เสด็จมายังดินแดนลุ่มน้ำปิงนี้จริง รวมถึงพระอริยธาตุ พระเกศาธาตุ รอยพระพุทธบาทต่าง ๆ ที่ทรงประทานไว้ให้ก็เชื่อกันว่าเป็นจริง เมื่อผู้วิจัยสอบถามต่อว่าเหตุใดจึงเชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ นั้นมีอยู่จริง ทุกคนต่างยกเอาตำนานพระเจ้าเลียบโลกตอนต่าง ๆ มาเล่า รวมทั้งตอนที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นอื่น ๆ ด้วย นอกจากนี้แล้ว ยังมีบางคนที่เล่าเรื่องพระเจ้าเลียบโลกแล้วสืบเนื่องไปถึงตำนานพระนางจามเทวีที่ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนา สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้น และสามารถผ่านพ้นเหตุการณ์อันเลวร้ายต่าง ๆ มาด้วยพุทธานุภาพอีกด้วย จึงพอที่จะแสดงให้เห็นได้ว่าวรรณกรรมท้องถิ่นมีอิทธิพลความเชื่อต่อการนับถือศาสนาพุทธของชาวชุมชนบ้านก้อ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ชาวชุมชนบ้านก้อได้ให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เป็นสถาบันหลักอันหนึ่งชุมชน ชาวบ้านต่างศรัทธายึดมั่นในพระพุทธศาสนา ศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วนำมาปฏิบัติและใช้เป็นหลักในการอบรมสั่งสอนบุตรหลาน ทั้งยังร่วมกันสร้างวัดขึ้นใหม่ แม้ว่าชุมชนจะต้องอพยพและทิ้งชุมชนเดิมของตนเอง นอกจากนี้ยังได้ช่วยกันทำนุบำรุงวัดให้สวยงาม สงบ ร่มเย็น เหมาะกับการประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา นายบุญเรือง กิตติวนาด กล่าวกับผู้วิจัยว่า เมื่อมีเรื่องทุกข์ใจหลายคนก็จะนึกถึงวัด นึกถึงพระสงฆ์ นึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอันดับแรก ๆ นางทา มหานิล กล่าวว่า เพียงแต่มองเห็นพระสงฆ์เดินผ่านมา มองเห็นยอดเจดีย์ ช่อฟ้าพระอุโบสถ หรือวิหาร ก็ทำให้รู้สึกอบอุ่นจิตใจ เหมือนว่าพระพุทธศาสนานั้นคอยดูแลคุ้มครองตนอยู่ ด้านอุปนิสัยใจคอ นายผัด แสนยอด กล่าวว่า หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาทำให้คนในชุมชนบ้านก้อมีอุปนิสัยที่ดี เช่น มีความกตัญญู เคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ อ่อนน้อมถ่อมตน ให้อภัยซึ่งกันและกัน มีความเมตตากรุณา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนได้รับการอบรมสั่งสอนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

2. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ

มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งเร้นลับที่อยู่เหนือธรรมชาติมาตั้งแต่สมัยบรรพกาล และได้สืบทอดความเชื่อนี้มาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเราไม่อาจปฏิเสธความเชื่อเรื่องนี้ได้เลย ชาวชุมชนบ้านก้อเองก็มีความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่เป็นอันมาก เพราะด้วยลักษณะของชุมชนที่เดิมนั้นเป็นชุมชนบ้านป่าที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง และต่อมาได้ย้ายมาอยู่ ณ ที่ดินจัดสรร ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากชุมชนเดิมของตนเองมากนัก ดังนั้นชุมชนก็ยังคงตั้งอยู่ท่ามกลางป่าใหญ่ของอุทยานแห่งชาติแม่ปิงที่ล้อมรอบอยู่ ความน่ากลัวจากป่าและความเชื่อในสิ่งเร้นลับ โดยเฉพาะผี จึงยังคงอยู่ในใจของชาวบ้านก้อเสมอมา นายคำ วันหลี่ กล่าวว่า สำหรับตนนั้นเชื่อว่าผีมีอยู่จริง และจะทำอันตรายแก่ผู้คนเมื่อเราไม่เช่นสรวง ผู้วิจัยได้สอบถามถึงเหตุผลในความเชื่อดังกล่าว ทำให้นายคำ วันหลี่ ได้เล่าตำนานลุ่มน้ำปิงเรื่องต่าง ๆ ให้ฟัง เช่น ตำนานเรือแม่ขาว ตำนานวังเงือก ตำนานวังจ้อง นอกจากนี้ นายสงวน คำนา ยังได้กล่าวว่าตำนานต่าง ๆ ที่ได้เล่าสืบทอดกันมานั้น คนรุ่นหลังสมควรได้ตรองและปฏิบัติตามข้อห้ามหรือข้อควรระวังดังกล่าอย่างเคร่งครัด เพราะไม่เช่นนั้นจะทำให้อันตรายมาถึงตัวเองได้ เช่น ห้ามนำไม้สองนางมาทำเรือ เพราะเชื่อว่าผีสองนางที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้นั้นจะบันดาลให้เรือล่มลง ห้ามนำสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน เพราะจะเกิดความพินาศเสียหาย หากของนั้นมีเจ้าของอันเป็นผี ปีศาจ หรือมีคำสาปแช่งอยู่ ดังที่ปรากฏในเรื่องสมบัติโบราณ และหนองบัวคำ เป็นต้น

ปัจจุบันชาวชุมชนบ้านก้อยังมีความเชื่อเรื่องผี วิญญาณที่อยู่ตามป่าเขา หรือสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติอยู่ ความเชื่อเรื่องสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติทุกอย่างของชาวชุมชนบ้านก้อจะมีเรื่องราวในการอธิบายสาเหตุเสมอ ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีอิทธิพลความเชื่อต่อนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติของชาวชุมชนบ้านก้อ

3. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อประเพณีและพิธีกรรม

ความเชื่อดั้งเดิมของชาวชุมชนบ้านก้อ มีแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องผี เนื่องจากชาวละว้าซึ่งเป็นกลุ่มผู้อาศัยในบริเวณแถบนี้เดิมนั้นนับถือผี ต่อมาจึงเริ่มยอมรับพระพุทธศาสนา ดังนั้นความเชื่อเรื่องผีจึงผสมผสานกับพุทธศาสนาได้อย่างลงตัว

ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในพระพุทธศาสนาหรือผี ก็ล้วนแล้วแต่มีประเพณีและพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ตำนานพระพุทธบาทยงวิ เป็นตำนานที่ชาวบ้านเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมายัง “ยางวิ” หรือ “ยั้งวิ” และได้ประทานรอยพระพุทธบาทไว้ในช่วงเดือนเมษายนประจำปี จะมีประเพณีสงกรานต์พระพุทธบาทยงวิ ซึ่งชาวบ้านจะรวมตัวกันแล้วเดินทางโดยรถยนต์ออกจากหมู่บ้าน ผ่านเส้นทางที่ลำบากและทุรกันดาร ต้องค้างแรมเป็นเวลา 1 คืน เพื่อไปนมัสการและสงกรานต์พระพุทธบาทดังกล่าวซึ่งอยู่บนภูเขาและห่างไกลจากชุมชน

ออกไป แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อจากเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลก และตำนานพระพุทธบาท ยางวี อีกประเพณีหนึ่งคือประเพณีสงฆ์พระธาตุแก่งสร้อย ที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอสามเงา จังหวัดตาก การเดินทางไปจะต้องไปทางเรือเท่านั้น เมื่อถึงต้นเดือนเมษายน ชาวบ้านจะรวมตัวกันเข้าหามา แผล่าใหญ่ เดินทางไปสักการะและสงฆ์พระธาตุแก่งสร้อย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลกเช่นกัน นอกจากนี้ประเพณีดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชาวชุมชนบ้านก้อกับพระพุทธศาสนาที่มีอย่างแน่นแฟ้นอีกด้วย

นอกจากประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาดังกล่าวไปแล้วนั้น ยังพบว่าประเพณีเกี่ยวกับผีและมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง ดังกล่าวอีกด้วย ผีในที่นี้มีลักษณะเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์หรือเทวดาอารักษ์ที่คอยดูแลคุ้มครองคน และสถานที่ให้ปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้าย ดังนั้น ผีจึงไม่ได้น่ากลัวเสมอไป ในบางครั้งผีก็กลับสร้างความอุ่นใจให้มากกว่า ทั้งนี้ผีในชุมชนบ้านก้อก็มีทั้งผีดีและผีร้าย แต่ละผีจะมีหน้าที่แตกต่างกันไปตามสถานที่ที่ดูแล เช่น ผีเสื้อบ้านก็จะมีหน้าที่ในการปกป้องดูแลหมู่บ้านเป็นต้น อีกทั้งยังมีผีที่คอยดูแลคนในครอบครัวโดยตรง ซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับเครือญาติเดียวกันฐานะที่เป็นผีบรรพบุรุษ แม้ว่ายุคสมัยจะผ่านมานานเพียงใด ชาวชุมชนบ้านก้อกับผีก็ยังคงมีความสัมพันธ์กัน อย่างแนบแน่น ดังเช่นความเชื่อในเรื่องการเสียผีที่นางคำแดง ไทยใหม่ นางทา ตุ่นฝั้น และนางทามหานิล ได้กล่าวว่า หากผู้หญิงถูกเนื้อต้องตัวกับผู้ชาย ฝ่ายชายจะต้องทำการไล่ผีให้กับฝ่ายหญิงทันที มิเช่นนั้น “ผีปู้ย่า” จะคลั่งคลั่งให้คนในบ้านเจ็บป่วย กระทำการอันใดจะมีอุปสรรคมาขัดขวาง พิธีกรรมไล่ผีปู้ย่านั้นจะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงหน้าแล้ง (มีนาคม – มิถุนายน) เพื่อถวายเครื่องเซ่นสังเวยให้กับผีปู้ย่าประจำแต่ละตระกูล เหตุผลที่มีประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับผี ก็เพราะว่าชาวบ้านเชื่อว่าผีมีอยู่จริงจากการได้ยินได้ฟังต่อ ๆ กันมา รวมถึงวรรณกรรมลุ่มน้ำปิงหลายเรื่องที่มีมักจะกล่าวถึงผีและวิญญาณด้วย เมื่อเชื่อว่าผีมีจริง จึงต้องทำพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ผีเกิดความพอใจ จะได้ปกป้องรักษาและคลั่งคลั่งให้อยู่ดีมีสุข นายแสน มะโน เล่าว่าเมื่อเรือผ่านแก่งหรือวังน้ำไหน จะต้องมีการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทางโดยใช้ดอกไม้ธูปเทียนและข้าวตอกไหว้บอก เพื่อให้การเดินทางปลอดภัย เพราะทุกคนเชื่อว่าแต่ละที่ในแม่น้ำปิงนั้นมีผีและวิญญาณเฝ้าสิงสถิตอยู่ ดังเช่นเรื่องวังตอน วังเจือก วังจงอาจ เป็นต้น จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า ตำนานลุ่มน้ำปิงมีอิทธิพลต่อประเพณีและพิธีกรรมของชาวชุมชนบ้านก้อ

4. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการใช้ชีวิตประจำวัน

วิถีชีวิตของชาวชุมชนบ้านก้อในปัจจุบัน ยังเป็นวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติผสมผสานกับการทำการเกษตร คือมีการหาของป่า ล่าสัตว์ ประมง แม้จะมีการปลูกพืชผลทางการเกษตรเพื่อการค้าแล้วก็ตาม การใช้ชีวิตประจำวันของชาวชุมชนบ้านก้อ ยังเป็นวิถีชีวิตแบบชนบท ดังนั้น

จึงปรากฏความเชื่อหลายประการเกี่ยวกับการใช้ชีวิตประจำวัน แต่ก็มีเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงได้แก่ ความเชื่อเรื่องช้ำน้ำ ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนเชื่อว่าช้ำน้ำมีพิษที่ร้ายแรงมาก และอาศัยอยู่ตามวังน้ำลึกต่าง ๆ แม้ว่าในปัจจุบันวังน้ำลึกที่เล่าลือกันหนาหูว่ามีช้ำน้ำอาศัยอยู่นั้นจะไม่มีแล้วก็ตาม นอกจากนี้ชาวบ้านยังเชื่อว่าช้ำน้ำนั้นอาศัยอยู่ในบ่อน้ำ จึงมีข้อห้ามที่ถือปฏิบัติกันมาอย่างเคร่งครัดว่าสตรีมีครรภ์และเด็ก ห้ามชะ โกงดูบ่อน้ำเป็นอันขาด เพราะช้ำน้ำที่อาศัยอยู่ในบ่อน้ำนั้นจะใช้หางของมันแทงงา ซึ่งจะทำให้หญิงตั้งครรภ์นั้นแท้งลูกทันที ส่วนเด็กถ้าถูกช้ำน้ำเอาจางแทงงา อาจถึงแก่ความตายได้ นายบุญมา แจ่มแจ้งกล่าวว่า ตนเป็นคนหนึ่งที่เชื่อว่าช้ำน้ำมีอยู่จริง เพราะเคยได้ยินตำนานช้ำน้ำ และตำนานหนองบัวคำ ที่มีผู้เล่าสืบทอดกันมา และทุกวันนี้ตนเองก็ยังใช้เรื่องช้ำน้ำบอกเตือนบุตรหลานของตนอยู่ ด้านนางคำแดง ไทโยใหม่ก็เชื่อว่าช้ำน้ำมีอยู่จริง โดยเฉพาะที่วังน้ำลึกต่าง ๆ คนนั้นกล่าวมาตั้งแต่เด็กจนถึงปัจจุบัน

นายต้น ตุ่นฝั้นและนางทา ตุ่นฝั้น สะท้อนให้ผู้วิจัยฟังว่า วรรณกรรมตำนานต่าง ๆ ที่เล่าขานกันอยู่นี้มีบทบาทและอิทธิพลในการใช้ชีวิตประจำวันของชาวชุมชนบ้านก้อ โดยเฉพาะคนรุ่นเก่า ๆ เป็นอย่างมาก ตำนานจะทำให้ทุกคนเชื่อ ตำนานจะทำให้ทุกคนกลัว และตำนานจะทำให้ทุกคนมีความหวัง ไม่ว่าจะเป็นตำนานเรื่องใด ๆ ก็ตาม ซึ่งตนเชื่อว่าที่คนในสมัยโบราณเล่าสืบทอดกันมานั้น เป็นเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในอดีตทั้งสิ้น เช่น เชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีจริง และเสด็จมาจริง เชื่อว่าผีตามต่าง ๆ ที่ตำนานเล่ามานั้นมีอยู่จริง และเชื่อว่าตัวละครและสถานที่ในตำนานเหล่านั้นมีอยู่จริงเช่นกัน เรื่องราวเหล่านี้จะเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมการใช้ชีวิตของชาวบ้านให้อยู่ในบรรทัดฐานของสังคม และใช้ชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุขสืบไป

จากการศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อนั้น ทำให้ผู้วิจัยได้พบว่าตำนานลุ่มน้ำปิงเรื่องต่าง ๆ ที่เล่าสืบทอดกันมาจากอดีต ยังคงเล่าขานกันอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าสถานที่ประกอบตำนานบางเรื่องจะได้จมสูญหายไปใต้น้ำเขื่อนภูมิพลแล้ว หากแต่สถานที่บางแห่งยังคงหลงเหลือให้เราได้เห็นร่องรอยประวัติศาสตร์ของวรรณกรรมและพอจะระลึกภาพอดีตได้แจ่มชัดขึ้น และตำนานเรื่องต่าง ๆ ยังคงมีบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อต่อชาวชุมชนบ้านก้ออยู่ โดยเฉพาะผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป การศึกษารวบรวมและวิเคราะห์ครั้งนี้ คงจะเป็นแนวทางและโอกาสที่จะขยายการรับรู้มรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่านี้ให้อยู่ในวงกว้างขึ้นต่อไป

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง อิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย 2 ประการ คือ 1) เพื่อรวบรวมและจำแนกวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่ปรากฏในชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน 2) เพื่อวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน โดยผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างในชุมชนบ้านก้อทั้ง 4 หมู่บ้าน 1 แหล่งที่อยู่อาศัย ได้แก่ บ้านก้อทุ่ง บ้านก้อท่า บ้านก้อจอก บ้านก้อหนอง และเรือนแพ ที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไป และมีชีวิตหรือเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนบ้านก้อ ก่อนปีพุทธศักราช 2506 จำนวน 20 คน โดยเลือกแบบเจาะจง นอกจากนี้ยังใช้ข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าในหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย บทความ วารสารวิชาการ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลเสร็จสิ้นแล้ว ผู้วิจัยจึงขอสรุปผลการศึกษาวิจัย อภิปรายผล และเสนอข้อเสนอแนะ ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ตอนที่ 1 การจำแนกประเภทของตำนานลุ่มน้ำปิงที่พบในชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

ในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นที่พบในลุ่มน้ำปิงตั้งแต่อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ จนกระทั่งถึงอำเภอสองแคว จังหวัดตาก ปรากฏว่าพบตำนานเป็นเรื่องย่อย ๆ หลายเรื่อง เมื่อนำมารวมกันได้ทั้งหมด 33 เรื่อง นำมาจำแนกประเภทเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1. ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และบุคคลในประวัติศาสตร์ พบทั้งหมด 3 เรื่อง ได้แก่ ตำนานจามเทวีสำนวนที่ 1 ตำนานจามเทวีสำนวนที่ 2 และตำนานพระเจ้าลิงสุ
2. ตำนานเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา พบทั้งหมด 8 เรื่อง ได้แก่ ตำนานพระเจ้าสิบโลก ตำนานพระธาตุเมืองสร้อย ตำนานพระธาตุคอกเก็ง ตำนานพระพุทธรูปทางวิสำนวนที่ 1 ตำนานพระพุทธรูปทางวิสำนวนที่ 2 ตำนานห้วยอะระหันดำ ตำนานบ้านมีดกา และตำนานคอกเต่าสำนวนที่ 1

3. ตำนานเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ พบทั้งหมด 10 เรื่อง ได้แก่ ตำนานวังตอน ตำนานหนองบัวคำ ตำนานช้างน้ำ ตำนานเรือแม่ขาว ตำนานสมบัติโบราณ ตำนานลุมมากับงูเห่า ตำนานช้างน้ำ ตำนานวังเจือก ตำนานพ่อเจ้าทุ่งจ๊ะ และตำนานวังจาง

4. ตำนานเกี่ยวกับสถานที่ พบทั้งหมด 12 เรื่อง ได้แก่ ตำนานปู่ยายท้ายลึก ตำนานฮ่อมคำแสน ตำนานบ้านท่าค้อ ตำนานผาวิงษ์ ตำนานผาเหียบสำนวนที่ 1 ตำนานผาเหียบสำนวนที่ 2 ตำนานบ้านซัง ตำนานเมืองสร้อยศรีสุข ตำนานคอยเต่าสำนวนที่ 2 ตำนานวัดวอก และตำนานบ้านจิวเต่า

ตอนที่ 2 บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน

การวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง โดยใช้ทฤษฎีคติชนวิทยา พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีบทบาทหน้าที่ต่อชาวชุมชนบ้านก้อ 5 ประการ คือ

1. บทบาทในการให้ความบันเทิงเริงใจ
2. บทบาทในการให้การศึกษา ปลูกฝังคุณธรรม และจริยธรรมอันดีงาม
3. บทบาทในการถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม
4. บทบาทในการอธิบายความคับข้องใจของบุคคล
5. บทบาทในการสืบทอดประเพณี

และจากการวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง พบว่าวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงมีอิทธิพลความเชื่อต่อชาวชุมชนบ้านก้อ 4 ประการ คือ

1. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือศาสนา
2. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อประเพณีและพิธีกรรม
4. อิทธิพลความเชื่อที่มีต่อการใช้ชีวิตประจำวัน

อภิปรายผล

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลในตอนต้น ที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าตำนานที่พบมากที่สุดในกลุ่มน้ำปิง คือตำนานประกอบสถานที่ ซึ่งพบทั้งหมด 12 เรื่อง ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าแม่น้ำปิงที่ไหลผ่านช่วงอำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ ถึงอำเภอสางเภา จังหวัดตาก ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดให้เป็นขอบเขตด้านพื้นที่ในการศึกษานั้น เป็นช่วงที่สองฟากฝั่งของแม่น้ำปิงเต็มไปด้วยภูเขา หน้าผา ถ้ำ วังน้ำ และเกาะแก่งต่าง ๆ ซึ่งทำให้การเดินทางล่องแม่น้ำปิงมีความยากลำบากและ

อันตรายเป็นอย่างยิ่ง ประกอบการใช้ระยะเวลาในการเดินทางผ่านแก่งต่าง ๆ ที่มีถึง 32 แก่ง นานพอสมควร ทำให้ผู้ที่สัญจรหรือใช้ชีวิตอยู่ในลุ่มน้ำปิงคิดสร้างเรื่องราวต่าง ๆ นานาขึ้น โดยการผสมผสานจินตนาการจากการเห็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติกับความรู้ ความคิด ค่านิยม และความรู้สึกของตนเองในขณะที่อยู่ในแม่น้ำปิงนั้น ไม่ว่าจะเป็นความกลัวอันตรายจากการเดินทาง หรือสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ที่เป็นการเชื่อดั้งเดิมของมนุษย์ ความหวังที่จะเดินทางผ่านแก่งร้าย หรือวังน้ำลึกไปด้วยความปลอดภัย เพื่อจะได้ทำภารกิจที่มุ่งหวังของตนเองได้สำเร็จลุล่วง แม้แต่การมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หรือความศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา หรือความเชื่ออื่น ๆ ที่นับถือ ดังที่สารานุกรมบริตตานิกา (Encyclopedia Britannica, 24, pp. 306 – 309) ที่ได้กล่าวเอาไว้ว่า เรื่องปรัมปราทั่ว ๆ ไปมักเล่าถึงการสร้างสรรค์ น้ำท่วม วีรบุรุษ หรือวัฒนธรรม ซึ่งอาจเป็นคน สัตว์ พืช หรือลักษณะของโลกเช่นพื้นดิน พื้นน้ำ เกาะแก่ง มักจะเกี่ยวกับสิ่งที่มีพลังเหนือธรรมชาติ บางครั้งก็กระตุ้นให้สังคมมีพฤติกรรมที่เหมาะสม และสอดคล้องกับงานวิจัยของของณัฐพร จาตุยางโทน (2556, น. 230 – 251) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาภูมิปัญญาวัฒนธรรม และพบว่านิทาน หรือตำนาน ตลอดจนภูมิปัญญาวัฒนธรรมได้สะท้อนวิถีคิดของชุมชนตามความหมายที่ชุมชนแสดงออกผ่านพื้นที่ทำกิน การถ่ายทอดวัฒนธรรม การปรับตัวเพราะความผันผวนในชีวิต ซึ่งต้องสร้างวัฒนธรรมให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และเป็นกลไกในการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชน

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อชาวชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน พบว่า วรรณกรรมมีบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน 5 ประการ คือ 1) ให้ความบันเทิงเรีงใจ ดังที่กล่าวไปว่าการเดินทางในแม่น้ำปิงสมัยก่อนนั้น เป็นไปด้วยความยากลำบาก ดังนั้นผู้ที่เดินทางสัญจรไปมาหรือใช้ชีวิตอยู่กับสายน้ำปิง จึงคิดสร้างเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อประเทืองอารมณ์ขณะที่อยู่ในแม่น้ำปิงนั้น อาจจะเพื่อผ่อนคลายอารมณ์ ดึงเครียดที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทาง หรือเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการหลอกล่อให้ผู้เดินทางไม่สนใจความน่ากลัวของธรรมชาติก็เป็นได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของเสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2554, น. 47 – 48) ที่ได้กล่าวว่าจุดประสงค์หลักของตำนานคือการให้ความบันเทิงแก่ผู้ฟัง นอกจากนี้ยังตอบสนองความต้องการแก่คนที่อยากรู้เรื่องราว ในอดีต โดยเฉพาะเรื่องราวของกลุ่มชน ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์บทบาทในข้อ 2) ที่ว่าตำนานให้การศึกษา ปลูกฝังคุณธรรม และจริยธรรมอันดีงาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่าตำนานเป็นสิ่งที่ควรที่จะตอบข้อสงสัยต่าง ๆ ในสมัยที่วิทยาการยังไม่เจริญก้าวหน้า และยังไม่สามารถใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายการเกิดลักษณะภูมิประเทศต่าง ๆ ในลำน้ำปิง และยังสอดคล้องกับแนวคิดของอเนก พุ่มหมั่น (2548, น. 34 – 36) ที่ว่า ตำนานจะช่วยอธิบายเรื่องต่าง ๆ ได้ด้วยความเชื่ออีกด้วย บทบาทที่ 3) ถ่ายทอดความเชื่อและ

พิธีกรรม บทบาทข้อนี้คล้ายคลึงกับข้อ 2) แต่มีความแตกต่างกันคือข้อนี้จะมุ่งสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมมากกว่าการให้ความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล จากความกลัวในธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ผู้ความหวังว่าจะรอดพ้นจากอันตรายเหล่านั้น ทำให้เกิดความเชื่อว่าการทำอะไรสักอย่างเพื่อให้สิ่งทีกล้วนนั้นพึงพอใจ ซึ่งต่อมา คือ พิธีกรรม จะทำให้มีความปลอดภัย ดังที่กล่าวมานี้เป็นกระบวนการเกิดตำนานและพิธีกรรมต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง และต่อมาผู้คนก็ใช้ตำนานเป็นเครื่องมือสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านั้นเรื่อยมาจวบจนปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากตำนานพระเจ้าเลียบโลกหรือตำนานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ที่สร้างความเชื่อให้แก่คนลุ่มน้ำปิงเป็นอย่างมาก นอกจากนี้แล้วยังสืบทอดพิธีกรรมอย่างเช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีสงกรานต์พระพุทธรูป เป็นต้นมาอย่างเหนียวแน่นด้วยการสร้างความเชื่อว่าสิ่งนั้นมีอยู่จริง ลักษณะเช่นนี้จะเป็นลักษณะทั่วไปของตำนานอยู่แล้ว เพราะมีผู้กล่าวไว้คล้ายคลึงกันหลายท่านว่า ตำนานจะสร้างความเชื่อให้ผู้คนทั้งหลายเชื่อว่าเรื่องนั้นเกิดขึ้นจริง ๆ เช่น วรณ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน (2531, น. 123 – 124) ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2547, น. 94 – 108) เป็นต้น 4) ตำนานกับการอธิบายความคับข้องใจของบุคคล ในแม่น้ำปิงซึ่งเต็มไปด้วยเกาะแก่งและหน้าผาหรือภูเขาที่มีรูปร่างหน้าตาแปลกประหลาด ดังนั้นจึงปฏิเสธไม่ได้เลยว่าจะไม่มีผู้ที่เกิดความสงสัยว่าเหตุใดภูเขานี้จึงรูปร่างเป็นเช่นนี้ ตามจินตนาการของตนเอง ความคับข้องใจนี้จึงถูกกลืนคลายด้วยตำนานต่าง ๆ ที่เล่าสืบต่อกันมา หรืออาจจะมีส่วนสงสัยว่าเหตุใดจึงห้ามเด็กและหญิงมีครรภ์ไปอยู่ใกล้วังน้ำหรือบ่อน้ำก็อธิบายได้ด้วยตำนานช้างน้ำ แต่เมื่อวิเคราะห์ดูแล้วก็จะพบว่าคนในสมัยโบราณมีความฉลาดในการคิดใช้ภูมิปัญญา เพราะแท้จริงแล้วการที่ห้ามเช่นนี้ก็เพราะว่ากลัวอันตรายจากการพลัดตกน้ำของสตรีมีครรภ์และเด็กนั่นเอง 5) สืบทอดประเพณี ตำนานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นลุ่มน้ำปิง มักเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญ เหตุการณ์สำคัญ และมักจะมีความเกี่ยวข้องกับประเพณีที่เนื่องด้วยพิธีกรรม การใช้ตำนานในการสืบทอดประเพณี ถือเป็นความชาญฉลาดของบรรพบุรุษลุ่มน้ำปิง เพราะเมื่อผู้คนเล่าตำนาน ก็จะต้องกล่าวถึงประเพณีหรือพิธีกรรมนั้น ๆ ด้วย เช่น เล่าตำนานพระเจ้าเลียบโลกก็จะกล่าวถึงประเพณีสงกรานต์และรอยพระพุทธบาท เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของอนเนก พุ่มหมั่น (2548, น. 34 – 36) และปริกัทร์ เนื่องเขาว์ ที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับการดำรงชีวิตไว้ใกล้เคียงกับผลการวิจัย และจากการศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่ได้นำเสนอมานี้ ได้สอดคล้องกับงานวิจัยของรัชณี กาวิ (2558) ที่ได้กล่าวว่าตำนานจะเป็นสิ่งที่สะท้อนความเชื่อผ่านพิธีกรรมที่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติและมีบทบาทหน้าที่ต่อสังคม ทั้งอธิบายกำเนิดหรือที่มา ให้การศึกษาอบรม ควบคุมสังคมเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจ ตลอดจนให้ความบันเทิงด้วย

ส่วนอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนนั้น ผู้วิจัยพบว่ามี 4 ประการ คือ อิทธิพลความเชื่อด้านการนับถือศาสนา อาจเป็นเพราะตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าการนับถือพระพุทธศาสนาได้เมตตามาเยือนถึงที่นี่ อาจเป็นความรู้สึกความใกล้ชิดอันเป็นพิเศษที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้านได้ จะเห็นได้จากการนับถือพุทธศาสนาในทุก ๆ ครั้วเรือนของชาวชุมชนบ้านก้อ และวัตรปฏิบัติประจำวันที่ชาวบ้านมักจะทำบุญตักบาตรในตอนเช้า การปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม และการสวดมนต์ก่อนนอน ในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เช่น วันสำคัญทางศาสนา วันธรรมสวนะ ชาวบ้านก็ไปรวมกันที่วัดซึ่งถือว่าเป็นศูนย์รวมใจของชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ก่อนวันดังกล่าวนี้ก็จะมีการนัดหมายกันมาทำความสะอาดวัดเพื่อเตรียมการไว้ก่อนด้วย ซึ่งการนับถือศาสนานี้จะเชื่อมโยงไปถึงอิทธิพลความเชื่อด้านประเพณีและพิธีกรรม กล่าวคือ ชาวบ้านจะร่วมกันสรงน้ำพระธาตุเจดีย์ในชุมชน และนอกชุมชน เช่น พระธาตุแก่งสร้อย พระธาตุห้าดวง พระบาทห้วยต้ม เป็นต้น เป็นอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระเกศาธาตุ และรอยพระพุทธบาทจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก และตำนานเรื่องบ้านก้อเช่นกัน นอกจากนี้ยังพบว่าในชุมชนบ้านก้อจะมีงานบวชเป็นประจำทุกปี สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง นอกจากพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนาแล้วยังพบว่ามีพิธีกรรมและความเชื่อในด้านอื่น ๆ ปรากฏด้วย เช่น การบูชาเสาหลักบ้าน การเลี้ยงผีปู่ย่า เป็นอิทธิพลของตำนานเรื่องผี และสิ่งลี้ลับเหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องวังดอน ลุงมากับงูเห่า ที่ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าผียังมีอยู่จริง และคอยปกป้องรักษาคุ้มครองชุมชนอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ จึงต้องมีการเช่นสร้างบูชาเพื่อให้ผีนั้นเกิดความพอใจ จะได้บันดาลโชคลาภและความเจริญมาสู่บ้านเมือง

ส่วนอิทธิพลความเชื่อด้านการดำรงชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ ทั้งนี้ยังปรากฏอยู่ เพราะชาวบ้านยังมีความเชื่อต่าง ๆ ทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีที่มาจากวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องช้างน้ำ คือมีการห้ามเด็กและสตรีมีครรภ์ส่องบ่อน้ำเพราะเกรงว่าช้างน้ำจะเอาเงาแทง ทำให้เด็กนั้นตาย หรือคนท้องอาจจะแท้งลูกได้ อิทธิพลของวรรณกรรมที่กล่าวมานี้ สอดคล้องกับแนวคิดของกุหลาบ มัลลิกะมาส (2537, น. 32 – 42) และสารานุกรมบริตานิกา (Encyclopedia Britannica, 24, pp. 306 – 309) ที่กล่าวถึงอิทธิพลในการควบคุมสังคมของวรรณกรรม

อิทธิพลอีกประการหนึ่ง คือ อิทธิพลด้านการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวชุมชนบ้านก้อเองก็มีความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่เป็นอันมาก เพราะด้วยลักษณะของชุมชนที่เดิมนั้นเป็นชุมชนบ้านป่าที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง และต่อมาได้ย้ายมาอยู่ ณ ที่ดินจัดสรร ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากชุมชนเดิมของตนเองมากนัก ดังนั้น ชุมชนก็ยังคงตั้งอยู่ท่ามกลางป่าใหญ่ของอุทยานแห่งชาติแม่ปิงที่ล้อมรอบอยู่ ความน่ากลัวจากป่าและความเชื่อในสิ่งเร้นลับโดยเฉพาะผีจึงยังคงอยู่ในใจของชาวบ้านก้อเสมอมา วรรณกรรมหลายเรื่องจึงสะท้อนความคิด ความเชื่อเรื่องผีที่มีมาตั้งแต่สมัย

โบราณ และได้ส่งต่อมายังคนในสมัยต่อมาผ่านวรรณกรรมท้องถิ่น ปัจจุบันชาวชุมชนบ้านก้อยังมีความเชื่อเรื่องผี วิญญาณที่อยู่ตามป่าเขา หรือสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติอยู่ ความเชื่อเรื่องสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติทุกอย่างของชาวชุมชนบ้านก้อ จะมีเรื่องราวในการอธิบายสาเหตุเสมอ นอกจากสิ่งแวดล้อมที่ทำให้ชาวชานมีความเชื่อเช่นนี้แล้ว วรรณกรรมตำนานที่มักจะปรากฏความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ ก็มีส่วนทำให้ชาวชุมชนบ้านก้อเชื่อถือเรื่องนี้ด้วย ดังผลงานวิจัยของศิริวรรณ มูลใจ (2563) ที่ศึกษาเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าพ่อโมกขละ พบว่า ชาวบ้านห้วยปลากองยังคงมีความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อโมกขละอยู่ และยังปรากฏว่าสอดคล้องกับงานวิจัยของสุกัญญ์ ภักดี และสนม ครุฑเมือง (2551) ที่พบว่า มีความเชื่อเรื่องภูติผีปิศาจปรากฏอยู่ในเรื่องนกกะเต็นค่อนข้างด้วย นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของพงษ์ศักดิ์ คนขยัน (2552) ที่ศึกษานิทานพื้นบ้านไทยใหญ่ และพบว่าเรื่องผีสามเทวดา เป็นความเชื่อที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ อำเภอแม่ฮาด จังหวัดเชียงใหม่

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ตำนานพื้นบ้านลุ่มน้ำปิง ยังคงมีบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อในด้านต่าง ๆ ต่อชาวชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอเถลิง จังหวัดลำพูน โดยบทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อนั้น มีความเป็นเหตุเป็นผล มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกัน และเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะสร้างอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ ตลอดจนความสามัคคีปรองดองให้แก่ชาวชุมชนบ้านก้อสืบไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

1. ควรนำผลจากการศึกษาไปประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการท้องถิ่น เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสังคมที่เป็นจริง
2. นำผลการศึกษานี้ไปจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้กับเด็กและเยาวชน เพื่อปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและค่านิยมที่พึงประสงค์ให้กับเด็กและเยาวชนต่อไป รวมถึงเป็นการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรมในท้องถิ่นเอาไว้ไม่ให้สูญหายไปตามกาลเวลา
3. ควรนำเรื่องราวที่ได้จากงานวิจัยนี้ไปสร้างเป็นหนังสือรวมนิทาน ตำนาน และเรื่องเล่าลุ่มน้ำปิง สำหรับเด็กและเยาวชนในท้องถิ่น และผู้สนใจได้อ่านตามแหล่งเรียนรู้และห้องสมุดต่าง ๆ ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. ผลการวิจัยอิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอเถลิง จังหวัดลำพูน นำไปใช้ศึกษาวิเคราะห์ในแนวทางอื่น ๆ หรือใช้ทฤษฎีอื่น ๆ ได้

2. ผลการวิจัยอิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน นำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาอิทธิพลของวรรณกรรมพื้นบ้านอื่น ๆ ได้

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของท้องถิ่นของหมู่บ้านหรือชุมชนต่าง ๆ ในชนบทเพิ่มขึ้น เพื่อให้เป็นลักษณะอักษรให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา
2. ควรมีการศึกษาและเก็บรวบรวมนิทาน ตำนาน และภูมิปัญญาในท้องถิ่นของหมู่บ้านหรือชุมชนต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา
3. ควรมีการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลประเพณีและพิธีกรรม เพื่อเป็นการอนุรักษ์ไว้ไม่ให้สูญหายไปกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- กฤษฎณา แดนสีแก้ว. (2559). *นิทานพื้นบ้านอำเภอ โกสุมพิสัย: การศึกษาเชิงคติชน*.
(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม).
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2514). *วรรณกรรมจากบ้านใน*. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2519). *คติชนวิทยา*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2518). *คติชาวบ้าน*. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์สารานุกรม.
- ไข่มุก อุทยาวดี. (2547). *การศึกษาหลักฐานประวัติศาสตร์ ประเภทตำนานพื้นบ้านภาคใต้
ประเทศไทย*. สงขลา: ภาควิชาประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2551). *การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา*.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐพร จาตุยางโทน. (2556). *บทสังเคราะห์วิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ*.
เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ทรงศักดิ์ ปรางวัฒนากุล. (2545). *ข้อตกลงในการปริวรรตอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทยกลาง*.
เชียงใหม่: โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธวัช ปุณโณทก. (2551). *หนังสือเรียนรายวิชาเพิ่มเติม วรรณกรรมท้องถิ่น ม. 4-6*.
กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- บุญส่ง ครุศรี. (2537). *การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชานิทานพื้นบ้าน ของนักเรียน
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โดยการใช้บทบาทสมมุติและการใช้เพลงพื้นบ้าน*.
กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุปผา บุญทิพย์. (2552). *คติชาวบ้าน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2550). *กาลครั้งหนึ่ง: ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม: รวมบทความทาง
คติชนวิทยา ภาพลายในมิติเรื่องอัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ เพศ วาทกรรม วิถีคิด และ
สัญลักษณ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประคอง นิมนานเหมินท์. (2528). *การแบ่งประเภทนิทานและภาพสะท้อนทางสังคมและ
วัฒนธรรมจากนิทานพื้นบ้าน ใน เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย
(คติชนวิทยาสำหรับครู)*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2547). *ภูมิปัญญาทางภาษา*.

กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ปรีกัฏฐ์ เนื่องเยาว์. (2556). *ความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับการดำรงชีวิต*. สืบค้นจาก

<http://www.gotoknow.org/posts/295967>.

ปาร์ค เกียง อิน. (2549). *วิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเกาหลี*. (วิทยานิพนธ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ).

พงษ์ศักดิ์ คนขยัน. (2552). *การศึกษาอัตลักษณ์ที่ปรากฏในนิทานไทใหญ่อำเภอแม่ฮ้อย*

จังหวัดเชียงใหม่. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่).

พรสวรรค์ อัมรานนท์. (2526). *ตำนานเขียงแสน: การศึกษาเชิงวิจารณ์*.

กรุงเทพฯ: สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระคงศักดิ์ สิริคุตโต. (หมั่นวิชา) (2560). *ความเชื่อและพิธีกรรมที่มีต่อประเพณีบุญบั้งไฟ*

ของชุมชน บ้านธาตุ ตำบลบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี.

(วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2474). *อธิบายระยะทางล่องน้ำพิงค์*

ตั้งแต่เชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพธิ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

พวงผกา หล้าเมือง. (2552). *การวิเคราะห์สำนวนโวหารเชิงมโนทัศน์ในตำนานของล้านนา*.

เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ไพฑูรย์ พงสะบุตร. (2542). *การศึกษาเกี่ยวกับ ชื่อภูมิศาสตร์ในแนวโน้มนิยมและทิศทางการศึกษาวิจัย*

ทางภูมิศาสตร์ในทศวรรษหน้า. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2556) *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*.

กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

รุ่งนภา สกุลแก้ว. (2550). *ภูมินามในเขตอำเภอบ้านหมี่จังหวัดลพบุรี*.

(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี).

ลมูล จันทรหอม. (2538). *วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา*. กรุงเทพฯ: ตรีวิณ.

วรรณิ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน. (2531). *คติชนวิทยาและวิถีชีวิตพื้นบ้านในพื้นที่ถิ่นพื้นฐาน*.

กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

วิเชียร เกษประทุม. (2536). *นิทานพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: พัฒนาการศึกษา.

- ศิริพร ณ ถลาง. (2548). *ทฤษฎีจิตวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ด้านาน-นิทานพื้นบ้าน*.
กรุงเทพฯ: ศูนย์จิตวิทยาและภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริวรรณ มูลใจ. (2563). *เจ้าพ่อโมกษละ: ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวปกาสัยกะญอ หมู่บ้าน
ห้วยปลากอง ตำบลชะเนือ อำเภอมะเขาะ จังหวัดตาก*.
(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจิตวิทยา มหาวิทยาลัยนเรศวร).
- ศุภชัย ภักดี และ สนม กรูทเมือง. (2551). *นกกะเต็นดอน: วิเคราะห์ความเชื่อและภาพสะท้อน
สังคม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2537). *สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษาวเคราะห์และปฏิบัติงานชุมชน*.
ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2561). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ อมรินทร์พริ้นติ้ง-
แอนด์พับลิชชิง.
- สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. (2529). สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุกัญญา ภัทรราชย์. (2532). *เพลงพื้นบ้านของไทย*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุธาดี หนูณภักดี. (2524). *การศึกษาวเคราะห์นิทานพื้นบ้านลาวพวนจากจังหวัดสุพรรณบุรีตาม
ทฤษฎีของทอมป์สันและพรอพพ์*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2543). *ทฤษฎีจิตวิทยาและวิธีการศึกษา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2558). *ตำนานพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. (2563). *นิทานพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- โสรัจ นามอ่อน, วรวัฒน์ ราชวงศ์, พูลศักดิ์ หอมสมบัติ, ไชยสิทธิ์ อดุมโชนามอ่อน และ
พระมหาจิตนเรศ วุฑฒิชุมโม. (2551). *การวิเคราะห์อิทธิพลนิทานพื้นบ้านจากหนังสือ
ใบลานอักษรธรรมอีสานในจังหวัดอุบลราชธานี*.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อเนก พุ่มหมั่น. (2548). *หนังสือเรียนรายวิชา ท 031 นิทานพื้นบ้าน*.
สุโขทัย: โรงเรียนสวรรคค่อนันต์วิทยา.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2529). “ประวัติศาสตร์เชียงใหม่” ลานนาไทยคดี.

เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2542). *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 15*.

กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2546). *วรรณกรรมล้านนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). *หนังสือชุดภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

โอฬาร รัตนภักดี และ วิมลศิริ กลิ่นบุบผา. (2551). *ภูมินามของหมู่บ้านในจังหวัดลำปาง*.

ลำปาง: ศูนย์อุดหนุนการวิจัยจากสภาวิจัยแห่งชาติ.

Zhi Shui, T. (2558). *นิทานพื้นบ้าน : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตไทลื้อ ชุมชนม่านเปี่ยน ตำบลเม็งฮุ่น อำเภอเมิ่งไห่ จังหวัดสิบสองปันนา*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา).

Thar Su, T. (2562). *นิทานพื้นบ้านยะไข่ : บทบาทในการบันทึกสภาพสังคมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวยะไข่*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาคติชนวิทยา มหาวิทยาลัยนเรศวร).

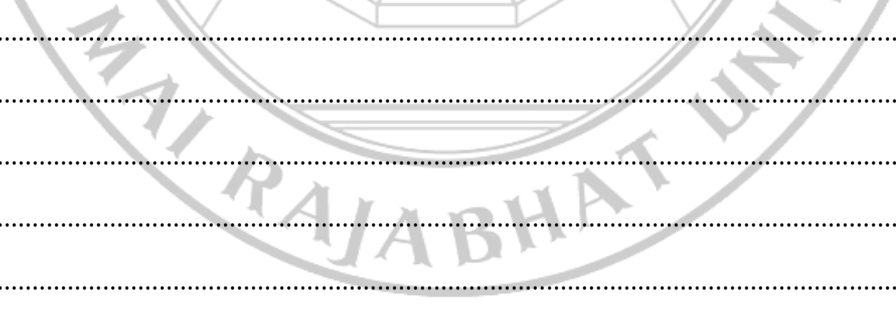

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลวรรณกรรมท้องถิ่น

ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลที่พบ

คำชี้แจง กรอกรชื่อวรรณกรรมท้องถิ่น ชื่อผู้เล่า วิเคราะห์ประเภทตำนานแล้วทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องให้ตรงกับประเภทของตำนานนั้น ๆ

ที่	ชื่อวรรณกรรม	ตำนานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และ บุคคลในประวัติศาสตร์	ตำนานเกี่ยวกับความเชื่อ ทางศาสนา	ตำนานเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ	ตำนานเกี่ยวกับสถานที่
	รวมจำนวน (เรื่อง)				

แบบบันทึกการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่และอิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิง

ตำนาน เรื่อง

ผู้เล่า/แหล่งที่มา

บทบาทหน้าที่ของตำนานเรื่องนี้

อิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมเรื่องนี้

ภาคผนวก ข

หนังสือขออนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โทร. ๕๙๙๙
 ที่ อว ๐๖๑๒.๑๔.๐๑/๖.๓๗๖ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๔
 เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติพงษ์ วงศ์ทิพย์

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้อนุมัติให้ นายชวิทย์ ทอเตี้ย นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย การทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "อิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอสี จังหวัดลำพูน" โดยมี รองศาสตราจารย์สมิท ลัดโยภาส เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย เห็นว่าท่านเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยนักศึกษาได้ประสานกับท่านแล้ว บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการ ตรวจสอบและให้ความเห็นเกี่ยวกับเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฐ พลวัน)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

หนังสือขออนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โทร. ๕๙๙๙
 ที่ อว ๐๖๑๒.๑๔.๐๑/ว.๓๗๒ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๔
 เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กรรณิการ์ พันชนะ

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้อนุมัติให้ นายธวิทย์ ทอเดีย นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย การทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง “อิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอฝาง จังหวัดลำพูน” โดยมี รองศาสตราจารย์ สนิท สัตโยภาส เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย เห็นว่าท่านเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยนักศึกษาได้ประสานกับท่านแล้ว บัณฑิตวิทยาลัย จึงได้ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการ ตรวจสอบและให้ความเห็นเกี่ยวกับเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ดังเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลนัฐ พงษ์วัน)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

หนังสือขออนุเคราะห์ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือวิจัย

ที่ ขว. ๐๖๑๒.๑๔.๐๑/๒๕๖

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
๒๐๒ ถนนช้างเผือก อ.เมือง
จ.เชียงใหม่ ๕๐๓๐๐

๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๔

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์

เรียน รองศาสตราจารย์ รุ่งสรรค์ จันตะ

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ จำนวน ๑ ชุด

ด้วยบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ได้อนุมัติให้ นายธวัช ทอเดีย นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย การทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "อิทธิพลความเชื่อของวรรณกรรมท้องถิ่นลุ่มน้ำปิงที่มีต่อวิถีชีวิตชุมชนบ้านก้อ ตำบลก้อ อำเภอสี จังหัดลำพูน" โดยมี รองศาสตราจารย์ สัตยาภัส เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย เห็นว่าท่านเป็นผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยนักศึกษาได้ประสานกับท่านแล้ว บัณฑิตวิทยาลัย จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจ และให้ความเห็นเกี่ยวกับเครื่องมือในการทำวิทยานิพนธ์ดังกล่าวที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กมลณัฐ พลวัน)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ภาคผนวก ค

รูปภาพการเก็บข้อมูลในการวิจัย

รูปภาพการเก็บข้อมูลในการวิจัย

รูปภาพการเก็บข้อมูลในการวิจัย

ภาคผนวก ง

รูปภาพสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง

พระธาตุแก่งสร้อย

แก่งสร้อย (แก่งช้าง)

รูปภาพสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง

ถ้ำเสือ

ผาเต่า และเขื่อนลพบุรี

รูปภาพสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง

ผาผึ้ง

ผาแมว

รูปภาพสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง

แก่งช้างร้องในปัจจุบัน

ถ้ำช้างร้อง

รูปภาพสถานที่ต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิง

ผาพระนอน

ผาผางประทีป

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – นามสกุล	นายวิทย์ ทอเดีย
วัน เดือน ปีเกิด	14 พฤศจิกายน 2535
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 109 ตำบลเหล่ายาว อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดลำพูน รหัสไปรษณีย์ 51130
อีเมลแอดเดรส	tawit_teach@msn.com
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2558 – พ.ศ. 2560 หลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการแนะแนว มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช พ.ศ. 2554 – พ.ศ. 2557 หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง
ประสบการณ์การทำงาน	พ.ศ. 2561 ครูผู้ช่วย โรงเรียนเทศบาลตำบลวังผาง อำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน พ.ศ. 2561 – 2563 ครูผู้ช่วย โรงเรียนบ้านก้อจัดสรร อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน พ.ศ. 2563 – ปัจจุบัน ครู โรงเรียนบ้านก้อจัดสรร อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน